ԻՄ
գրադարանը

ԱՎԵՏԻՔ ԻՍԱՀԱԿՅԱՆ

ԷԴԻԹ ՊՐԻՆՏ
հրատարակչություն

ՀՏԴ 891.981 Իսահակյան
ԳՄԴ 84Հ
Ի 754

Կազմեց և խմբագրեց Նվեր Վիրաբյանը

Ավետիք Իսահակյան

Ի 754 [Ստեղծագործությունների ժողովածու]/ Ավետիք Իսահակյան.– Եր.: Էդիթ Պրինտ, 2012.–240 էջ.– (Իմ գրադարանը)

Ավետիք Իսահակյանի այս ժողովածուն լույս է տեսել «Իմ գրադարանը» մատենաշարով: Ներառում է հեղինակի՝ ՀՀ հանրակրթական դպրոցի և բուհական ընդունելության քննությունների ծրագրերով նախատեսված ստեղծագործություններ և լրացուցիչ ընթերցանության նյութեր:

Գիրքը հասցեագրված է ոչ միայն մեր դպրոցականներին, այլև աշխարհասփյուռ հայ պատանիներին ու պարմանուհիներին, ինչպես նաև մեծահասակ ընթերցողներին, բոլոր նրանց, ովքեր չեն կորցրել իրենց հետաքրքրությունը հայ բազմադարյան գրականության նկատմամբ:

ՀՏԴ 891.981 Իսահակյան
ԳՄԴ 84Հ

ISBN 978-9939-52-560-0

© «Էդիթ Պրինտ», հրատարակչություն, 2012

ՆԱԽԱԲԱՆ

Ավետիք Իսահակյանի՝ մեծ Վարպետի գրական ժառանգությունը մեր ազգային հարստություններից է: Մեծ է նրա դերը հայ ժողովրդի հասարակական մշակութային կյանքին:

Իր բազմամյա կյանքում Իսահակյանը հանդիպել ու մտերիմ է եղել գրական գործունեության մի շարք համաշխարհային մեծությունների հետ:

Մեծ գրողի քնարական ստեղծագործությունները շատ հուզիչ են ու երաժշտական: Պատահական չէ, որ նրա շատ բանաստեղծություն-ների տեքստերով գրվել են բազմաթիվ ժողովրդական ու հեղինակային երգեր: Նրա բանաստեղծությունները հրատարակել են նաև օտարազգի երաժիշտ- երգահանների:

Իսահակյանը բազմաժանր գրող է: Նրա երկերը թարգմանվել են բազմաթիվ լեզուներով և իրենց արժանի տեղն ունեն համաշխարհային գրականության գանձարանում:

ԱՎԵՏԻՔ ԻՍԱՀԱԿՅԱՆ

(1875–1957)

Ավ. Իսահակյանը ծնվել է 1875թ. հոկտեմբերի 31-ին, Ալեքսանդրապոլում (այժմ՝ Գյումրի): Նախնական կրթությունն ստացել է ծննդավայրի ծխական դպրոցում, որի փակումից հետո (1885) մեկ տարի շարունակել է ուսումը տեղի ռուսական դպրոցում, երկու տարի էլ հաճախել է Հառիճի վանքի երկդասյա դպրոցը, ավարտել է 1889թ.: Նույն տարում ընդունվել է Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանը, որտեղ նրա ուսուցիչներից է եղել բանաստեղծ Հովհաննես Հովհաննիսյանը: Հենց նա էլ քաջալերել է աշակերտի բանաստեղծական հակումները, խորհուրդներ տվել: Առաջին բանաստեղծությունը՝ «Ծաղիկ էի նորաբողբոջ», տպագրվել է «Տարազ» հանդեսում, 1892թ. դեկտեմբերին: Այնուհետև չափածո երկերով շարունակել է աշխատակցել «Տարազին» և «Աղբյուրին»: 1893թ. ամռանը մեկնել է արտասահման, ազատ ունկնդիր արձանագրվել Լայպցիգի համալսարանում, լսել գրականության պատմության, փիլիսոփայության, մարդաբանության, ազգագրության դասընթացներ, միաժամանակ եռանդով ընթերցել անտիկ և ժամանակակից գրողների, փիլիսոփաների երկերը: Այդ տարիներին է գրել իր լավագույն ստեղծագործություններից մի քանիսը՝ «Մաճկալ ես, բեզարած ես», «Դարդս լացեք», «Հայրենիքես հեռացել եմ» և այլն: 1895թ. վերադարձել է հայրենիք, սակայն շուտով ձերբակալվել է հակացարական գործունեության մեղադրանքով, մեկ տարի բանտարկվել է Երևանի բանտում: 1897թ. ազատվել է և նույն տարում տպագրել է բանաստեղծությունների առաջին ժողովածուն՝ «Երգեր ու վերքերը», որն արժանացել է մամուլի («Մուրճ», «Նոր դար», «Մշակ») ջերմ գնահատմանը: «Երգեր ու վերքերից» որոշ նմուշներ և մի քանի նոր գործեր 1902թ. վերահրատարակելուց հետո, 1903թ. Բաքվում լույս է ընծայել «Բանաստեղծություններ» նոր ժողովածուն, իսկ «Երգեր ու վերքերը», ավելի ճոխացրած, հրատարակել է Թիֆլիսում, 1908թ.: 1909թ. «Գեղարվեստ» հան-

դեսում տպագրվել է նրա գլուխգործոց «Աբու-Լալա Մահարին», որը 1911թ. վերահրատարակվել է Կ. Պոլսում առանձին գրքով, հետագայում ունեցել բազմաթիվ նոր հրատարակություններ, ինչպես՝ 1918, 1920, 1926, 1936թթ. Կ. Պոլսում, 1922թ.՝ Բոստոնում, 1929 և 1971 թ.՝ Երևանում, 1939, 1953, 1957 թթ.՝ Բեյրութում, 1945թ.՝ Բուենոս-Այրեսում և այլն: 1911 թ, նորից է մեկնել արտասահման, եղել բազմաթիվ քաղաքներում՝ Պոլիս, Վիեննա, Ցյուրիխ, Բեռլին, Վենետիկ, Ժնև, Փարիզ, որտեղ ապրել է երկար տարիներ՝ միշտ կապված մնալով մայր հայրենիքի ու մշակույթի հետ: Գրել է «Սասնա Մհերը», որը լույս է տեսել 1922թ. Վենետիկում: Նույն տարում Կ. Պոլսում լույս է տեսել «Արձակ էջեր» ժողովածուն: 1926թ. վերադարձել է հայրենիք, մնացել մի քանի տարի: 1927թ. Թիֆլիսում տպագրվել է «Լիլիթը» առանձին գրքով, իսկ Երևանում՝ 1930թ. «Բանաստեղծություններ» ժողովածուն: Կրկին մեկնելով Փարիզ՝ այնտեղ ունեցել է գրական հասարակական եռուն գործունեություն, օժանդակել է ՀՕԿ-ի աշխատանքներին, առաջադիմական կազմակերպություններին: 1932թ. Փարիզում լույս է ընծայել «Նրանք դրոշակ ունեն» արձակ գործը: 1936 թ. վերջնականապես տեղափոխվել է Հայաստան, ապրել Երևանում մինչև կյանքի վերջը: 1946-1957թթ. եղել է Հայաստանի գրողների միության նախագահը: Նրա երկերը վերահրատարակվել են քանիցս թե՛ առանձին գրքերով, թե՛ ժողովածուներով:

1939-1940թթ. լույս են տեսել «Ընտիր երկերի» երկու հատորները, 1943թ.՝ «Հատընտիրը», 1945թ.՝ «Արձակ էջերը», 1946թ.՝ «Հուշերը» և այլն: 1950-1951թթ. հրատարակվել է «Երկերի ժողովածուն»՝ չորս հատորով, նույնը դարձյալ չորս հատորով՝ 1958-1959թթ., իսկ 1973 թվականից սկսվել է վեցհատորյակի տպագրությունը: Նրա երկերը բազմիցս հրատարակվել են նաև սփյուռքահայ կենտրոններում (Կ. Պոլիս, Բեյրութ, Նյու-Յորք, Թեհրան և այլն): Ստեղծագործությունների զգալի մասը, մասնավորապես «Աբու-Լալա Մահարին», թարգմանվել են և առանձին գրքերով լույս տեսել աշխարհի տարբեր լեզուներով: Մահացել է 1957թ. հոկտեմբերի 17-ին:

* * *

Մի մրահոն աղջիկ տեսա
Ռիալտոյի կամուրջին,
Հորդ մազերը – գետ գիշերվա,
Եվ հակինթներ՝ ականջին:

Աչքերը սև – արևներ սև,
Արևների պես անշեջ.
Գալարում էր մեջքը թեթև
Ծաղկանկար շալի մեջ:

Աչքս դիպավ աչքի բոցին,
Ու գլուխս կախեցի.
Ժպտաց ժպտով առեղծվածի,
Հավերժական կանացի:

Միամիտ չեմ՝ հավատամ քեզ.
Տառապանքս փորձ ունի.–
Մի մրահոն կույս էր քեզ պես,
Կոտրեց սիրտս պատանի...

ՌԱՎԵՆՆԱՅՈՒՄ

Արարատի ծեր կատարին
Դար է եկել, վայրկյանի պես,
Ու անցել:

Անհուն թվով կայծակների
Սուրն է բեկվել ադամանդին
Ու անցել:

Մահախուճապ սերունդների
Աչքն է դիպել լույս գագաթին
Ու անցել:

Հերթը հիմա քոնն է մի պահ.
Դու էլ նայիր սեգ ճակատին
Ու անցիր...

08.VI.1926թ. Վենետիկ

ՄԵՐ ՊԱՏՄԻՉՆԵՐԸ ԵՎ ՄԵՐ ԳՈՒՍԱՆՆԵՐԸ

Նվեր մեր ժողովրդական վեպի՝
«Սասունցի Դավիթ»-ի հազարամյակին:

Մեր հոյակապ հին վանքերի մութ խուցերում, մենության մեջ,
Պատմիչները մեր վշտահար, մեղմ կանթեղի լույսով անշեջ,
Մի նշխարով, մի կում ջրով և ճգնությամբ գիշերն անքուն,
Պատմությունը մեր գրեցին մագաղաթի վրա դժգույն _
Եղեռները, նախճիրները հորդաների արյունռուշտ:
Փլուզումը հայրենիքի և ոսոխի սուրը անկուշտ:
Եվ ողբացին լալահառաչ դժխեմ բախտը Հայաստանի
Եվ հուսացին արդարություն մի խուլ աստծու դատաստանի:

* * *

Մեր գեղջուկի պարզ խրճիթում, սուրբ օջախի շուրջը նստած՝
Գուսանները մեր խանդավառ՝ առջևները գինի ու հաց,
Վիպերգեցին հաղթանակը դյուցազների մեր մեծազոր
Եվ ծաղրեցին պարտությունը ոսոխների մեր բյուրավոր:
Եվ հյուսեցին պատմությունը հավերժացող ժողովրդի,
Վառ հավատով փառքերը մեր ավանդեցին որդոց որդի.
Տեսան շքեղ մեր ապագան, անընկճելի ազատ ոգին,
Հայրենիքի սիրո համար միշտ բարձրացած Թուր -Կեծակին:

* * *

–Սի՛րտս երկինք է...
Ամեն արարած
Աստղ ունի այնտեղ–
Խորշ ունի այնտեղ:

–Սի՛րտս երկինք է...
Բո՛ւյր կուտա ծաղկին,
Սեր կուտա կույսին,
Կյանք կուտա անկյանք,
Չոր անապատին–
Ամայի սրտին...
–Սիրտս երկինք է...

ԵՍ ԵՐԳԻՉ ԵՄ

Ես երգիչ եմ – երկնի թիթեռ,
Ես գանձ չունիմ – լեռ ու բեռ.
Ես սիրում եմ ծաղիկ, աղջիկ, –
Ծաղկի բուրմունք, կույսի սեր.
Ես սիրում եմ մրմունջ–տրտունջ,
Տանջված սրտի երգ ու վերք:

* * *

Տիեզերքի պերճ հյուսվածքն եմ,
Իմ մեջ երկինքն է երգում.
Բռնկում է սիրո հրդեհն,
Վշտի հեղեղն աղմկում...

Եթե հոգուս ձոխ երգերից
Մի մեղմ հնչյուն, նազելի՛ս,
Քո ականջը միայն շոյե,–
Հիացքներով կը դյութվիս:

Եթե սիրուս վառ հրդեհից
Մի նսեմ կայծ, սևաչյա՛,
Վառ սրտումըդ միայն շողա,–
Բուռն հույզերով կայրվիս:

Եթե վշտիս ջերմ հեղեղից
Մի ջինջ կաթիլ, սիրելի՛ս,
Զքնաղ կրծքիդ միայն ծորե,–
Բյուր վշտերով կը լցվիս:

Տիեզերքի պերճ հյուսվածքն եմ,
Իմ մեջ երկինքն է երգում,
Բռնկում է սիրո հրդեհն,
Վշտի հեղեղն աղմկում...

1893, Վիեննա

ԴԱՐԴՍ ԼԱՑԵՔ, ՍԱՐԻ ՍՄԲՈՒԼ

Դարդս լացեք, սարի սմբուլ
Ալվան-ալվան ծաղիկներ.
Դարդս լացեք, բաղի բլբուլ,
Ամպշող երկնուց զով-հովեր...

Երկինք-գետինք գլխուս մթնան,
Անտուն-անտեր կուլամ ես.

Յարիս տարա՜ն, ջանիս տարա՜ն,
Հոնգուր-հոնգուր կուլամ ես...

Ա՜խ, յարս ինձի հանեց սրտեն,
Անճար թողեց ու գնաց.
Սրտիս սավդեն, խորունկ յարեն
Անդեղ թողեց ու գնաց:

Դարդս լացեք, սարի սմբուլ,
Ալվան-ալվան ծաղիկներ,
Դարդս լացեք, բաղի բլբուլ,
Ամպշող երկնուց զով հովեր...

ՄԱՅՐԻԿԻՍ

Հայրենիքես հեռացել եմ,
Խեղճ պանդուխտ եմ , տուն չունիմ,
Ազիզ մորես բաժանվել եմ,
Տըխուր-տըրտում, քուն չունիմ:

Սարեն կուգաք, նախշուն հավքեր,
Ա՜խ, իմ մորս տեսել չե՞ք.
Ծովեն կուգաք, մարմանդ հովե՜ր,
Ախըր բարև բերել չե՞ք:

Հավք ու հովեր եկան կըշտիս,
Անձեն դիպան ու անցան.
Պապակ-սրտիս, փափագ-սրտիս
Անխոս դիպան ու անցա՜ն:

Ա՛խ, քո տեսքին, անուշ լեզվին
Կարոտցել եմ, մայրի՛կ ջան.
Երնեկ, երնեկ, երազ լինիմ,
Թըռնիմ մոտըդ, մայրի՛կ ջան:

Երբ քունըդ գա, լուռ գիշերով
Հոգիդ գըրկեմ, համբույր տամ.
Սըրտիդ կըպնիմ վառ կարոտով,
Լա՛մ ու խընդա՛մ, մայրի՛կ ջան...

* * *

Մաճկալ ես, բեզարած ես,
Առը շուռ տո՛ւր, շո՛ւտ արի.
Ծովի պես քրտնած ես,
Եզներն արձկի՛, տուն արի՛:

Կաթի սերը քաշել եմ,
Դրել եմ հովին՝ սառի.
Ալ գոգնոցս կապել եմ,
Արի, թառլան, թըռ, արի:

Տեղ եմ գըցել շվաքում,
Քամին կուգա, զով կանի.
Լուսնի շողքն է մեր ծոցում,
Դե՛հ շո՛ւտ արի, տո՛ւն արի:

Դադրած, բեզարած յա՛ր ջան.
Ամպերն ելան, դե՛հ արի.
Դադրած կռներիդ մեռնեմ,
Ծըտից թև առ, շո՛ւտ արի...

1893, Օբեր–Հոլց

* * *

Գիշերն եկավ, զով–հովն ընկավ,
Աստղունք լուսնին ձայն տվին.
Լուսնյակն ելավ, մով–ծովն ընկավ,
Հավքերն ինձի ձայն տվին:

Ես վեր ելա ոգի առած՝
Ձարկի սրտիս լարերին.
Սիրտս խնդաց, կուրծքս թնդաց
Եվ լարերը խզվեցին...

–Միայն սիրո լարը մնաց
Սրտիս անհուն խորքերում.
Ու վառ սիրո երգը շողաց
Կյանքիս ամեն ծալքերում...

ՍԵՎ ԱՉԵՐԵՆ ՇԱՏ ՎԱԽԵՑԻՐ

Սև աչերեն շա՛ատ վախեցի՛ր,–
Էն մութ, անծեր գիշեր է.
Մութն ա՛հ է, չարքեր շա՛ատ կան,–
Սև աչերը մի՛ սիրե:
Տե՛ս իմ սիրտս – արուն–ծով է.
Էս չարքերը զարկեցին.
Էն օրվանեն դադար չունիմ–
Սև աչերը մի՛ սիրե...

* * *

Սիրեցի, յարս տարան.
Ցարա տըվին ու տարան
– Էս ի՞նչ զուլում աշխարհ է,
Սիրտըս պոկեցին, տարան:
Ցավըս խորն է, ճար չըկա,
Ճար կա, ճար անող չըկա,
– Էս ի՞նչ զուլում աշխարհ է,
Սրտացավ ընկեր չըկա:
Լա՛վ օրերս գնացի՛ն,
Ափսո՛ս ասին, գնացի՛ն.
– Էս ի՞նչ զուլում աշխարհ է,
Սև դարդերս մնացին...

* * *

Սև-մութ ամպեր ճակտիդ դիզվան,
Դուման հագար, Ալագյա՛զ,
Սրտումս արև էլ չի ծաղկում,
Սիրտս էլ դուման, Ալագյա՛զ:
Ջառ փեշերդ անցա, տեսա,
Առանց դարդի սիրտ չկար,
Ա՛խ, իմանաս, ջա՛ն Ալագյազ,
Իմ դարդիս պես դարդ չկար...
– Էյ Մանթաշի նախշուն հավքեր,
Իմ դարդս որ ձերն էղներ,
Ձեր էդ զառ-վառ, խաս փետուրներ
Կըսևնային, քանց գիշեր:
– Էյ Մանթաշի մարմանդ հովեր,

Իմ դարդս որ ձերն էղներ,
Ձեր ծաղկանուշ բուրմունքն անուշ
Թույն ու տոթի կփոխվեր:
– Հեյ վա՛խ... կոտրան իմ թևերս
Ընկա գիրկդ, Ալագյա՛զ.
Ա՜խ, մեծ սրտիդ սեղմեմ սիրտս
Լամ, արուն լամ, Ալագյա՛զ...

* * *

Էյ, ջան-հայրենիք, ինչքա՛ն սիրուն ես,
Սարերըդ կորած երկնի մովի մեջ.
Ձրերըդ անո՛ւշ, հովերըդ անո՛ւշ,
Մենակ բալեքըդ արուն-ծովի մեջ:

Քու հողին մեռնեմ, անգի՛ն հայրենիք,
Ա՜խ, քիչ է, թե որ մի կյանքով մեռնեմ,
Երնեկ ունենամ հազար ու մի կյանք,
Հազա՛րն էլ սըրտանց քեզ մատաղ անեմ:

Ու հազար կյանքով քու դարդին մեռնեմ,
Բալեքիդ մատա՛ղ, մատա՛ղ քու սիրուն.
Մենակ մե կյանքը թո՛ղ ինձի պահեմ,–
Է՛ն էլ՝ քու փառքի գովքը երգելուն,–

– Որ արտուտի պես վեր ու վեր ճախրեմ
Նոր օրվա ծեգիդ, ազի՛զ հայրենիք,
Ու անո՛ւշ երգեմ, բա՛րձր ու զիլ գովեմ
Կանաչ արևըդ, ազա՛տ հայրենիք...

1900, Ժընև

* * *

Արազի ափին բոստանս լինի.
Սալվի ուռ տնկեմ, վարդեր ու լալա.
Հով ուռենու տակ քողտիկս լինին,–
Օջախիս միջին կրակ բոցկլտա:

Ու սրտով սիրած Շուշանս լինի,
Օջախիս կողքին գուրգուրենք իրար.–
Արազի ափին բոստանս լինի,
Ծով–քրտինք թափեմ Շուշիկիս համար:

* * *

–Որսկան ախպեր, սարեն կուգաս,
Սարի մարալ կը փընտրես.
Ասա՛, յարաբ դուն չըտեսա՞ր
Իմ մարալըս, իմ բալես.
Դարդի ձեռքեն սարերն ընկավ,
Իմ արևս, իմ բալես.
Գըլուխն առավ, քարերն ընկավ,
Իմ ծաղիկըս, իմ լալես...
–Տեսա, քույրի՛կ, նըխշուն բալեդ
Կարմիր–կանաչ է կապեր,
Սիրած յարի համբուրի տեղ
Սըրտին վարդեր են ծլեր:
–Որսկան ախպե՛ր, ասա, յարաբ,
Ո՞վ է հարսը իմ բալիս,
Ո՞վ է գրկում չոր գլուխը
Իմ մարալիս, իմ լալիս:

–Տեսա, քույրիկ, դարդոտ բալեդ
Քարն է դըրեր բարձի տեղ.
Անուշ քընով տաք գընդակն է
Կըրծքում գըրկել յարի տեղ.
Սարի մարմանդ հովն է շոյում
Ճակտի փունջը մարալիդ,
Ծաղիկներն են վըրան սըգում,
Ազիզ բալիդ, խեղճ լալիդ..

* * *

Ես ձեզ ասում եմ՝ կըգա Ոգու սով,
Եվ դուք կըքաղցեք ճոխ սեղանի մոտ,
Կընկնեք մուրալու հափրած որկորով՝
Հըրեղեն խոսքի, վեհ խոսքի կարոտ:

Լրբենի ծաղրով արհամարհեցիք
Ոգու վառ զեղմունք – միտք ու երազանք,
Նյութի տաճարում արբած պարեցիք՝
Մոռացած անմահ, անհունի տենչանք:

Դուք, որ հեգնեցիք ուժն ստեղծագործ՝
Ձեր նյութի հանդեպ կըգա Ոգու սով.
Եվ մուրացիկի պես փշրանքի համար
Ծարավ ու նոթի կանցնեք ծովեծով...

* * *

Օտա՞ր, ամայի՜ ճամփեքի վրա
Իմ քարավանը մեղմ կըղողանջե.
Կանգնի՛ր, քարավանս, ինձի կըթվա,
Թե հայրենիքես ինձ մարդ կըկանչե:

Բայց լուռ է շուրջը ու շըշուկ չըկա
Արևա՛ռ, անդո՛ր այս անապատում.
Ա՜խ, հայրենիքըս ինձ խորթ է հիմա,
Ու քնքուշ սերըս ուրիշի գրկում:

Կընոջ համբույրին է՛լ չեմ հավատա,
Շուտ կըմոռանա նա վառ արցունքներ.
Շարժվի՛ր, քարավանս, ինձ ո՞վ ձայն կըտա,
Գիտցի՛ր, լուսնի տակ չըկա ուխտ և սեր:

Գընա՛, քարավանս, ինձ հետդ քա՜շ տուր
Օտար, ամայի ճամփեքի վրա.
Ուրտեղ կհոգնիս՝ գըլուխըս վար դիր
Ժեռ–քարերի մեջ, փըշերի վըրա...

* * *

Շատ մի՛ տխրիր, շատ մի՛ խնդար, սիրելիս,
Այս աշխարհում և ոչ մի բան հիմք չունի.
Վաղանցուկ են, կան ու չկան, սիրելիս,
Բոլոր իրերն ու աստղերը անհունի:

Լայնսիրտ եղիր, ողջը երազ համարե,
– Այս աշխարհում և ոչ մի բան միտք չունի.
Լացը՝ ժըպիտ ու սերը՝ ցավ համարե,
Թե որ ապրես, կյանքըդ ինչու՞ համար է:

Ախ, մի՛ տխրիր, վիշտը կանցնի,– այդ ոչինչ,
– Այս աշխարհում և ոչ մի բան գին չունի.
Շատ մի՛ հրաժվիր, սերն էլ կանցնի, բայց ոչինչ,
Կյանքն էլ կանցնի,– այդ որ ոչինչ ու ոչինչ:

* * *

Քու՛յր իմ նազելի, նայիր քո դիմաց՝
Վիրավոր, ավեր սիրտս եմ բացել.
Ա՜խ, նըվիրական ինձ քո գիրկը բաց
Եվ գուրգուրիր ինձ, ես շա՜տ եմ լացել...

Քնքուշ ձեռներով աչերըս սըրբիր,
Մի՛ թող ինձ լալու – ես շա՜տ եմ լացել,
Ճակատիս մռայլ՝ մշուշը ցըրիր,
Եվ գուրգուրիր ինձ, ես շա՜տ եմ լացել...

Շա՛տ եմ տանջվել այս աշխարհում,
Շա՛տ եմ լացել այս աշխարհում.
Այն աչքերը, որ չեն լացել,
Բան չեն տեսել այս աշխարհում:

* * *

Էյ, դու, ջահել, հպարտ հասակ,
Անցար ոսկի ամպի պես.
Քեզ հետ տարար երգեր ու սեր,
Տարար գարունն իմ սրտես:

Քար կսեղմեմ սրտիս հիմա.
Կելնեմ սարերը լալու.–
Ա՜խ, լաց՝ ինչքա՜ն, ինչքա՜ն կուզես,
Անցածն էլ ետ չի գալու...

ԵՐԱՋ

Օտար երկիր էր գնացել որդին,
Եվ անցել էին տարիներ տրտում.
Մայրը սպասում էր տենչալի դարձին,
Եվ այսօր որդին ուրախ դարձավ տուն:

Իրար գիրկ ընկան անհուն կարոտով
Եվ համբուրվեցին երկար ու երկար.
Լաց եղան մեռած հորը հիշելով
Եվ ցնծության մեջ մոռացան աշխարհ:

Վառեցին նորից օջախն հայրենի,
Խրճիթը լցվեց խնդությամբ անդորր.
Խոսեցին անցած օրերի մասին,
Ապա քուն մտան անհոգ, բախտավոր:

Երբ մայրը զարթնեց, սոսկումով տեսավ–
Օջախը՝ հանգած, խրճիթն ամայի.
Եվ որդի՛ն, որդի՛ն, կաթոգին որդի՛ն
Նորից բանտի մեջ՝ զարկված շղթայի...

* * *

Գետակի վրա
Թեքվել է ուռին
Ու նայում է լուռ
Վազող ջրերին:–
... Երազ–աշխարհում
Ամեն բան հավետ
Գալիս է, գնում
Ու ցնդում անհետ:
Եվ գլուխը կախ՝
Նա լաց է լինում.–
Ջրերը ուրախ՝
Գալիս են, գնում...

ԿՏԱԿ

Սիրուն մանկի՛կ, ես գնում եմ, դու գալիս ես այս աշխարհ.
Ճշմարիտն ես փորձով գիտեմ ու խոսքերս մի՛ մոռնար:
Կյանքն է ամպի փախչող ստվեր, վայրկյանն է միշտ իրական.
Բախտի կռանը կամքն է թեև, բայց դիպվածն է տիրական:
Զգացմունքն է գերիշխանը, խելքը՝ նրա լոկ ծառան.
Բայց դու՛ խելքդ վրադ պահի՛ր, ինչպես պողպատ կուռ
վահան:
Մի՛ հավատար ստվերներին, հենվի՛ր միայն քեզ վրա,

Ատելու չափ սի՛րիր մարդկանց, բայց լավություն միշտ արա:
Եվ լայն օրում թե՛ ընկերներ, թե՛ բարեկամ ճանաչի՛ր.
Իսկ նեղ օրում ընկերների ո՛չ որոնիր, ո՛չ կանչիր:
Խաղերով լի այս աշխարհում խաղդ եթե տանուլ տաս,
Ձվարթ եղի՛ր, ու այդպիսով բախտի վրա կըխնդաս:
Անվախ ու վեհ ղեկդ վարե անծանոթին դեմ-դեմի.
Անզղջալի առաջ գնա՛, ինչ որ լինի՛, թո՛ղ լինի:
Լսի՛ր, տղա՛ս, ինձ կթաղես անհայտ մի տեղ, աննշան,
Որ չիմանան, մարդիկ չգան՝ շիրմիս քարը գողանան:

ՀԱՅՐԵՆԻՔԻՍ

Պիտի փարվիմ չքնաղ լանջիդ՝
Գարնան վարդով ցնծո՛ւն.
Եվ մայրական անհուն շնչիդ՝
Ցորեն արտով ծըփո՛ւն:

Կանչում ես ինձ լուսաբարբառ
Քո սիրազեղ կոչով՝
Դեմքդ եմ տեսնում նոր ու պայծառ,
Քո հնագեղ ոճով:

Վա՛ռ ու հզո՛ր քո ապագան
Կայծակում է իմ դեմ.
Դո՛ւ, հավերժող իմ Հայաստան,
Անուն քա՛ղցր ու վսե՛մ:

1926 ապրիլի 25, Վենետիկ

ՀԱՅՐԵՆԻ ԾՈՒԽԸ

Հայրենի՛ հողի վրա եմ նորից,
Նորից մանկական աչքով տեսնում եմ՝
Հավերժից դիտող աստղերն հրեղեն,
Հրաշք է դառնում աշխարհն ինձ նորից:

Ուրախ քրքիջով վազում է կայտառ
Իմ հին խաղընկեր գետակը փայլուն,
Տեսնում եմ նրա զմրուխտ հայելում
Ծաղկի պես ցնծուն՝ պատկերս պայծառ:

Կապույտ երեկոն այնքա՜ն է խաղաղ,
Երգում է ծառից մի հավք սրտագոհ,
Տեսնում եմ հայրս բարի, մտախոհ,
Ծանոթ շավիղով քայլում է դանդաղ:

Ինձ տուն է կանչում ձայնը մայրենի,
Խաղըս թողնում եմ. երեկո է ուշ,
Գգվում է մայրս, ժպտում է քնքուշ,
Մի արևի պես, որ նման չունի:

Վառվել է նորից օջախն հինավուրց,
Ելնում է ծուխը անուշ խընկի պես,
Խոսում են մերոնք... բայց ննջում եմ ես,
Հոգիս պարուրած –հեքիաթ ու անուրջ:

Ոչինչ չեմ տենչում այս ծխից ավել,
Ոչինչ, դատարկված այս մերկ աշխարհում
Ո՛չ կին երազած, պանծալի անուն,

Ո՛չ գանձ աշխարհի – այս ծուխից ավել:

Կուզեի նստել այս սուրբ ծխի տակ
Ու տեսնել նորից հոգով մանկական՝
Հարազատներիս, որ հիմա չկան,
Եվ հրաշք նորից – աշխարհ բովանդակ...

1926, Երևան

ՀԱՅՐԵՆԻՔԻՍ

Ցորենի ծփուն արտերի եզրին
Կանգնել խորհում եմ սրտիս մեջ լռին –
Մի՞թե դու չէիր, հայրենիք իմ հեգ,
Որ տայգաներից, մթին յուրդերից
Հորդացող – եկող ելուզակների
Բյուր նիզակ ու տեգ
Սրտիդ մեջ մխված՝ ընկել էիր խեղճ,
Քառուղու վրա բախվող ազգերի,
Դաժան դարերի մղձավանջի մեջ,
Սմբակների տակ խոլ նժույգների.
Եվ սրում էին ճիչով խնդագին
Անգղներն իրենց կտուցները վես
Քո արևակեզ ժայռերի վրա՝
Հոշոտելու քեզ...
Եվ սակայն հիմա
Դու նորից ծաղկել, ցնծում ես նորից,
Ելնում է ծուխը խրճիթներից հին,
Ուր մայրս անուշ օրորել է ինձ,
Իմաստավորել մանուկ իմ հոգին
Քո հզոր լեզվով, երկիր կաթոգին:

Այնքան ժամանակ, որ պիտի հերկե
Սևահողդ հին՝ քո կտրիճ որդին,
Եվ գուսանդ վառ՝ սերդ պիտ երգե,
Դու պիտի ծաղկիս, երկիր հայրական,
Քո ոգով, ոճով և բարձրագլուխ,
Դու պիտի հնչես, հնչես հաղթական,
Իմ հին հայ լեզու՝ քաղցր ու սրտաբուխ:

ԲԻՆԳՅՈԼ

Երբ բաց եղան գարնան կանաչ դռները,
Քնար դառան աղբյուրները Բինգյոլի.
Շարվե շարան անցան զուգված ուղտերը,
Յարս էլ գնաց յայլաները Բինգյոլի:

Անգին յարիս լույս երեսին կարոտ եմ,
Նազուկ մեջքին, ծով-ծամերին կարոտ եմ.
Քաղցր լեզվին, անուշ հոտին կարոտ եմ,
Սև աչքերով են եղնիկին Բինգյոլի:

Պաղ-պաղ ջրեր, պապակ շուրթըս չի բացվի,
Ծուփ-ծուփ ծաղկունք, լացող աչքըս չի բացվի,
Դեռ չտեսած յարիս,- սիրտըս չի բացվի,
Ինձ ինչ, ավաղ, բլբուլները Բինգյոլի:

Մոլորվել եմ, ճամբաներին ծանոթ չեմ,
Բյուր լաներին, գետ ու քարին ծանոթ չեմ.
Ես պանդուխտ եմ, էս տեղերին ծանոթ չեմ.
Քույրիկ, ասա, որն է ճամբան Բինգյոլի:

ՌԱԶՄԱԿՈՉ

Գիշեր է մռայլ, ամպամած գիշեր:
Հողմեր են փչում, շաչում են հողմեր
Դավաճան երկրից մեր նենգ թշնամու
Մեր նվիրական դաշտերի վրա:
Գոռ ալիքներն են լեռնանում ընդոստ
Մեր խռովահույզ ծովերի վրա:

Էյ ազատ Մասիս, երկնասույզ գահեր,
Էյ երկաթակուռ խրոխտ գագաթներ,
Շանթե՞ր էք զոդում, սրե՞ր էք կռում,
Հրեղեն ցասում ընդդեմ թշնամուն:

Էյհէյ, լսեցեք. վեհ հայրենիքի
Կտրիճ զավակներ, ժողովուրդներ քաջ,
Ելե՛ք, զարթնեցե՛ք, կանգնեցե՛ք արթուն.
Գիտցե՛ք, քնում են գետերն ու քամին,
Սակայն չի քնում երբեք թշնամին:
Ահա՛ ոճրամիտ մեր ոսոխը չար
Շղթա է բերում, լուծ ու կապանքներ՝
Ընկճելու ազատ մեր եղբայրներին
Եվ անարգելու հայրենիքը մեր:

Էյհէէյ, լսեցեք, ձայն տվեք իրար,
Ամե՞նքդ էք ոտքի, մարդ քնած չկա՞.
Շո՛ւտ հագեք–կապեք զենքեր ու զրահ,
Գոտեպնդվեցե՛ք ատելությամբ վառ,
Գոտեպնդվեցե՛ք անձազոհ կամքով,
Գոտեպնդվեցե՛ք ահեղ վրեժով,

Շառաչեք ուժգին, կաղնիներ հզոր,
Խոլ վրնջացեք, նժույգեր խիզախ,
Միրիկի նման զարկեցեք շեփոր,
Դեպի ռազմի դաշտ, դեպ հերոսացում,
Դեպի ռազմի դաշտ սուրբ դրոշի տակ,
Դեպի բարձունքը մահի ու փառքի,
Վանեցեք հեռու թշնամուն վայրագ,
Մեր խրճիթներից, մեր հնձաններից,
Մեր արտ ու կալից վանեցեք հեռու:
Հավերժ պիտ մնա հայրենիքը մեր,
Հզոր և ազատ և հավերժ կանգուն
Մեր իդեալների սուրբ արևի տակ:

Դեպի ռազմի դաշտ, դեպ հերոսացում,
Դեպի բարձունքը մեծ Հաղթանակի:

ՄԵԾ ՀԱՂԹԱՆԱԿԻ ՕՐԸ

(9 մայիսի, 1945)

Մեր սուրը փառքով դրեցինք պատյան,–
Մեծ հաղթանակի օրն է ցնծալից.
Պարտվեց մահաշունչ ոսոխը դաժան,
Երգեր են հորդում զվարթ սրտերից:

Հոծ փողոցներում աղմուկ ու շառաչ,
Հոսում են մարդիկ ծափով, ծիծաղով,
Մի մարդ սեղան է բացել տան առաջ,
Լցրել թասերը ոսկեփայլ գինով:

Եվ անցորդներին կանչում է, խնդրում,–
Եղբայրներ, որդուս կենացը խմենք.
Հերոս է որդիս, հաղթեց թշնամուն,
Ձեր որդիների կենացն էլ խմենք:

Խմում են խինդով, ցնծում երջանիկ,
Եվ զարկում նորից գավաթներն իրար:
Նրանց մեջ մի հայր ասում է մեղմիկ,–
Էս էլ իմ որդուս հանգստյան համար:

Գլխարկներն իսկույն հանում են նրանք,
Խոր ակնածանքով լռում են մի պահ.
Խմում են անձայն՝ զոհվածի համար
Եվ հեղում գինին սուրբ հացի վրա:

1945, Երևան

ԱՎԻԿԻՆ

Կյանքիդ ուղին լինի պայծառ,
Ամեն քայլդ՝ ազնիվ, արդար:
Լինես խոհուն, լինես գիտուն
Եվ ունենաս սիրտ զգայուն:
Լինես բարի և անբասիր,
Ընկերներիդ սրտով սիրես,
Երբ քեզ տեսնեն՝ ուրախանան:
Միշտ օգնելու լինես պատրաստ՝
Տանջվող մարդուն և ընկերին:
Անդավաճան, անհուն սիրով
Հայրենիքիդ լինես պաշտպան.
Եթե նրա սիրո համար
Մի սխրալի գործ կատարես–
Չընհոխորտաս, լինես խոնարհ,
Եվ իր պարտքը ճիշտ կատարած
Մարդու նման՝ խիղճդ անդորր,
Ապրես ուրախ և բախտավոր:
Եվ մեն–մենակ, տարին մի օր
Այցի ելնես մամռոտ շիրմիս,
Կանգնես լռիկ, խորհես մի պահ,
Իմ կաթոգին սիրած տղա:

ԿՅԱՆՔԻՑ ԹԱՆԿ ԲԱՆԸ

Վայրի աղավնին՝ կուրծքը վիրավոր,
Ընկել էր մենակ աղբյուրի եզրին,
Ծորում էր շիթ-շիթ արյունը բոսոր,
Մեռնում էր, աչքը՝ ջրի երազին:

Քնքուշ պարիկը տեսավ դալկահար
Մեռնող աղավնուն և խոսեց այսպես.
-Տուր ինձ այն, ինչ-որ թանկ է քեզ համար,
Էն թանկագինը, կյանք տամ իսկույն քեզ:

Մեռնող աղավնին խորհում է ինքնին.
-Էն թանկագինը կյանքն է անպատճառ.
Ա՜խ, ծաղրում է ինձ աղբյուրի ոգին:
-Էհ, լավ, թող լինի. տուր և նորից առ:

Պարիկը ցողեր սրսկեց վերքին,
Աղավնին բացեց աչքերը ոսկի,
Ու թևին տալով՝ ծափեց խնդագին.
-Ճրբ կուզես կյանքս, նազելի ոգի:

–Թևերդ կուզեմ, կյանքդ քեզ լինի:
–Թևերս... ինչպես, օհ, երբեք, երբեք.
Առանց թռիչքի կյանքը գին չունի,
Կյանքս առ,– թռչունն ասաց սրտաբեկ:

–Թռիր, սիրելիս, ազատ ու վայրի,
Թռիր ու ասա ստրուկ աշխարհքին
Թե ինչն է թանկը կյանքից ավելի...,–
Ասաց ջրերի լուսեղեն ոգին:

ԼԵԳԵՆԴՆԵՐ ԵՎ ԲԱԼԼԱԴՆԵՐ

ՀԱՎԵՐԺԱԿԱՆ ՍԵՐԸ

I

Լուսակերտ է ապարանքը Թադմորի,
Անապատում, որպես երազ ոսկեհյուս.
Յոթն հարյուր սյունի վրա մարմարի
Սլանում է աշտարակը երկնասույզ:

Շուրջը նազուկ արմավենու պուրակներ,
Ուր երգում են հրաշք-հավքեր կարոտով,
Շատրվաններն հուրհրում են կրակներ,
Ծաղիկները պճնազարդում արծաթով:

Գահի վրա երիտասարդ Էլ-Սաման
Մեղմ գրկել է հրաշագեղ բամբիշին.
Կրծքի վրրա հյուսքը նրա – ծփծփան,
Հանց նունուֆար լույս-աղբյուրի երեսին:

Փերուզ ծովը, որ փարում է մշտաթոր
Սեպ ժայռերը Լիբանանի փեշերի՝
Չունի այնպե՛ս, այնպե՛ս փրփուր ձյունաթույր,
Ինչպես կուրծքը լուսապայծառ բամբիշի:

Արքայական գահի շուրջը զվարթուն
Մանկլավիկներ և նաժիշտներ ոսկեհեր
Նվագում են, կաքավում են ու երգում
Գիշերները, առավոտուց մինչ գիշեր:

II

Երբ հանգչում են ապարանքի ջահերը,
Եվ արծաթյա կարապի պես լուսնկան
Փայփայում է ավազանի ջրերը,
Շշնջում է սյուքի նման Էլ-Սաման:

Շշնջում է լուսաթաթախ բամբիշի
Ականջն ի վար այնպես քնքուշ, հեզասահ,
Ինչպես լուսնի շողակաթը թավիշի
Այն հոյակապ սյուներն ի վար մարմարյա:

–Բարձր են երկրի ձեղունները, նազելի՛ս,
Բայց իմ սերը բարձրաբարձր է նրանցից.
Խոր են երկրի հիմունքները, նազելի՛ս,
Բայց իմ սերը խորախոր է նրանցից:

Արուսեկը, որ ներկում է ծիրանի
Շրթունքները գառնուկների Տյուրոսի,
Այնքա՛ն կարմիր, այնքա՛ն կարմիր բոց չունի,
Ինչքան որ քո համբույրները սնդուսի:

Կխորտակվի ապարանքըս գեղանի,
Եվ կծածկվի անապատի շնչի տակ,
Կբարձրանա անհուն ծովը Սիդոնի
Եվ կգերե անապատը ծագեծագ,–

Ժամանակը իր վախճանին կհասնի
Եվ արևը մի բուռ մոխիր կդառնա,
Բայց իմ սերը վախճան չունի, հուն չունի,
Նա հավերժ է, նա անշեջ է, նա անմահ...

Չէացնող համբույրներում դյութական,
Հանց հինավուրց հեքիաթական գինու մեջ,
Թալկանում է և հալչում է Էլ-Սաման...
Ժամանակը դառնում՝ վայրկյան ու հավերժ...

Ապարանքի եբենոսյան դռներից
Երազանուշ մուշկ ու կնդրուկ է բուրում.
Մանկլավիկներ ու նաժիշտներ ցնծալից
Նվագում են ու երգում են, ու պարում...

III

Լռությունը մահվան թևով ծվարած՝
Առկայծում է կանթեղն աղոտ, մենավոր,
Եվ մեռնում է հեզ բամբիշը դալկացած
Էլ-Սամանի կրծքի վրա սգավոր:

Նա մեռնում է ինչպես ցողը բողբոջում,
Մանկիկն ինչպես սուրբ գրկի մեջ մայրական.
Եվ հրծծում է, աղոթքի պես շշնջում
Հեգ բամբիշի ականջն ի վար Էլ-Սաման:

-Կըխորտակեմ կամարները երկնային,
Ես չեմ թողնի, ես չեմ թողնի՝ դու մեռնիս.
Եվ կվանեմ, և՛ կհաղթեմ չար մահին,
Ես չեմ թողնի, ես չեմ թողնի՝ դու մեռնիս:

Եվ գրկել է դժգունացող բամբիշին,
Մահվան հանդեպ սուր ու վահան է շարժում.
Եվ բամբիշի սառած-մեռած շրթներին
Իր հրեղեն սերն ու շունչը ներարկում:

IV

Լուսիններ են եկել-անցել, ու կրկին
Մեռած բամբշին ամուր գրկած Էլ-Սաման
Շշնջում է ականջն ի վար մեղմագին,
Ինչպես դեղին սյուներն ի վար լուսնկան:

Եվ լքել են ապարանքը սարսափից
Մանկլավիկներն ու նաժիշտներ ոսկեհեր.
Արմավներն են լուռ սոսավում թախծալից,
Եվ մարել են վառ ծաղիկներն ու ջահեր:

Շատրվաններն հեծկլտում են ու լալիս,
Եվ սյունից սյուն սարդը ոստայն է հյուսում.
Անապատի հողմն է միայն այց գալիս
Եվ գահի շուրջ կաղկանձում ու փսփսում:

Օձն է սրբում սառն ու փայլուն կողերով
Էլ-Սամանի ոսկորների լուռ փոշին,
Բայց Էլ-Սաման կմախքային ձեռներով
Պիրկ գրկել է նորից հյուծված բամբիշին:

Եվ քայքայուն ականջն ի վար լռելյայն
Մեռած, սառած շրթունքներով Էլ-Սաման
Շշնջում է հավերժաբար ու անձայն,
Ինչպես խարխուլ սյուներն ի վար լուսնկան:

Պուրակները չորացել են, չքացել,
Եվ շիջել է լույս երազը սյունների.
Անապատը դեղին քղանցքն է փռել
Եվ ծածկել է ապարանքը Թադմորի...

Եվ ավազուտ շիրմի վրա մենավոր
Աշտարակն է մնում կանգուն ու վկա,
Որ իմանան վառ աստղերը հեռավոր
Էլ-Սամանի սերը հզո՛ր ու անմա՛հ:

Որ աշխարհին պատմեն սերը հաղթապանծ.
Էլ-Սամանի սերը՝ անա՛նց, հավերժո՛ղ,
Քարավաններն ու ճամփորդներն երկյուղած
Հեռուներից հեռուն եկող-գնացող...

27.XI.1914թ., Բեռլին

ԱՍՊԵՏԻ ՍԵՐԸ

Հին ժամանակ իր ամրոցում ոսկեղեն
Կըբնակվեր հուր ու հրաշք մի աղջիկ.
Ու կսպասեր, որ հեռավոր տեղերեն
Իր երազի ասպետը գար գեղեցիկ:

Եվ ձին հեծած, բանակներով հաղթազեն,
Եկավ մի օր կանաչ-կտրիճ մի իշխան...
Սանձը ձգեց ու քար կտրեց հիացքեն,
Երբ որ տեսավ պատշգամբում աղջկան:

-Հրաշք - աղջի՛կ, թագավորիս զորքերով
Կես աշխարհը դրոշակիս տակն առա.
Քեզ սիրեցի, սիրտդ տուր ինձ, քո սիրով
Մյուս կեսն էլ տիրեմ, բերեմ քեզ ընծա:

-Այդ ի՞նչ սեր է,- ասաց աղջիկն ասպետին,-
Քաջ ես, գիտե՛մ, գիտե՛մ, չկա քեզ նման.
Դու կարող ես տիրել արար-աշխարհին,
Բայց այդ երբե՛ք հզոր սիրու չէ՛ նշան:

-Ինչպե՞ս հայտնեմ սրտիս հուրը, նազելի՛ս.
Կուզե՞ս պատռեմ կուրծքս հիմա այս սըրով,
Ոտներիդ տակ նետեմ սիրտս սիրով լի,
Մեռնիմ ուրախ ու բախտավոր՝ քո սիրով:

-Այդ չէ՛ սերը, ասաց աղջիկն ասպետին,
Գիտե՛մ, քաջ ես, բայց շատ վախկոտ, թույլեր կան,
Որ հուսահատ՝ քաջի նման կըմեռնին,
Բայց այդ երբեք անշեջ սիրու չէ՛ նշան:

Ու կտրիճը մնաց մոլոր ու շվար,
Աչքերն հանգած՝ լույս երեսին աղջկա.

–Ինչ որ կուզես, ասա՛, անեմ քեզ համար,
Արևի տակ իմ սիրուս պես սեր չկա:

–Թե կսիրես, թո՛ղ ինձ հիմա ու գնա՛,
Ու ականջ դի՛ր, մի օր դուռդ կըբախեմ:
Այսպես ասաց, ու իր ծոցեն մարմարյա
Նետեց նրան մի հատիկ վարդ հրեղեն:

Ասպետն առավ վարդը, քնքո՛ւշ համբուրեց,
Վերջին անգամ նայեց, նայեց սիրածին:
Սիրու վարդը պահեց այրվող ծոցի մեջ.
Ու խթանեց, ու սլացավ նժույգ–ձին:

Եվ նստել է ամրոցի մեջ մեն–մենի
Այն իշխանը երազներում երջանիկ,
Վարդը ծոցում, ու ականջը մի ձենի...
Եվ թև առած թռան օրեր ու տարիք:

Աչքերը գոց՝ պատած ոսկի մշուշով,
Ուր կըժպտար սեր–աղջիկը աննման,
Քաջ ասպետը բոց կարոտով, լի հույսով,
Սիրտը ձենի՝ լուռ սպասեց աղջկան...

Եվ թև առան, թռան օրեր ու տարիք,
Վառ կտրիճը դառավ դողդոջ մի ծերուկ,–
Ու երբ մահը դուռը բախեց զարհուրիկ,
Հանեց ծոցեն վարդը խամրած ու դալուկ:

Սիրու վարդը աչքին դրեց փափագով,
Ու համբուրեց, ու համբուրեց, ու... մեռավ՝
Հոգին լցված բլբուլների երգերով.–
Եվ զրույցս էլ այսպես տխուր վերջացավ...

1917թ., Ժնև

ՀԱՅՐԵՆԻ ՀՈՂԸ

Եղել է հնում, պերճ արևելքում
Մի քաջ զորավար՝ հայրենապաշտպան,
Առանց ընկճելու երկրի թշնամուն՝
Նրրա սուրը երբեք չի մտել պատյան:

Նրրա արձակած տեգը խոլական
Թշնամու հողում ցրցվել է ահեղ,
Նրրա սարսափը օրհասի նման
Թշնամու գլխին կախվել ամեն տեղ:

Եվ ժողովրդի քնարը ազնիվ
Փառաբանել է անունը նրրա,
Հաղթանակները փայլուն ու անթիվ՝
Սուրբ հայրենիքի ոսոխի վրրա:

Բայց թագավորը՝ նենգ ու փոքրոգի,
Նախանձում էր խիստ նրա հռչակին.
Վառ լույսերի մեջ նրրա մեծ փառքի
Ձգում էր իրեն նվաստ ու չնչին:

Անհուն նախանձի կրքով տոչորուն՝
Մի օր խնջույքում արքայական տան,
Մի զորականի՝ անհայտ, անանուն,
Ժպտաց սիրալիր, դրվատեց նրրան:

Եվ նա փոխարեն զորավարին մեծ՝
Տեղ տվեց նրրան առընթեր գահի,
Հյուրերին բոլոր՝ զարմանք պատճառեց
Այնքան ապերախտ վարմունքն արքայի:

Մյուս օրը շրքով այն զորականին
Սպարապետի սուր տվեց արքան,
Եվ հրամանատար կարգեց բանակին,
Իսկ զորավարին՝ թիկնապահ նրրան:

Ձայրացավ հոգին քաջ զորավարի,
Համհարզները իր սաստիկ զայրացան,
Առավ ընկերներն հին կռիվների,
Եվ հողն հայրենի թողին, հեռացան:

Գնացին նրրա սուրի հետևից,–
Ճակատագիրը սուրն է քաջերի,–
Հողեր գրավեց բռնակալներից
Եվ դառավ իշխան տիրած հողերի:

Եվ երբ հրճվանքով լսեց թշնամին,
Թե անպարտելի զորավարը քաջ
Լրքել է անդարձ երկիրն հայրենի,
Եվ բաց են դռներն արշավի առաջ,–

Մոռացան իսկույն և՛ փորձ, և՛ սարսափ,
Հնչեց շեփորը գոռ պատերազմի,
Հին թշնամու դեմ խոյացան շտապ՝
Լուծելու անմոռ վրեժն արյունի:

Սահմաններն անցան և խուժեցին խոր,
Հրրի մատնեցին գյուղեր ու ավան,
Սպարապետը փախավ գլխիկոր,
Ձորք ու ժողովուրդ խուճապի ընկան:

Խուռըն խռնվեց հրապարակներում
Ժողովուրդը ողջ, հեղեղանման.
–Ո՞ւր է, գոչեցին, զորավարը մեր՝
Սուրբ հայրենիքի փրկիչ ու պաշտպան:

Նախարարներին ու թագավորին
Կարդացին բուռըն, խիստ սպառնալիք,
Որ խնդրեն իրենց քաջ զորավարին,
Պատվով ու փառքով բերեն հայրենիք:

Եվ ավագանին նստեց խորհրդի,
Երեք փորձաշատ ծերեր ընտրեցին,
Որ թագավորի և ծերակույտի
Խնդիրը տանեն քաջ զորավարին:

Պատվիրակները հասան հոգնաբեկ,
Իշխանի առաջ կանգնեցին ոտի,
Ողջույններ տվին զորավարին սեգ
Եվ աղերսները մեծ ծերակույտի:

Ջրույց էր անում զորավարը մեծ
Ընկերների հետ իր հավատարիմ,
Եվ պատմում էին հին արկածներից,
Հիշում մարտերը՝ վարած միասին:

Տարածեց ձեռքը իշխանը փութով,
Լռեց դահլիճը պերճ ապարանքի.
Պատվիրակները պատմեցին վշտով
Թշվառ վիճակը մայր հայրենիքի:

Լսում էր տխուր պատգամը նրանց,
Վարանմունքի մեջ վշտակոծ հոգին,
Վաղեմի քենը բռնկվեց հանկարծ
Եվ ձեռքը ժխտող տարածեց ուժգին:

Ոսոխն օրեցօր մխրճվում է խոր,
Ուր ոտք է դնում՝ ավեր ու ավար,
Եվ ժողովուրդը վհատ ու մոլոր
Հնար է փնտրում, չի գտնում հնար:

–Մայրենի տաղով, հայրենի հողով
Կերթանք նրա մոտ մեր գուսանն ու ես,–
Ձայնում է ուժով մի ծեր շինական,–
Կբերենք նրան, նա չի լքի մեզ:

Եվ ժողովուրդը ուղի է դնում
Իր հին գուսանին և ծեր գեղջուկին.
–Ողջույններ տարեք, մեր սերը անհուն,
Նա չի մոռանա իր ժողովրդին:

Գնացին նրանք, սահմանը չանցած՝
Շինականն արտից առավ մի բուռ հող,
Լցրեց քսակը, և արագընթաց՝
Հասան իշխանի ապարանքը ճոխ:

Երեկո էր ուշ. կանթեղները լուռ
Նշույլում էին պերճ ձեղուններից,
Ջորավարը հին՝ նստել էր տխուր,
Ընկերների հետ՝ մռայլ, թախծալից:

Տավիղն հինավուրց հանելով ուսից՝
Գուսանը կանգնեց դահլիճում մարմար,
Զարկեց լարերին թափով, խանդալից,
Եվ լեզու առավ տավիղն ոսկելար:

Հին հայրենիքի մեղեդիներն հին
Մեղմ կարկաչեցին առվակների պես.
Գուսանը վառման՝ երգեց սրտագին
Ձերմակ լեռների կատարները վեհ:

Արծրվի կանչը՝ ժայռի գագաթին,
Ծըփուն արտերի զմրուխտը պայծառ,
Վիթերի վազքը՝ կիրճերում մթին,
Հոտերը բարի՝ դաշտերում դալար:

Երգեց ձիերի խրխինջը խրոխտ
Հայրենի փոշոտ ճանապարհներում,
Խաղողը ոսկի, հնձանները հորդ,
Եվ խրճիթների ծուխը ոլորուն:

Երգեց սիրազեղ վարդ–աղջիկներին,
Որոնք կարոտով կանչում են նրան,
Երգում են նըրա փառքը սխրագին,
Որ շողշողում է արևի նման:

Մռայլ ճակատը դողդոջուն ձեռքին
Եվ աչքերը գոց՝ երազով տարված,
Լսում էր քաջը գուսանի երգին,
Լսում էր՝ սրտին ականջը դըրած:

Ինչպես մայրենի խոսքերով անուշ
Կանչում են նրան, կանչում կարոտած.
Եվ վաղուց մեռած մոր ձայնը քնքուշ
Անհուն քաղցրությամբ լսում է հանկարծ:

Եվ թաց աչքերը սրբում է ափով.
Սակայն ծերունին քայլերով ամուր
Մոտեցավ, դրեց քսակը հողով
Իշխանի առաջ և կանգնեց անդորր:

Իշխանը սուզված նայում է անթարթ,
Անհագ հայացքով նայում է հողին,
Հողը խոսում է նըրա սրտի հետ,
Եվ սիրտը նըրա խոսում է հողին:

Հայրենի հողը քաշում է իրան,
Ինչքան ուժով է, ի՜նչ անպարտելի.
Եվ ինչպես քաղցրը հուշում է նրան
Վառ մանկությունը՝ երազներով լի:

Այդ հողն է նրան ծընել ու սընել,
Իր մայրն ու հայրը այդ հողն են դառել,
Եվ հայրենիքն է, ժողովուրդն անմեռ,
Եվ նախնիքները, որ հող են դառել:

Լսում է խորին այդ անհուն ձայնին,
Մայր ժողովրդի կոչին դարավոր,
Օ՜, ինչքան ուժով քաշում է նըրան
Հայրենի հողի խորհուրդը հըզոր:

Եվ կարկառում է ձեռները դողդոջ,
Քսակը փոքրիկ վերցնում երկյուղած,
Զգում է այնպես՝ թե աշխարհի ողջ
Գանձերը ունի ափի մեջ բռնած:

Աչքերը լցված սրտի արցունքով՝
Խոնարհում է հեզ գլուխն արքենի,
Եվ երեք անգամ անհուն կարոտով
Համբուրում է նա հողը հայրենի:

Եվ ապա ընդոստ կանգնում է ոտի,
Հեծնում հըրաբաշ նժույգը ռազմի,
Ընկերների հետ փառքի և վշտի
Սլանում է սուրբ հողը հայրենի:

1920թ., Ժնև

ՊԱՆԴՈՒԽՏ ՈՐԴԻՆ

Դարդը՝ սըրտիս, աղքատ ու խեղճ, ցուպը ձեռիս, գլխակոր,
Շատ տարիներ պանդուխտ եղած՝ նորեն դարձա հայրենիք.
Կյանքի բեռով մեջքս ծըռած, միտքըս շվար ու մոլո՛ր,
Յոթը սարեն, յոթը ծովեն դարձա նորեն հայրենիք:

Իմ հայրենի գեղի հանդում տեսա մանկութ ընկերիս.–
Ա՜խ, ընկեր իմ, կարոտ սրտով նըրա առաջ վազեցի,
Ասի.–Բարո՛վ, անգին ընկե՛ր, չե՞ս ճանաչում դուն ինձի:
–Ախըր ես շա՜տ փոխվեր էի... չըճանաչեց նա ինձի:

Ցուպը ձեռիս գեղը մտա, անցա յարիս տան ճամփով.
Տեսա յարըս վարդը ձեռին՝ մենակ կանգնած դռան մոտ.
Ասի. –Քուրիկ, ազիզ տեսքիդ արժանացա ես բարով...
Նա էլ ինձի չըճանաչեց...– աղքատ էի ու փոշոտ...

Դարդը սրտիս հասա մեր տուն, տեսա ծերուկ, խեղճ մորս.
Ասի.– Նանի, ճամփորդ մարդ եմ, գիշերս ինձ հյուր կընդունե՞ս:
Ա՜խ, մերի՛կ ջան... վզովս ընկավ, սըրտին գըրկեց ու լացեց,–
Ա՜խ, բալա՛ ջան, ղարիբ բալա՛, էդ դո՞ւն ես...:

1902թ., Շուշի

ՄԱՅՐԸ

Անտառներում՝ աշնան թափուր,
Երբ թաց խավարն է իջնում,
Երբ դաշտերում մերկ ու տխուր
Ցուրտ քամին է շառաչում,
Ամեն անգամ զգում եմ նոր
Ջրույցն այս խեղճ պառավ մոր:
Եվ խորհում եմ, թե արդյոք ուր,
Մեզնից մոտիկ կամ հեռուն,
Որ անտերունչ խեղճին հիմա
Չարի ձեռքն է հարվածում...
Չգիտեմ երբ և որ շենում
Իրեն որդու, հարսի քով
Մի խեղճ պառավ մայր էր կենում,
Ծանր ականջ, կույր աչքով:
Ոտ ու ձեռից ընկած, անճար,
Հաց չտային, չէր ուզում,
Եվ օրն ամբողջ նրանց համար
Աղոթքներ էր մրմնջում:
Օ՜ֆ, ասում էր հարսն ամեն օր,
Մերդ բեռ է իմ վրա,
Բանս թողած՝ օրը բոլոր
Փեշն եմ բռնել ես նրա:
Աչքը անկուշտ, ինչքան որ տամ,
Միշտ անեծքը բերանին,
Նստել է մեր շնչի վրան,
Տար, կորցրո՛ւ, ազատվիմ...
– Այ կին, ինչ չար բան կխոսաս,
Մարդ էլ ծնող մորն էսպես...
Կբարկանա Աստված վրաս,
Մեղա՛ Աստծու, մեղա՛ քեզ:

Բայց ամեն օր հարսն անողորմ
Ամուսնու սիրտն էր կրծում,
Եվ խստաբար պահանջում էր
Իր չար կամքին գոհացում:
Ու մի օր էլ ճչաց, լացեց,
Պոկեց մազերը գլխից,
Վրա պրծավ, դուռը բացեց,
Թե մորդ տար իմ տնից,
Թե ոչ, հիմա դուրս կթռնի
Ու կձենե աշխարհում,
Թե մարդն իրեն օր չի տալիս,
Թե ուրիշին է սիրում...
Թշվառ մարդն էր. ճարը կտրած
Վերցրեց մորը պառավ,
Անգութ հարսի աչքի առաջ
Պարկը դրեց, ուսն առավ:
Գլուխը կոր՝ ճամփա ընկավ,
Միտքը մռայլ ու խոլոռ,
Սև ամպերից գիշերն իջավ,
Ճամփան՝ մթին ու մոլոր...
Ուշ գիշերին հասավ անտառ,
Խոր ծմակում, ծառի տակ,
Պարկը ձգեց – մորը անճար
Ձգեց անտեր ու մենակ:
Աշնան քամին էր հեծկլտում,
Գայլն էր տալիս կալանչին,
Ոտքը փոխեց, որ դառնա տուն,
Մոր ձայնն հասավ ականջին.
– Երթաս բարով, Աստված քեզ հետ,
Ոտքդ քարի թող չգա,
Տղաս, վերցրու պարկը քեզ հետ,
Պարկը տանը պետք կգա..

ՄՈՐ ՍԻՐՏԸ

(հայկական ավանդավեպ)

Կա հինավուրց մի զրույց,
Թե մի տղա,
Միամորիկ,
Սիրում էր մի աղջկա:

Աղջիկն ասավ – «Ինձ բնավ
Դու չես սիրում,
Թե չէ գնա՛,
Գնա՛ մորըդ սի՛րտը բեր»:

Տղան մոլոր, գլխիկոր
Քայլ առավ,
Լացեց, լացեց,
Աղջկա մոտ ետ դառավ:

Երբ նա տեսավ, զայրացավ.
– Էլ չերևաս
Շեմքիս, ասավ,
Մինչև սիրտը չբերես:

Տղան գնաց և որսաց
Սարի այծյամ,
Սիրտը հանեց,
Բերեց տվեց աղջկան:

Երբ նա տեսավ, զայրացավ.
– Կորի՛ր աչքես,
Թե հարազատ
Մորը սիրտը չըբերես:

Տղան գնաց՝ մորն սպանեց,
Երբ վազ կըտար
Սիրտը՝ ձեռքին,
Ոտքը սահեց, ընկավ վար:

Եվ սիրտը մոր ասավ տխուր,
Լացակումած.
– Վա՜յ, խեղճ տղաս,
Ոչ մի տեղը չըցավա՞ց...

ԺՈՂՈՎՐԴԻ ՔՆԱՐԸ

(սերբական լեգենդ 18–րդ դարի)

Փայլատակում է յաթաղանը կեռ
Արյունաթաթախ Սերբիայի վրա.
Եվ կռնչում են ագռավներն արբշիռ
Դիերով ծածկված դաշտերի վրա:

Աբդուլլահ փաշան, ահեղ բռնակալ,
Այսօր շատ ուրախ, երջանիկ է շատ,
Որ կազմած վայրագ ջարդերի համար
Ստացել է նա Սուլթանից խալաթ:

Աբդուլլահ փաշան, Սերբիայի դահիճ,
Ճերմակ Բելգրադի պերճ ապարանքում
Այսօր ի պատիվ բարձրը պարգևին
Խնջույք է տալիս, փարթամ կերուխում:

Բազմել է փաշան սադաֆե թախտին,
Ոսկե գավաթով շերբեթ է խմում,
Ու երազում է՝ աչքը գավաթին,
Թե ուսկոկների արյունն է խմում:

Փաշայի շուրջը նստել են շարքով
Ենիչարները՝ մռայլ ու դաժան,
Սեղանն է բուրում ճոխ խորտիկներով,
Շերբեթն է հոսում Դոնայի նման:

Զվարճանում են ենիչարները,
Հաշվում են իրենց սուր յաթաղանով
Մեկեն թռցրած սերբ գլուխները,
Եվ հռհռում են դիվական խանդով:

– Հեյ, դահլիճ բերեք այն ծեր Միրկոյին,
Որի չորս որդին գերի ենք առել.
Այն կույր գուսլյարին, որ հզոր երգով
Սերբերի սրտում կրակ է վառել:

Գնացին, բերին գուսլյարին ծերուկ.
Ներս մտավ Միրկոն՝ գուսլեն ուսից կախ,
Նստեց գլխահակ, լուռ ու անշշուկ,
Աչքերն անհայացք՝ նետեց աջ ու ձախ:

– Լսիր դու, ծերո՛ւկ, ասում է փաշան,
Իմ ոտների տակ Սերբիան ճզմեցի,
Բայց երգիդ համար հարգանքիս նշան՝
Քո զավակների կյանքը բաշխեցի:

Ինձ պանծացրո՛ւ, երգի՛ր ինձ համար,
Ներբողի՛ր փառքըս անմահ դաստանով,
Աշխարհն իմանա իմ գործերը վեհ,
Քանի կան մարդիկ, կա ցամաք ու ծով:

Եվ խոստանում է ոսկի ու գոհար,
Նորից խոստանում ձիեր ու այգի.
Բայց լուռ է Միրկոն՝ գուսլեն ուսից վար,
Լուռ է դահլիճը պերճ ապարանքի:

– Միրկո , ա՛յ գյավուր, երդվում եմ ահա
Մեծ մարգարեի հզոր անունով,
Չորս զավակիդ էլ կարձակեմ հիմա,
Ազատ կերթաք տուն, խաղով, խնդումով:

Տեսնում է Միրկոն – որդիներն ուրախ
Տուն են դառնում ողջ, ազատ, միատեղ,
Բայց լուռ է նորից, գուսլեն ուսից կախ,
Լուռ է խնջույքի դահլիճը շքեղ:

Ինչպես բորենին՝ որսին ակընդետ՝
Չոքել է փաշան սադաֆե թախտին,
Իսկ Միրկոն, ինչպես ամպրոպ մթնաժետ,
Ըմբոստ Բալկանի խրոխտ ճակատին:

– Ո՛վ թշվառ գյավուր, գոռում է փաշան,
Երգի՛ր անհապաղ, հրամայում եմ,
Իսկ եթե չերգես, վկա է Ալլահն,
Չորս զավակիդ էլ ցըցի կհանեմ:

Տեսնում է Միրկոն հեգ որդիներին
Իր աչքի առաջ ցըցի են հանում,
Սարսափն է պատում դժբախտ գուսանին,
Բռնում է գուսլեն ձեռքով դողդոջուն:

Աղեղն է հպում արծաթ լարերին,
Ճգնում է Միրկոն շարժել լարերը,
Չի հնազանդվում սիրտը աղեղին,
Եվ կարկամում են դալուկ մատները:

Ուզում է փրկել հեգ որդիներին,
Ճգնում է հյուսել փառքի դաստանը,
Չեն հնազանդվում խոսքերը սրտին,
Եվ կոկորդի մեջ խեղդվում է ձայնը:

Տեսնում է Միրկոն յաթաղանը կեռ
Փայլատակում է Սերբիայի վրա,
Եվ թևածում են ագռավները դեռ.
Դիերով ծածկված դաշտերի վրա:

Միրկոն ցասումով կանգնում է ոտքի,
Ձարկում է թափով գուսլեն հատակին.
Եվ երեսնիվեր ահեղ փաշայի
Միրկոն հաղթական ճչում է ուժգին,

– Ո՛վ սրիկաներ, ճիվաղ, տմարդի,
Մորթնեցե՛ք, լափե՛ք ավել, առավել,
Սակայն իմացե՛ք,
Որ ժողովրդի քնարը երբեք
Չի կարող ստել...

1937, Երևան

ԱԲՈՒ–ԼԱԼԱ ՄԱՀԱՐԻ

Աբու–Լալա Մահարին,
Հռչակավոր բանաստեղծը Բաղդադի,
Տասնյակ տարիներ ապրեց
Խալիֆաների հոյակապ քաղաքում,
Ապրեց փառքի և վայելքի մեջ,
Հզորների և մեծատուների հետ սեղան նստեց,
Գիտունների և իմաստունների հետ վեճի մտավ,
Սիրեց և փորձեց ընկերներին,
Եղավ ուրիշ–ուրիշ ազգերի հայրենիքներում,
Տեսավ և դիտեց մարդկանց և օրենքները:
Եվ նրա խորաթափանց ոգին ճանաչեց մարդուն,
Ճանաչեց և խորագին ատեց մարդուն
Եվ նրա օրենքները:

Եվ որովհետև չուներ կին և երեխաներ,
Բոլոր իր հարստությունը բաժանեց աղքատներին,
Առավ իր ուղտերի փոքրիկ քարավանը՝ պաշարով ու
պարենով,
Եվ մի գիշեր, երբ Բաղդադը քուն էր մտել
Տիգրիսի նոճիաձաձկ ափերի վրա,
Գաղտնի հեռացավ քաղաքից...

ԱՌԱՋԻՆ ՍՈՒՐԱՀ

Եվ քարավանը Աբու-Լալայի՝ աղբյուրի նման մեղմ
 կարկաչելով՝
Քայլում էր հանգիստ, նիրհած գիշերով, հնչուն զանգերի
 անուշ ղողանջով:
Հավասար քայլով չափում էր ճամփան այն քարավանը
 ոլոր ու մոլոր,
Եվ ղողանջները ծորում քաղցրալուր՝ ողողում էին դաշտերը
 անդորր:

Մեղկ փափկության մեջ Բաղդադն էր նիրհում ջեննաթի շքեղ,
 վառ երազներով,
Գյուլստաններում բլբուլն էր երգում գազելներն անուշ՝ սիրո
 արցունքով:
Շատրվանները քրքջում էին պայծառ ծիծաղով
 ադամանդեղեն:
Բույր ու համբույր էր խնկարկվում չորս կողմ խալիֆաների
 քյոշքից լուսեղեն:
Գոհար աստղերի քարավանները թափառում էին երկնի
 ճամփեքով,
Եվ ղողանջում էր ողջ երկինքն անհուն՝ աստղերի շքեղ,
 անշեջ դաշնակով:
Մեխակի բույրով հովն էր շշնջում հեքիաթներն հազար ու մի
 գիշերվա,
Արմավն ու նոճին անուշ քնի մեջ օրորվում էին ճամփեքի վրա:

Եվ քարավանը՝ օրոր ու շորոր, զնգում էր առաջ ու ետ չէր
 նայում.

Անհայտ ուղին էր Աբու-Լալային բյուր հրապույրով կանչում,
 փայփայում:

-Գնա, միշտ գնա, իմ քարավանս, և քայլիր մինչև օրերիս
 վերջը,-
Այսպես էր խոսում իր սրտի խորքում
Աբու Մահարին, մեծ բանաստեղծը:

Գնա՛ մենավոր վայրերը թափուր, ազատ, կույս և սուրբ
 զմրուխտյա հեռուն,
Դեպի արևը սլացիր անդուլ, և սիրտս այրիր արևի սրտում:

Ախ, մնաք բարև չեմ ասում ես ձեզ, իմ հոր գերեզման,
 օրոցք մայրական,
Իմ հոգին հավերժ խոռով է ձեզ հետ, հայրենական հարկ,
 հուշեր մանկական:

Ես շատ սիրեցի իմ ընկերներին, և բոլոր մարդկանց մոտիկ
 ու հեռու,
Իժ դարձավ խայթող իմ սերը հիմա, թույն-ատելությամբ
 սիրտըս է եռում:

Ատում եմ, ինչ որ սիրել եմ առաջ, ինչ որ տեսել եմ
 մարդկային հոգում,
Մարդկային հոգում՝ զազիր ու նանիր՝ համրել եմ հազար
 գարշանք ու նողկում:

Բայց ամենից շատ ատում եմ հազար ու մեկերորդը՝
 կեղծիքը հոգու,

Որ զարդարում է անմեղ սրբերի լուսապսակով
 երեսը մարդու:

Մարդկային լեզու, դու, որ երկնային բույրով ու թույրով,
 շղարշով պայծառ
Ծածկում ես մարդու դժոխքը հոգու, ոգե՞լ ես արդյոք
 ճշմարիտ մի բառ:

Իմ սեգ քարավան, գնա, մխրճվիր անապատի մեջ՝
 վայրի ու բոցոտ,
Եվ իջևանիր այն պղնձացած, շեկ ժայռերի տակ,
 գազանների մոտ:

Խփեմ վրանը, օձ-կարիճների բընների գլխին վրանը խփեմ,
Այնտեղ բյուր անգամ ես ապահով եմ, քան թե մարդկանց
 մոտ, կեղծ ու ժպտադեմ:

Քան ընկերի մոտ, ախ, որի կրծքին դնում էի ես գլուխը
 սիրով,
Կուրծքը ընկերի, որ շղարշում է անդարձ կորստի անդունդը
 ստով:

Այնքան ժամանակ, որքան արևը կայրե Սինայի սնարները վես
Եվ անապատի դեղին շեղջերը հորձանքներ կտան
 ալիքների պես,-

Ես չեմ կամենա ողջունել մարդկանց, նրանց սեղանից
 պատառ չեմ կտրի,
Գազանների մոտ հացի կնստեմ, ողջույնը կառնեմ
 բորենիների:

Եվ գազանները թող ինձ հոշոտեն, վայրագ հողմերը շաչեն ինձ վրա,
Եվ այսպես, մինչև օրերիս վերջը, քարավանս անդարձ, գնա ու գնա... –

Եվ վերջին անգամ Աբու Մահարին ետ դարձավ նայեց նիրհած Բաղդադին,
Գարշանքով շրջեց ճակատը կնճռոտ և փարվեց ուղտի թավ պարանոցին:

Սիրով գուրգուրեց, ջերմ շրթունքներով համբուրեց ուղտի աչքերը վճիտ,
Եվ թարթիչներից նրա կախվեցին անզուսպ արցունքի երկու այրող շիթ:

Անուշ մրմունջով, նիրհած դաշտերով մեղմ օրորվում էր ձիգ քարավանը,
Գնում էր առաջ, դեպի անապատ, անհայտ ափերը, կույս-հեռաստանը:

ԵՐԿՐՈՐԴ ՍՈՒՐԱՀ

Եվ ոլորվում էր այն քարավանը սեգ արմավների շարքերի միջով,
Փոշի էր հանում,- փոշու քարավան, որ վարում էր լուռ՝ խորշակն հուր շնչով:

–Քայլիր, քարավան, ի՞նչ ենք թողել մենք, որ կարոտանքով ցանկանք մեր դարձը,–
Այսպես էր խոսում իրեն սրտի հետ Աբու Մահարին, մեծ բանաստեղծը:

Թողել ենք այնտեղ կին-աստվածային, սեր-երջանկություն,
անհուն երազանք.-
Քայլիր, կանգ մի առ, թողել ենք միայն շղթա ու կապանք,
կեղծիք ու պատրանք:

Եվ կինն ինչ է որ... խորամանկ, խաբող, առնախանձ մի սարդ,
հավերժ նանրամիտ,
Որ հացդ է սիրում, համբույրի մեջ սուտ և քո գրկի մեջ գրկում
ուրիշին:

Խարխուլ մակույկով հանձնվիր ծովին, քան թե հավատա
կնոջ երդումին,
Նա՝ կավատ, վարար, մի չքնաղ դժոխք, նրա բերանով Իբլիսն
է խոսում:

Դու երազել ես աստղը հեռավոր, հրեշտակաթև շուշանն
ըսպիտակ,
Որ քո վերքերին բալասան լինի, ոսկեշող երազ կյանքի
ցավի տակ:

Դու տենչացել ես լույս - ափերի մեջ քեզ իրեն կանչող
աղբյուրի երգին,
Եվ անմահության ցողն ես երազել և անուշ լացել երկնային
կրծքին,-

Բայց սերը կնոջ՝ տոչորված հոգուդ աղ-ջուր է տալիս, որ
միշտ ծարավնաս,
Հուր տարփանքի մեջ հաղթական կնոջ մարմինը լիզես և
չըհագենաս:

Ո՜հ, կնոջ մարմի՛ն, պագշոտ, օձեղեն, դիվական անոթ
ոձիրների չար,
Դու, որ մսեղեն դառն հաճույքով արևը հոգու դարձնում ես
խավար:

Ատում եմ սերը՝ մահու պես անգութ, հավիտյան այրող,
խոցող գաղտնաբար,
Այդ քաղցր թույնը, որով արբողը ստրուկ է դառնում և կամ
բռնակալ:

Ո՛վ սեր, բնության դու խոշտանգիչ կամք, նենգ ու դավադիր
ոգի աննահանջ,
Դո՛ւ, թոհուբոհի ընդերք մոլեգնած, արյուն ցավատանջ,
արյան մղձավանջ:

Ատում եմ կնոջ տարերքը կրքի, միշտ բեղմնավորող եղեռնը
անսանձ,
Աղբյուրն անսպառ, որ կուտակում է աշխարհի վրա տիղմը
չարության:

Ատում եմ նորից սերն ու կնոջը, իր համբույրները շողում ու
դժնյա,–
Փախչում եմ նրա ճահիճ–մահիճից, և անիծում եմ երկունքը նրա:
Երկունքը դաժան և հավերժական, որ հեղեղում է վտառն
իժերի,
Որոնք խայթում են, հոշոտում իրար, աստղերն են պղծում
տոփանքով ժահրի:
Սրիկա է նա ով հայր է լինում, ով երանավետ ծոցից ոչնչի՝
Գոյության կոչում թշվառ հյուլեին և գլխին վառում գեհենն
այս կյանքի:

–Իմ հայրը իմ դեմ մեղանչեց, սակայն՝ չմեղանչեցի ես ոչ ոքի դեմ,–
Այս իմ կտակը թող գրվի շիրմիս, եթե լուսնի տակ մի խորշ պիտ գտնեմ:
Այնքան ժամանակ, որ ծովը պիտի փարե Հեջազի ափերն զմրուխտյա,
Ես ետ չեմ դառնա կնոջ մոտ երբեք, ես չեմ կարոտնա թովչանքին նըրա:
Կըգգվեմ վայրի տատասկը դժնի և կըհամբուրեմ փշերը նրա,
Գլուխս կդնեմ այրվող ժայռերին և կըլամ նրանց ջերմ կրծքի վրա:–
Եվ քարավանը մեղմիկ կարկաչով չափում էր ուղին ոլոր ու մոլոր,
Դեպի երազուն և կապույտ հեռուն հոսում էր առաջ հանգիստ ու անդորր:

Զանգակներն, ասես, հեկեկում էին և ծորում հատ–հատ հնչուն արցունքներ,
Քարավանն, ասես, լալիս էր անուշ, ինչ որ Մահարին սիրել, լքել էր:

Եվ զեփյուռների սրինգները մեղմ գեղգեղում էին շարքիներն անուշ,
Սիրո վերքերի, վշտոտ կարոտի և երազական թախծանքի քնքուշ:

Եվ Աբու–Լալան խորհում էր մռայլ, և նրա վիշտը անհունի նման,
Ինչպես իր ուղին, որ գալարվում է, ձգվում է անծայր ու չունի վախճան:

Հյուսվելով անծիր ճանապարհի հետ՝ լուռ թախծում էր նա
ցերեկ ու գիշեր,
Հայացքը հառած անհայտ աստղերին, հոգու մեջ դառը ն ու
ցավոտ հուշեր:

Եվ ետ չէր նայում անցած ճամփեքին, և չէր ափսոսում թողած-
լքածին,
Ողջույն չէր վերցնում, ողջույն չէր տալիս անցնող ու դարձող
քարավաններին:

ԵՐՐՈՐԴ ՍՈՒՐԱՀ

Եվ քարավանը Աբու-Լալայի՝ աղբյուրի նման մեղմ
կարկաչելով,
Հանգիստ, միաչափ քայլում էր առաջ հեզ լուսնկայի շողերի
միջով:
Եվ լուսինն, ինչպես ջեննեթի մատաղ փերիի կուրծքը՝ չքնաղ,
լուսավառ՝
Մերթ ամաչելով պահվում էր ամպում և մերթ թրթռուն
փայլում էր պայծառ:
Նիրհ էին մտել ծաղկունքը բուրյան՝ ադամանդներով, շքեղ
գինդերով,
Ծիածանաթև հավքերը իրար գուրգուրում էին քնքուշ
մրմունջով:
Մեխակի բույրով հովն էր շշնջում հեքիաթներն հազար ու մի
գիշերվա,
Արմավն ու նոճին անուշ քնի մեջ՝ օրորվում էին ճամփեքի
վրա:
Հովի զրույցին ունկն դնելով՝ Աբու Մահարին խոսում էր
անձայն,-

–Աշխարհն էլ, ասես, մի հեքիաթ լինի՝ անսկիզբ, անվերջ,
հրաշք դյութական:
Եվ ո՞վ է հյուսել հեքիաթն այս վսեմ, հյուսել աստղերով, բյուր
հրաշքներով,
Եվ ո՞վ է պատմում բյուր–բյուր ձևերով՝ անդուլ ու անխոնջ՝
այսպես թովչանքով:

Ազգեր են եկել, ազգեր գնացել, և չեն ըմբռնել իմաստը նըրա,
Բանաստեղծներն են հասկացել դույզն ինչ և թոթովում են
հնչյուններն անմահ:
Ոչ ոք չի լսել սկիզբը նըրա և չի լսելու վախճանը նըրա,
Ամեն հնչյունը դարեր է ապրում, ամեն հնչյունին վերջ,
սկիզբ չկա:
Բայց ամեն մի նոր ծնվածի համար նորից է պատմվում
հեքիաթն այս շքեղ,
Նորից սկսվում և վերջանում է ամեն մի մարդու կյանքի հետ
մեկտեղ:
Կյանքը երազ է, աշխարհը՝ հեքիաթ, ազգեր, սերունդներ՝
անցնող քարավան,
Որ հեքիաթի մեջ, վառ երազի հետ, չվում է անտես դեպի
գերեզման:
Կույր ու գուլ մարդի՛կ, առանց երազի, առանց լսելու հեքիաթն
այս վսեմ,
Իրար կոկորդից պատառ եք հանում և դարձնում աշխարհն՝
ահավոր ջեհնեմ:
Ձեր օրենքները – լուծ ու խարազան, և անելք մի ցանց
խոլական սարդի,
Եվ որոնց ժահրով թունավորում եք երգը բլբուլի, անուրջը
վարդի:

Եղկելի մարդիկ, փոշի կըդառնան ձեր վատ սրտերը, ձեր գործերը չար,
Եվ ժամանակի ձեռքը անտարբեր կըսրբե – կավլե պիղծ հետքերը ձեր:

Եվ ունայնաշունչ հողմը կըշաչե ձեր ոսկորների քարերի վըրա,
Իսկ վայելելու դուք միշտ ապիկար՝ երազն այս չքնաղ, հեքիաթն այս ոսկյա:–
Գոհար աստղերի քարավանները թափառում էին երկնի ճամփեքով,
Եվ ղողանջում էր ողջ երկինքն անհուն՝ աստղերի պայծառ, անշեջ զընգոցով:
Եվ արար–աշխարհ լցված էր, դյութված բյուր նվագներով հավերժ երկնային,
Եվ անուրջներում նա վերասլաց լսում էր հոգով վսեմ երգերին:
–Գնա՛, քարավան, մեղմ հնչյուններդ հյուսելով երկնի լույս–ղողանջի հետ,
Վիշտս տո՛ւր հովին, քայլի՛ր բնության ծոցը մայրական, և մի՛ նայիր ետ:
Տա՛ր ինձ լուսազգեստ, օտար մի եզերք, հեռու, հեռավոր, մենավոր ափեր,
Սուրբ մենակություն, դու՛, իմ օազիս, դու՛, երազների աղբյուր զովաբեր:
Լռության երկինք, խոսիր դու ինձ հետ աստղերիդ լեզվով և ամոքիր ինձ,
Գուրգուրիր հոգիս՝ աշխարհից խոցված, մարդուց խայթըված վիրավոր հոգիս:

Իմ մեջ այրվում է մի անհագ կարոտ, կարեկից մի սիրտ՝ լացող հավիտյան,
Եվ իմ հոգում կա մի չքնաղ երազ, և՛ սուրբ արտասուք, և՛ սեր անսահման:
Ոգիս ազատ է, ես չեմ հանդուրժում իմ վրա իշխող ո՛չ մի զորության,
Ո՛չ օրենք, սահման, ո՛չ ճակատագիր, ո՛չ չար ու բարի և ո՛չ դատաստան:
Իմ գլխի վերև չպետք է լինի ո՛չ մի հովանի, ո՛չ մի իրավունք,
Եվ իմ կամքից դուրս ամեն ինչ բանտ է, և՛ ստրկացում, և՛ բռնադատում:
Ես կուզեմ լինել անսահման ազատ, անպարտք, անիշխան, այլև անաստված,
Հոգիս տենչում է միայն, միմիայն՝ մեծ ազատության՝ անհուն, անտարած:–
Եվ քարավանը հյուսվում էր առաջ, և նրրա վերև շողում էին վառ
Մանկան ժպիտով աստղերը ազատ, այն հավերժափայլ աչքերը գոհար:
Եվ կանչում էին նրան կաթոգին լույս թարթումները ոսկի աստղերի,
Եվ հոգին լցնում վսեմ ղողանջով երկնքի հազար բյուրեղ զանգերի:
Վճիտ գիշերին դյութական ցոլքով փայլում էր ուղին փիրուզյա հեռվում,
Եվ քարավանը՝ օրոր ու շորոր քայլում է անդորր փիրուզյա հեռուն...

ՉՈՐՐՈՐԴ ՍՈՒՐԱՀ

Գիշերն ահարկու՝ և՛ սև, և՛ հսկա մի չղջիկի պես թևերը փռեց,
Անծիր թևերը իջան, ծածկեցին քարավանն, ուղին և դաշտերն անապ:

Եվ հորիզոնից մինչև հորիզոն երկինքը լցվեց մռայլ ամպերով,
Չէին շողշողում լուսինն ու աստղեր, խավարն՝ ասես թե՝ պատած խավարով:

Եվ հողմերն ահեղ՝ նժույգների պես՝ սանձարձակ, վայրի արշավում էին,
Հորձանքներ տալով, և հողն ու փոշին այրված դաշտերից խառնում ամպերին:

Եվ մահասարսուռ շառաչում էին, և՛ աղաղակում հազար ձայներով,
Ասես, վիրավոր գազաններ էին, մռնչում-ոռնում հողմի բերանով:

Նեղ ձորերի մեջ գալարվում էին և արմավենու անտառներում կույս
Հեծեծում էին հողմերը տխուր, որպես թե՝ մի սիրտ լաց լիներ անհույս:

–Գնա, քարավան, հողմերի դիմաց աննկուն քայլիր աշխարհի եզրը.–
Այսպես էր խոսում իր սրտի խորքում Աբու-Մահարին, մեծ բանաստեղծը:

«Շաչեցեք գլխիս, ամեհի հողմեր, դուք, մրրիկներ, պայթեցեք գլխիս,
Ես բաց ճակատով ձեր դեմ եմ կանգնած, ես վախեցող չեմ, զարկեցեք ճակտիս:

Ես ետ չեմ դառնա ժանտ քաղաքները, ուր բազմաժխոր կրքերն են եռում.
Ոստաններն արյան, ուր մարդը դաժան իր նմաններին է միշտ պատառում:

Իմ անտուն գլուխ, տուն չես դառնա դու, ինքդ մարեցիր երդըդ հայրենի,
Վայ նրան, ով որ տուն ու տեղ ունի, կապված է շան պես իրեն տան շեմին:

Արշավեք հողմեր, իմ հոր տան վերա, քանդեք, ավերեք հիմերը նրա,
Եվ փոշին ցրեք մեծ աշխարհով մեկ,– անծայր ճամփան է իմ տունը հիմա:

Մանկությունն է իմ սերը հիմա, երկինքն աստղաբիբ –վրանս հայրական,
Եվ քարավանն է ընկերս հիմա, և իմ հանգիստը՝ ուղիս անկայան:

Դու, կախարդ ուղի, հավիտյան անհայտ, հավիտյան դյութող իմ նոր հայրենիք,
Տար ինձ, իմ սիրտը՝ հավիտյան լացող՝ այնտեղ, ուր բնավ չեն եղել մարդիկ:

Մարդկանց մոտ պետք է աչալուրջ լինես, միշտ ոտքի վրա և սուրը՝ ձեռիդ,
Որ քեզ չլլկեն, քեզ չհոշոտեն թե բարեկամըդ և թե թշնամիդ:

Բարեկամներից հեռու տա՛ր դու ինձ, որոնք անկշտում մժղուկների պես
Հետևում են քեզ, երբ արյուն ունես, իսկ երբ ցամաքես՝ կմոռանան քեզ:

Իմ խոր վերքերը ո՞վ կնյութեր ինձ, թե չլինեին ընկեր, բարեկամ,
Որոնք համբույրով սիրտս բացեցին, որոնք համբույրով խայթեցին նրան:

Բյուր կեղծիք ունի իր ակունքի մեջ համբույրը մարդկանց, համբույրն ընկերի,
Որով որսում է գաղտնիքը սրտիդ և դարձնում է քեզ հավիտյան գերի:

Ի՞նչ է ընկերը և բարեկամը՝ նենգ ու դրուժան, չարակամ ու վատ:
Իմ հոգում մեռավ սիրո մի երկինք, մի վառ արեգակ, և սեր, և հավատ:

Բարեկամն ի՞նչ է – լավիդ նախանձող, քայլիդ խուզարկու, բամբասող, ագահ,
Ծանոթ շները չեն հաչում վրադ, ծանոթ մարդիկ են հաչում քո վրա»: –

Հողմերն անհեթեթ ջինների նման՝ Աբու-Լալայի խոժոռուն դեմքին
Քրքջում էին, ծափ տալիս, ծաղրում և ապարոշից քաշքշում ուժգին:

Եվ քղանցքներից կախ էին ընկնում և աչքերի մեջ Աբու-Լալայի
Շաղ էին տալիս բուռերով փոշի և կտրում թելը նրա խոհերի:

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՍՈՒՐԱՀ

Եվ քարավանը ճեղքելով վստահ մըրրկապարը վայրագ ջինների,
Անշեղ ու անվախ ձգվում էր առաջ ղողանջյուններով հուզված զանգերի:

-Ինչ է ընկերը... - կրկնում էր անդուլ զայրացած սրտում Աբու-Մահարին,-
Ծոցիդ մեջ սև օձ, մահիճդ պղծող... Թռիր, քարավան, ընկեր մտերիմ:

Եվ ուր որ կերթաս, այնտեղից նորեն գնա ու գնա, առանց հանգրվան,
Իմ բարի ճամփա, տար ինձ, կորցրու, չքվիմ, տանջանքս մարդիկ չիմանան:

Եվ ինչ ենք թողել, ինչ կա մեր ետև, որ մեզ պատրանքով ետ կանչե նորից,
Փառք, գանձ, օրենքներ և իշխանություն... Թռիր, հեռացիր բոլոր-բոլորից:

Եվ ի՞նչ է փառքը. – այսօր քեզ մարդիկ եղջյուրներից վեր
 կըբարձրացնեն,
Վաղը նույն մարդիկ սմբակների տակ ճմլելու համար քեզ
 վար կընետեն:

Ի՞նչ է պատիվը, հարգանքը մարդկանց,– լոկ ոսկուց–վախից
 հարգ են մատուցում,
Իսկ երբ սայթաքես, մուճակիդ փոշին մեծ մարդ է դառնում և
 քեզ հարվածում:

Եվ ի՞նչ է գանձը, որով հիմարը տիրում է մարդկանց, և
 հանճար, և սեր, –
Բյուրավորների քամված արյունը, մեռելների միս, որբի
 արցունքներ:

Ի՞նչ է ամբոխը – մեծ հիմարն է նա, ոգին հալածող և տարրը
 չարի,
Բռնության խարիսխ, և՛ սուր երկսայրի, և՛ զայրույթի մեջ
 գազան վիթխարի:

Ի՞նչ է համայնքը – թշնամու բանակ և անհայտն այնտեղ
 անշղթա գերի,
Ե՞րբ է հանդուրժել հոգու թռիչքին և սլացումին վսեմ մտքերի:

Նողկալի համայնք, հեղձուցիչ օղակ, քո լավն ու վատը –
 ահեղ խարազան,
Մի անհուն մկրատ բոլորին խուզող՝ միահավասար և
 միանման:

Ատում եմ, ավաղ, և հայրենիքը – պերճ արոտավայրը
 հարուստների ցոփ,
Որի հողն արնոտ՝ անդուլ հերկողը չոր քար է կրծում իր հացի
 հանդեպ:

Ի՞նչ է օրենքը, – մարդկանցից օրհնած, բիրտ ուժեղների այդ
 սուրը դաժան,
Անզորի գլխին կախված հավիտյան, խեղճին խողխողող,
 հզորին պաշտպան:

Եվ իրավունքը, և՛ օրենքները բոլոր զայրույթով ատում եմ,
 ատում,
Գարշ իրավունքով բռնաբարում են և գարշ օրենքով լլկում
 ու մորթում:

Յոթն անգամ ահա՛ ատում եմ, ատում իշխանությունը –
 սերունդներ լափող,
Անհագ վաշխառու, անկուշտ ձրիակեր, պատերազմների
 հավերժ հերյուրող:

Անցած դարերի, գալիք դարերի մեծ դահիճն է նա և մեծն
 ավազակ,
Իր անցած ուղին՝ ոճիր ու նախճիր, սարսափներ վիժող,
 ոխակալ ոհմակ:

Նա հրեշի պես կրծքիս է նստել, բռունցքն է ահեղ սեղմել
 ճակատիս,
Եվ ամեն քայլիս շղթա է զարկել, փականք է դրել լեզվիս ու
 մտքիս:

Նա փշրում է միշտ մեր ուսերը վար, ամենուր հասնում,
ճզմում է մարդուն,
Եվ իրավունքի դաժան անունով բյուր կառափներից բուրգեր
է կերտում:

Եվ ամեն ինչ է իշխանությունը – իրավունք, օրենք և
արդարություն,
Նա ինքն է խիղճը և չարն ու բարին, իսկ դու գերեզման, դու՝
ոչնչություն:

Եվ նզովում եմ իշխանությունը՝ հազարաճիրան մոլի բորենին,
Իր ամեն քայլը՝ արյունի հնձան, ուր տրորում է ծերին,
մանուկին:

Ապիկար մարդիկ, ստրուկ ու վախկոտ, ո՞վ տվեց սուրը
նմանիդ ձեռին,
Ո՞վ տվեց նրան վրեժի իրավունք – իշխել, խողխողել իր
նմաններին:

Տա՛ր ինձ, քարավան, իժերին հանձնիր, թաղիր հեգ սիրտս
ավազների տակ,
Տա՛ր ինձ, ազատիր իշխանությունից, ազատիր նըրա հովանուց
վայրագ:–

Խոլ կայծակները հրեղեն սրով ծվատում էին վաշտերն
ամպերի
Եվ արշավասույր՝ փշրվում էին ճերմակ բաշերին հեռու
լեռների:

Եվ մրրիկները մռնչում էին, արմավն ու նոճին շաչում,
շառաչում,
Եվ քարավանը կամուրջ քանդելով և քառատրոփ վազում էր,
թռչում:

Վազում էր, թռչում, զրընգ հա զրընգ, փոշու ամպերով
ծածկելով ճամփեն,
Ասես, փախչում էր չար իշխանության քինոտ բռունցքից, որ
չհասնի իրեն:

ՎԵՑԵՐՈՐԴ ՍՈՒՐԱՀ

Եվ միջօրեի բարկ արևի տակ խիստ բուրում էին նարճիս ու
ծոթոր,
Եվ քարավանը փոշու մեջ կորած՝ քայլում էր դանդաղ,
հոգնած, քրտնաթոր:

–Թռիր, քարավան, խորշակ ու մրրիկ ճեղքելով մտիր ավազի
ծոցը.–
Այսպես էր խոսում զայրացած սրտում Աբու Մահարին, մեծ
բանաստեղծը:

–Թող անապատի բոց հողմն իմ դեմ գա, ավազի վրայից
հետքերս ջնջե,
Որ մարդը երբեք տեղս չգտնի, իմ շնչած օդը մարդը չըշնչե:

Տեսնում եմ ահա շեկ առյուծներին՝ դեղին շեղջերից աչքիս են
նայում,
Տեսնում եմ նրանց, որոնց ոսկեղեն բաշերից հողմը կայծեր է
պոկում:

Արի՛ք, կանչում եմ, ես փախչողը չեմ. արի՛ք, լափեցե՛ք սիրտս վիրավոր,
Ես ետ չեմ դառնա մարդու մոտ երբեք, դուռը չեմ բախի մարդու նենգավոր:

Մարդիկ ի՞նչ են որ... դիմակված դևեր, ժանիքներ ունեն, անտես ճիրաններ,
Սմբակներ ունեն և որոճող են և նրանց լեզուն՝ թունավոր սուսեր:

Եվ ո՞վ են մարդիկ... աղվեսների հոտ, եսամոլ անհուն, ուրացող, մատնիչ,
Անկումիդ ուրախ, արյուններ լակող, գազան մանկասպան, և դահիճ, դահիճ:

Աղքատության մեջ՝ քծնի, վաճառվող, թշվառության մեջ՝ վախկոտ, դավաճան,
Հարստության մեջ՝ լկտի, չարախինդ, և վրիժառու, և ամբարտավան:

Ջոհվում է լավը վատերի համար, և վատն ու չարը լլկում են, տանջում
Մի բուռ լավերին այս վատ աշխարհում, և կյանքի արտում որոմն է աճում:

Նզովում եմ ձեզ, հեռավոր մարդիկ, ձեր չարն ու բարին, կրոնները ձեր,
Որոնք միմիայն շղթա են կռում և ստրկության կոփում զնդաններ:

Ապիրատ աշխարհ, ուր հզոր ոսկին դարձնում է գողին՝
 ազնիվ բարեհույս,
Ապուշին՝ հանճար, վախկոտին՝ կտրիճ, տգեղին՝ չքնաղ և
 պոռնիկին՝ կույս:

Մարդկային աշխարհ, արյան բաղանիք, ուր թույլն՝ հանցավոր
 և հզորն՝ արդար,
Ուր մարդը տխեղծ՝ ինչ որ անում է այս գարշ աշխարհում՝
 սոսկ նյութի համար:

Սոսկ շահի համար, շահին միշտ գերի, աստվածացնող թաթը
 եղեռնի,
Ահա մարդը միշտ – պատկերն Աստծու, սակայն իրապես
 վիժվածք շեյթանի:

Համրելով մեկ-մեկ անթիվ քայլերը իմ քարավանի, իմ անծայր
 ճամփու,
Անթիվ քայլերը չեն հասնում չափին մի օրում գործած
 հանցանքին մարդու:

Ասում եմ ահա և՛ արևելքին, հյուսիս, հարավին, և՛ արևմուտքին,
Որոնց հողմերը իրար հետ ներհակ՝ լսում են մեկտեղ իմ
 արդար խոսքին:

Տարե՛ք, տարփողե՛ք խոսքս հրեղեն, որ ծովերից ծով
 աշխարհներ լսեն,
Թե ավելի վատ, ավելի զազիր՝ քան մարդը դաժան – այդ
 մարդն է նորեն:

Այնքան ժամանակ, որքան աստղերը անշեջ թարթում են լուռ անապատին,
Եվ գալարվում են շեղջերն ավազի, շնչում ու ճչում նման օձերին:

Փախի՛ր, քարավան, այդ պոռնկության լպիրշ ու արբշիռ ցոփ խնջույքներից,
Կեղծի, կեղեքման հրապարակներից և վաճառանքի պիղծ շուկաներից:

Համայնքից փախիր, փախի՛ր վրեժից, մարդկանց արյունոտ արդարությունից,
Փախի՛ր կնոջից, սիրուց, ընկերից, շնչահեղձ փախի՛ր մարդու ստվերից:

Գնա՛, քարավան, ներբաններիդ տակ տրորիր, կոխիր օրենք, իրավունք,
Եվ ուղիներիդ փոշիով ծածկիր թե՛ չարն ու բարին, թե՛ իշխանություն:

Եվ թող հոշոտեն ինձ վագր ու առյուծ, բոցոտ հողմերը շաչեն ինձ վրա,
Եվ այսպես, մինչև օրերիս վերջը, քարավանս անդարձ, գնա՛ ու գնա՛...

Իրենց աղեղի պարանոցները՝ ուղտերը լարած նետերի նման,
Ձիլ վազում էին, և իրենց հետքից թողնելով փոշու անծայր քարավա՛ն:

Ձիլ վազում էին խանձված դաշտերով դեպի անհայտը, դեպի հեռաստան,
Սքողում էին հողի թուխպերով անծիր դաշտերը, ավան ու ոստան:

Կարծես՝ վախեցած փախչում էր արագ՝ առանց հանգրվան՝ Աբու Մահարին:
Կարծես՝ օրենքը, կինն ու համայնքը նրան կրընկոխ հետևում էին:

Եվ քարավանը զրընգ, սրընթաց, առանց նայելու անցնում էր անդարձ
Բուրգերի տակով մեծ քաղաքների՝ հացի ու կրքի ժխորով լցված:

Վազում էր հապճեպ՝ անգիտության մեջ դարեր քարացած գյուղերի մոտով,
Վազում էր, սուզվում հեռուների մեջ՝ ոսկեհոս աստղի անզուսպ կարոտով:

Քարավանն հեստոտ օրեր-գիշերներ լափում էր ուղին ոլոր ու մոլոր,
Եվ խռով հոգով Աբու Մահարին խորհում էր ցասկոտ՝ ճակատը խոլոր:

Խոլ քարավանը նրա խոհերի՝ բազեների պես ծածկված մրրկով,
Սլանում էր՝ խռիվ ու ցրիվ՝ մի լույս-հանգրվան գտնելու հևքով:

Եվ լալիս էր նա առանց արցունքի, և նրա վիշտը նման անհունի,
Ինչպես իր ուղին, որ գալարվում է՝ անծայր օձի պես, և վախճան չունի:

Եվ ետ չէր նայում անցած ճամփեքին և չէր ափսոսում թողած, անցածին.
Ողջույն չէր վերցնում, ողջույն չէր տալիս եկող ու անցնող քարավաններին:

ՅՈԹԵՐՈՐԴ ՍՈՒՐԱՀ

Եվ քարավանը Աբու-Լալայի Արաբստանի մեծ անապատի
Դարպասների մոտ ծունկ իջավ հոգնած...

Հորիզոնները հրդեհվում էին իրենց ամայի, ազատ ափերում,
Մութն հավաքում էր քղանցքը թավշյա, բոցերով բոսոր երկինքն էր ծփում:

Եվ Աբու-Լալան նստեց մենավոր՝ հակինթյա ժայռին գլուխը հենած,
Հայացքը սուզած դյութական հեռուն, և հաշտ ու պայծառ, հոգին անդորրած:

-Ո՜հ, ինչ ազատ եմ, անպարփակ ազատ. միթե կարող է այս մեծ Սահարան
Պարուրել, գրկել իր ծիրերի մեջ ազատությունս՝ անհուն, անսահման:

Ոչ մի մարդկային աչք ինձ չի տեսնի, չի հասնի ոչ մի մարդկային բազուկ.
Ով ազատություն, դու դրախտային չքնաղ վարդերի լուսեղեն բուրմունք:

Քո պերճ վարդերով դո՛ւ պսակիր ինձ, վառի՛ր իմ հոգում ջահերդ հուր-հրան.
Ով ազատություն, դու դրախտային լույս-բլբուլների անմահ Ալ-Կորան:

Չքնաղ առապար, դու իմաստության ոսկեղեն աշխարհ, հազար ողջույն քեզ,
Անարատ բադիե, ուր մարդը մարդուն չի լլկել բնավ, հար օրհնյալ լինես:

Տարածվի՛ր անծիր, փռի՛ր ավազիդ դեղին ծովերը ազգերի վրա,
Ծածկիր ողջ մարդկանց, քյոշք ու խրճիթներ, գյուղ ու շահաստան, շուկա ու կլա:

Վիշապ հողմիդ հետ ազատությունը թող գահակալե աշխարհը հանուր,
Եվ ոսկեվառե վսեմ արևը՝ ազատությունը աշխարհասփյուռ:

Հազար ու հազար հրաշալիքներով և հրաբորբոք հրապույրներով
Շեմս-արևն ելավ՝ շքեղ, լուսավառ, վարդի, սնդուսի բյուր պարույրներով:

Եվ վեհ արևի ջահերի ներքո փռվեց, ծավալվեց ծիրն անապատի,
Վառ-վառ հուրհրաց, ինչպես տիտանյան հսկա առյուծի ոսկեփառ մորթի:

-Սալամ քեզ, արև՛, շյուքըր բյուրաբյուր, դու Աստուց հզոր, դու կյանքի աղբյուր,
Դու, իմ անմահ մայր, մայրական դու գիրկ, դու միակ բարի, դու միակ սուրբ, սուրբ:

Տիեզերական դու բաժակ անհուն՝ ոսկի արբեցման և երանության,
Դու հրաձվանքի, հրապույրների հրեղեն գինու դու անհուն օվկիան:

Տիեզերական հազարահանդես դու մեծ խրախճանք, բարի՛ արեգակ,
Ահա իմ հոգին - մի ծարավ բողբոջ, թափի՛ր նրա մեջ գինիդ անապակ:

Քո երջանկությամբ, քո իմաստությամբ, քո հավերժությամբ հարբեցրո՛ւ ինձ,
Տո՛ւր ինձ անցյալի անզարթ մոռացում, լույս անուրջներում քո բուրումնալից:

Հարբեցրու ինձ, հարբեցրու ինձ, քո անմահ գինով հարբեցրու ինձ,
Մոռանամ մարդուն, սուտն ու մռայլը, մոռանամ հավերժ չարիքն ու թախիծ:

Քո վսեմությամբ հարբեցրու ինձ, հարբեցրու ինձ լույս - հիացմունքով,
Խավարների դեմ անհաղթ ախոյան, գարունների մայր, ուրախության ծով:

Դու միակ բարի, դու միակ իմ սեր, դու միայն սուրբ, սուրբ, մայրական դու գիրկ,
Դու հավետ գթոտ, մահը խորտակող, դու գերահրաշ միակ գեղեցիկ:

Ես սիրում եմ քեզ, ես սիրում եմ քեզ, հրակոծ սիրով կիզիր, խոցիր ինձ,
Եվ ոսկեձաձանչ վարսերդ շքեղ փռիր ինձ վրա և գուրգուրիր ինձ:

Եվ արյունոտիր իմ շրթունքները համբույրիդ խայթով քո հրդեհակեզ,
Երջանկասփյուռ քո լույս – գիրկը բաց, ես սիրաբորբոք թռչում եմ դեպ քեզ:

Եվ թող խլանան իմ ականջները՝ աղմուկն աշխարհի չլսեմ հավետ,
Հավետ կուրանամ աշխարհի համար, մարդկանց տեսնելու այլ չնայեմ ետ:

Դեպի արևը դարեր ու դարեր թռի՛ր, սլացիր, ազնիվ քարավան,
Նրա լուսեղեն, բոցեղեն գրկում, որ արևանամ և հավերժանամ:

Ո՛հ, իմ մայր–արև, քո ոսկեփրփուր ծիրանիդ շքեղ ձգիր ուսերիս,
Որ ես հաղթական, լույս փառքերիդ մեջ սրարբած սուրամ դեպի, դեպի քեզ:

Դու Աստծուց հզոր, դու միակ իմ սեր, դու միակ իմ մայր, մայրական դու գիրկ,
Դու միայն բարի, դու միայն սո՛ւրբ, սո՛ւրբ, դու գերահրաշ, միակ գեղեցիկ...

ՎԵՐՋԻՆ ՍՈՒՐԱՀ

Եվ ուղտերն, իբրև ոսկի մակույկներ, հուր ալիքները
ծով-անապատում
Ճեղքելով արագ սլանում էին դեպի բոցավառ,
լուսավառ հեռուն:

Եվ ոչ մի սամում հրաշունչ թևով չէր կարող հասնել նրանց
արշավին,
Նրանց թռիչքին չէր կարող հասնել սլացքը նետի վայրի
բեդվինի:

Վուհադիներից զով սյուքն էր բերում վառ քասիդները այրող
կարոտի,
Դայլայլում էին կաթնաղբյուրները երազներն իրենց
կուսական սրտի:

Եվ հեքիաթների լույս փերիները մայր-արմավենու քնքուշ
սոսյունով
Համբույր ու ողջույն ուղարկում էին և կանչում նրան գաղտնի
խոստումով:

Բայց Աբու-Լալան չէր ուզում լսել սիրո ողջույնին,
գողտրիկ սոսավին,
Թռչում էր անհագ՝ դեպի արևը, և ինքն էլ պայծառ՝
նման արևին:

Իսկ սերաբները նոր տեսիլներով բյուր պատրանքների,
հրապույրների՝
Թռցնում էին կախարդված հոգին ոսկի թևերով
լույս-անուրջների:

Ուղտերը արձակ պարուսաններով հուժկու, մոլեգին,
այնպես խոլաբար
Սլանում էին, ճախր էին առնում հրեղեն թափով,
խենթ ու խելագար:

Եվ արեգական վառ ցնցուղի տակ բոցկլտում էին
ուղտերը զվարթ.
Եվ բարձրաղողանջ կայլակում էին զանգակներն ազատ,
ցնծուն լուսազարդ:

Աբու Մահարին արծվի նման աչքերն անքթիթ՝ արևին հառած,
Թռչում էր աննինջ հոգին լուսարբած և երանության ջահերով
վառված:

Նրա ետևում լոկ անապատն էր փռված հոլանի՝
լույսերի ծոցում,
Իսկ գլխի վերև արևն էր նազում շափյուղյա վարսերն անծիր
տարածուն:

Եվ ոսկեփրփուր ծիրանին ուսին Աբու Մահարին,
մեծ բանաստեղծը,
Թռչում էր անդուլ՝ հաղթական ու վեհ, դեպի արևը,
անմահ արևը...

1909–1910

ԱՐԱԳԱԾԻՆ

Դո՛ւ, Արագա՛ծ, ալմաստ վահան
Կայծակեղեն թրերի,
Գագաթներդ՝ բյուրեղ վրան
Թափառական ամպերի:
Սեգ ժայռերդ՝ արծվի բույն,
Լճակներդ՝ լույս-փերուզ.
Առուներդ՝ մեջքիդ փայլուն
Պերճ գոտիներ ոսկեհյուս:
Աղբյուրներդ գիշեր ու զօր
Խոսքի բռնված իրար հետ,
Վտակներդ գիլ ու գլոր
Աբրեշումե փեշերեդ:
Թիթեռներդ՝ հուր-հրեղեն
Թռչող-ճախրող ծաղիկներ,
Ջառ ու զարմանք երազներեն
Պոկված ծվեն-ծվիկներ:
Ծիրանավառ դու թագուհի,
Բուրումների դու աղբյուր,
Ծաղիկներդ հազար գույնի,
Հազար անուն, հազար բույր::

ՍԱՍՄԱ ՄՀԵՐ

ՎԻՊԵՐԳ
ԱՌԱՋԻՆ ԳԼՈՒԽ

Ելավ քաջ Դավիթ՝ իշխան Սասունա,
Կըռիվ խոյացավ ի Մնրա վըրա:
Ու նրա ետնուց Խանդութ մեծ Տիկին
Լիր-լրումն առավ,
Լույս աշխարհ բերավ
Մեկ արու զավակ տեր ու ժառանգին
Ջոջանց աթոռքին, Սասմա աշխարքին:

Ու հնուց ավանդ սուրբ սովորութքով
Ժողվեցան եկան Ջոջանց Տան պետեր,
Մանկան բարուրի բինդերու փոխան
Գութանի շղթան փաթթեցին վրան,
Ու ասին իրար Ազնանց ավագներ,-
- Թե կոտրեց տղան կապանքն երկաթին,
Նա ազատ կուզե ու կրնա ձեռնել,
Նա մեր ցեղեն է, առյուծ հոր որդին:

Մանուկն էր. ճըչաց, ճըկեց ձեռն ու ոտ,
Կոտրեց շղթայի ամեն հոդն ու զոդ:
Համբավը տարան կռվի դաշտ՝ Դավթին,
Ու պատգամ ճամփեց Դավիթ Խանդութին.

- Իմ ակն-արեգակ հորըս անունով
Իմ կորյուն որդուս

Կանչեցեք Մհեր,
Նա պիտի դառնա մեր աշխարհին տեր,–
Ով զերկաթն իշխե՝ իշխանն է մարդուս:

Ու չար օրն հասավ՝
Մահացավ Դավիթ՝ ոյուցազընաառյուծ,
Մահացավ Խանդութ սրտի կսկընոուց.
Մնաց որբ–մանուկ, անհեր ու անմեր
Իրենց մեկ հատիկ զավակը՝ Մհեր:

Ու Դավթի եղբայր, ճնճղաափորիկ,
Ելավ, տիրացավ Սասման անառիկ,
Տեր դարձավ Դավթի գանձին ու կայքին,
Որ պահե, շահե Սասմա ժառանգին:

Մհեր թեև դեռ տղա էր տկար,
Իրեն ուժի տեր Սասուն մարդ չկար:
Հոր նման պարթև, աչքերն ակն–արև,
Հայացքն արծվենի, ճակատն արքենի,
Մազերը բոց–հուր,
Մեջք ու բազուկներ՝ պողպատիկ ու կուռ:
Յոթ մարդու կերը կուտեր մեկ ժումով,
Ով տարով կաճեր, նա կաճեր ժամով:
Վեհ էր բնութքը, խրոխտ ու ըմբոստ,
Հրով, խանդով վառ.
Ձայրույթքի պահին՝ մթար ու մլար,
Հանց որ Նեմրութ սար:

Սասմա սեպ սարեր ոտներն անդունդին,
Գլուխն՝ երկնքին, ամպին ու շանթին,

Կըվազեր Միեր շանթի ետևեն,
Փետուր կպոկեր արծվի թևեն:

Հորեղբայրն ասավ Միերին մեկ օր,
– Գյուղի հոտաղներ կերցըրին բոլոր
Մեր հանդն ու ածու, գընա, ակը տու,
Բան արա, որդի, պարապ մի՛ նստի:

Ու կելներ Միեր առավոտ լուսին,
Կըկապեր ուսին
Գոմշենի մախաղ՝ հացով ու թացով,
Կերթար ժուռ կուգար Սասմա դար–դուրան,
Կըհսկեր Սասմա հանդ ու հանդաստան:

Սասմա դար–դուրան՝ աղբյուր հազարան,
Նման սուրացող սեգ առյուծներուն
Բաշերն արծաթի՝ փռած քերծերուն:

Կըթիկներ Միեր աղբրանց ակին,
Ողջ հացը կուտեր մեկ բրդուած արած,
Ու օրը բոլոր կըմնար քաղցած:
Իրկուն տուն դարձին կասեր հորեղբոր.
– Էսօր էլ օրըս անցավ անոթի:
– Ինչո՞ւ, այ Որդի,
Սասմա մեր հանդեր լիքն են սինձ, բանջար,
Քաղե՛, կե՛ր, ինչո՞ւ կմնաս անճար:

Կելներ Միեր
Գուշպերու մեջ կըսողոսկեր,
Ու վայրենի մեղուներու

Խորիսխն ազնիվ կըհավաքեր,
Կուտեր Միեր ու կուժովնար:
Կըմագլցեր քերծերն ի վեր,
Արծիվներու վես բներեն
Կըհավաքեր ձըվերն ամեն,
Ժեռ քարերը իրար կուտար,
Բոց կըհաներ ժեռեն զնար,
Կրակ կաներ, կըխորովեր
Արծվի ձվեր,
Կուտեր Միեր ու կուժովնար:
Կոլորտեր որսի համար
Շամբերու մեջ Անգղա գետի,
Անտառներով մութ ու մըլար,
Առանց հունի, արահետի,

Ու կըվարգեր հովերու հետ
Փապերու մեջ ու վիհերու,
Ետևն ընկած կրընկևեթ
Վարազներու խենթ գիհերու:
Կելներ Միեր լեռներու վեհ,
Հանց սուր աշտե,
Կատար ու քերծ, ամենաբերձ,
Ուր չի հասել վիթն իր ոտով,
Հավքն իր թևով,
Ու կըձեներ խանդով խրոխտ,
Արծրվի պես,
Ազատ ու վես:

Գոռուն-գոչունով Անտոկա բաշեն
Մեկ հեղ մեկ վեմ-քար

Փլել ու կուգար
Ջոջանց ոչխարի փարախի վրեն:

Միերն էր. վազեց, թիկունքը հզոր
Քարին դեմ տվավ, քարը կանգ առավ,
Ու մինչև էսօր
Կըմնա կանգուն՝ փարախի գլխուն:

Իրկուն տուն դարձին՝ ասավ հորեղբոր.
– Սասմա ժեռ քարեր շեղբերու նըման
Տըրեխներն ոտիս՝ մաշեցին, կերան:

– Կարկըտի, հագի, ասավ նեղսրտած
Ճնճըղափորիկ:
Քրթմնջաց Միեր ու լարեց անահ
Աղեղն հոնքերու՝ հորեղբոր վրա:

– Էս դևեն մեկ օր փորձանք պիտի գա,
Քաջք է աժդահա, վիշապ զարհուրիկ,
Չի լսե սաստի, ոչ էլ խրատի:
Ահը սիրտն առած
Խոսեց կնոջ հետ ճնճըղափորիկ:

Ու խորհուրդ արին,
Որ մեկ պատճառով, հնար-հնճարով,
Հանեն Միերին
Տնեն ու տեղեն
Դավով ու խաբով, մեկ անդարձ ճամփով,
Վտարեն իսպառ Սասունա հողեն:
Որ իրենց որդին՝ Փոքրիկ-ճնճըղիկ,

Որ գիր կըսորվեր Մարութա սուրբ վանք,
Դարձնեն տեր-ժառանգ
Ազնանց աթոռքին,
Իշխան տիրական Սասմանց աշխարքին:

Ելան ճամփեցին ջոջ-Վերգոյի հետ
Մանուկ Միերին, պարեն-պաշարով,
Կապուտկողի բերդ, Խանդութի հոր քով:
– Քո ջոջ պապ, Միեր,–
Հորեղբայրն ասավ,–
Քո կարոտն ունի,
Գնա, մարդիկ տես, աշխարհ պտըտի,
Բան սովրի, որդի:

Ու եկավ Միեր, հասավ Կապուտկող,
Իրեն պապի հող:
Յոթ տարի բոլոր մնաց պապոնց տուն:
Մկունդ կըխաղար քեռիներու հետ.
Կելներ որսասար,

Ու նրանց հավսար
Կռիվ կըմտներ հագած ճոշ-ասպար:

Եղավ որ պապը օրն հասավ, մեռավ:
Ու Թևա-Թորոս՝ անդրանիկ քեռին,
Կանչեց Միերին, ծաղրերես ասավ,
– Տո՛, տխմար Միեր, դու չըգիտե՞ս որ
Քո հոր բռին էր Սասունը հզոր.
Քո հայրը ուներ տըկերով ոսկի,
Հողեր ու գյուղեր, ավան ու ապատ,

Հուր-հրեղեն ձին,
Ու Թուր-Կայծակին:
Դու հիմի անհող քաշ գաս մեր դռա՞ն.
Հորեղբայրդ ուտե քո հորըդ գանձը,
Դու օտար երկիր մաշես քո անձը:
Վա՛յ Ջոջանց խելառ, մուխըդ չմարի:

Միերն էր, ելավ,
Լախտը ձեռքն առավ,
Ճամփան ոտքն առավ,
Վարգեց ու հասավ Բանձրաթոռ Սասուն:
Որ եկավ Սասուն, ծունր իջավ գետին,
Համբուրեց հողը Սասմա աշխարքին.
Ու սուրաց հանց նետ դեպ Առյուծաբերդ,
Ազնանց հնուց երդ:

Իրիկնաժամին մտավ դարպասն հոր,
Ու լցված սրտով ասավ հորեղբոր.-
- Ես լինե՞մ Սասմա ժառանգ ու իշխան,
Ինձ էսպես ձգես ուրիշի դռա՞ն...

Խոսքը դեռ բերնին՝ ճընճըղափորիկ
Ոտ զարկեց տափին,
Գոռաց անառիկ.
- Անիծվի էն մարդ, որ մեծ-սիրտ որբին
Թևի տակ կառնի ի վեր աշխարհին:
Լախտն առավ Միեր, որ զարկեր նրան
Ձեռը չգնաց հորեղբոր վրան:
Գազազեց սաստիկ ճընճղափորիկ,
Գոռաց ահառիկ,

Ու մահակն առավ,
Ծեծեց Միերին, տնեն դուրս արավ:
Ետ դառավ Միեր, որ զարկե նրան,
Նորեն Միերի ձեռքը չգնաց
Հորեղբոր վրան:
Ու ելավ գնաց լալով, լաց-աչքով,
Եկավ հոր ու մոր գերեզմանի քով,
Թողություն խնդրեց հորեն ու մորեն,
Հեռացավ Սասմա հողեն ու ջրեն:

ԵՐԿՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Միեր զուրկ ու մերկ, ծարավ, անոթի
Ու վտարանդի,
Հեռուն աչքն առավ,
Ճամփան ոտքն առավ,
Գնաց ու հասավ Ճապաղջուրի դաշտ.
Որ եկավ հասավ Ճապաղջուրի դաշտ,
Տեսավ՝ ամառվա շոգին-կրակին,
Նստել է ծառի քաղցրիկ շըվաքին
Հարուստ մարդու մին կնոջ հետ մեկտեղ,
Կըխմե գինին, կուտե ձըվածեղ.
- Բարով քեզի, բարին քեզի,
Միեր ասավ.
Անոթի եմ, հաց տուր ուտեմ:
Հարուստն ասավ.- Արտս գնա,
Խիճերն հանե, քաղհան արա,
Քրտինք թափե, հաց կուտամ՝ կե:

Եկավ Միեր ճորտերու քով.

Տեսավ ձորտեր
Եղունգներով, ագուռներով
Խիճ կըհանեն արտի հողեն,
Արտ կըմաքրեն գուղձեն, կոշտեն,
Մոլախոտեն:
Ինքն էլ նման ձեռնեց գործին.
Ծնկածալիկ, արևբոցին,
Մեջքակոտոր ու քրտնաթոր,
Դատեց, բանավ մինչև իրկուն:
Եղավ իրկուն,
Ձորտերու հետ դառ ու դադրած
Մնավ մեկ հյուղ՝ գեջ ու խավար,
Իրար վրա եզան ծվար:
Մեկ աստուձ հաց տըվին՝ ուտի.
Մեկ չոր խշտի՝ պառկի, քընի:

Միեր պառկեց, քուն չընտարավ.
Աչք չընփակեց ու ողջ գիշեր
Աշխարհի բան միտք կաներ միտք
Ջոջանց Միեր.

– Ռամիկ չարադատ
Չոր կուտե,
Հարուստ պարապ-մարդ
Մեղր կուտե:

Առտուն կանուխ ձորտեր բոլոր
Ելան ոտքի,
Անխոս, անձեն կանգնան բանի:
Ու համբերեց մեկ-երկու օր,

Վրա երեքին
Խոսեց Միեր մեջ իր մտքին,
– Էս էլ կյանք չէ.
Էս չար մահ է,
Հացն ու ջուրը էս պիղծ տեղի –
Օձու լեղի...
Լախտը ձեռքն առավ,
Ճամփան ոտքն առավ,
Գընաց ու մտավ Ոստանա քաղաք:
Ու մեկ փռնապան
Միերին առավ իրեն ձեռքի տակ:
Միեր օր բոլոր ջուր, փայտ կըկըրեր
Ու գիշերն անքուն՝ ալուր կըմաղեր,
Խմոր կըշաղեր, խմոր կըգնդեր,
Գլուխը բարձին, աչքը չըկպած՝
Կըկանգներ ոտաց:
Իր բաժին հացը չէր բավե իրեն,
Հաց կառներ կուտեր ձեռք ընկած տեղեն:

Փռնապան տեսավ,
Բարկացավ, ասավ,
– Տո, ծակաչք, ծակփոր,
Սասունա վիշապ.
Ի՞նչ մնաց՝ ծախեմ,
Կերար ողջ-բոլոր:
Աչքերը Միեր խոլորեց վրան,
Վախեն ձեն ու ձուն կտրեց փռնապան,
Ու հացերն առավ, փակի տակ դրավ:
Միեր մեկ մատով փականք կըկոտրեր,
Հացերը կուտեր:

Փռնապան նորեն սաստեց ու ասավ.
– Միեր, դու ինչո՞ւ փականք կըկոտրես,
Հացերը կուտես:
Ուրիշի հացին իրավունք չունես,
Օրենք կա, օրենք,
Պատիժ կա, պատիժ:

Պողպատ իր ուսեր վեր քաշեց Միեր,
Ասավ զարմացած.
– Էդ պատիժ, օրենք ես չեմ հասկանա:
Բա, էս օրենք է՝
Դըժվար բաները ես եմ անողը,
Համով բաները դու ես ուտողը,
Թե գանձ կապողը:

Ու Ոստան քաղքեն Միեր
Սիրտը խոլոր չըվեց գընաց,
Եկավ հասավ Լաթարա հող,
Մնավ մեկ գյող:

Ռեսն էր, առավ վեստ Միերին,
Հանց որ ձորտի, հացավարի, ճամփեց կոռի,
Ճամփեց կոռի դաշտն ու մերին
Ու այգեստան ավատի տան:
Օրն է հասել,

Գեղջուկ, ռամիկ արտն են հնձել,
Հունձը փնջել, բերել կալսել,
Ու կալի մեջ դիզել շեղջ-շեղջ
Ցոլցլալեն ոսկի ցորեն:

Եկավ հեռվեն մեկ ծեր գուսան,
Ձեռքին քընար՝ գանգ մի եզան,
Եղջյուրներեն երեք հատ լար
Քաշած՝ ի վար:

Բարև տվավ, նստավ խուրձին,
Ձարկեց դաշընն պիրկ լարերուն,
Փառքը երգեց ավուր հացին.

Փա՛ռք տվեք հացին,
Ապա Աստըծուն.
Հացն է աշխարքիս
Իսկն ազատություն:

Ասենք բուխ սրտով
Ռամկին արև շատ.
Պահող-շահողին
Աշխարհ-Արարատ:

Գովքն արեք ռամկին,
Ռամկի սուրբ գործին,
Ձեր ազատության,
Ձեր արդար-հացին:

Շարան-շարան երկնուց իջան
Հավք ու թռչուն,
Ծլվլացին շուրջը կալին
Ու բաժիններն առան թռան:

Եկավ իշխան էն արտատեր,

Կիսեց տարավ ցորենի շեղջ.
Իրար ետնուց եկան հասան
Թե դեղապետ, թե խանութպան,
Առան տարան բեռով–թեռով,
Հարկի դիմաց, վաշխ ու պարտքին
Իր աչքի լույս ցորեն–ոսկին:
Բան չըմնաց խեղճ ռամիկին –
Լոկ ծեղ ու կուտ կալատակին:

Էս որ տեսավ կրակ ու բոց
Բռնկեցավ Միերի ծոց.
Ախ կըքաշեր օր ու գիշեր
Ու կըխորհեր մռայլ Միեր.
– Ռամիկ, մշակ.
Դուք կըլցնեք
Մառան, մարագ
Հոր ու հնձան
Թե՛ իշխանին, թե՛ մեծատան,
Որ անոթի, մերկ ի մորեն
Մնաք նորեն:

Ռեսը կանչեց, ասավ.– Միեր,
Հարկ տուր հիմի,
Գլխահարկ տուր թագավորի:
– Ի՞նչ հարկ, ի՞նչ կոռ,
Ի՞նչ թագավոր,
Պա՞րտք է տվել, կուզե հիմի,–
Ասավ խիզախ Միերն Ազնանց
Ու բերդի պես կանգնավ, մնաց:

Ռեսը ձենեց, ձենին եկան
Գեղ-գեղովի, ձորտ ու մշակ,
Ուսերով վար՝ փոկ ու ճոպան,
Անթերու տակ՝ բիր ու մահակ:

– Կապեք, ասավ, կապեք ձեռ-ոտ,
Երկաթ զարկեք, տարեք ձգեք
Մութ բռնատուն:

– Վա՛յ ձեզ, ճորտեր խեղճ ու տխմար,
Ինձ զորավիգ կանգնելու տեղ
Ոսոխին դեմ ձեր հոգեառ,
Վերցրել եք զեն՝
Թափվել վրաս, հանց ձեր ահեղ
Թշնամու դեմ...
Մեկդի՛ քաշվեք, մեկդի՛ հիմի,
Ճամփա տվեք, թող ռեսը գա,
Թագավորի հարկը տանի...
Ասավ Միեր,
Ու անառիկ բերդի նման
Կանգնավ մնաց:
Գեղ-գեղովի ձեռք զարկեցին
Միեր բռնեն.
Միեր հոնքեր ժողվեց իրար,
Լախտը փարտեց.
Ծայրը լախտին դիպավ սանդին,
Աղասանդը փրթավ տեղեն,
Թռավ գնաց՝ կրակ կտրած,
Ու կըթռնի մինչև հիմի:
Շորշոփն հզոր՝ լարած լախտին,

Շանթի նման փռեց գետին,
Փռեց գետին գեղապետին
Յոթըն օրվա մեռելի պես:

Գեղ-գեղովի էս որ տեսան,
Գումար փախան, եղան ցրիվ.
Հանց չոր խռիվ քամու բերան,
Ծերպ ու ծործոր շունչերն առան:

Ելավ Միեր սիրտը խոլոր,
Միտքը մոլոր, ճամփա ընկավ, ճամփան տեսավ
Սարի կանանչ մարմանդներով,
Ձորի մարմանջ աղբյուրներով,
Վայրի հավքեր ուրախ-զվարթ
Կըթռնեին, ծափ կուտային,
Տաղով-խաղով, ուրախ-զվարթ:
Միեր դարձավ՝ նրանց ասավ.

- Երանի՛կ ձեզ, վայրի հավքեր,
Դուք օրհնած եք, մարդն անիծած,
Ազատ, անպարտ,
Ընկերներով ու ախպոր պես
Կապրիք անհոգ ու սեր կանեք,
Ո՛չ արտատեր կըճանչնաք,
Ո՛չ հարկ ու կոռ, ո՛չ թագավոր,
Երանի՛կ ձեզ, վայրի հավքեր...

Անձնահուր Միեր
Չվեց ու հասավ Պղնձե-քաղաք:
Պղնձե-քաղքի պարիսպներ ու դուռ

Պինդ՛ պղնձակուռ.
Կամուրջ, բուրգ ու բերդ
Պինդ-պղնձակերտ:
Ժուռ եկավ քաղքի գռեհ ու փողան
Հազար մանեման.
Կանգ առավ մոլոր մեջ պողոտային
Առջև փառանցփառ մեկ ապարանքին.
Տեսավ՝ վարպետներ բանձրիկ պատերեն
Կըկանչեն ամուր.
– Էհե՛յ, քար բերեք,
Շաղախ ու խիպար:
Բանվորներ՝ առած ուսերնին, մեջքին
Քարեր ահառիկ, դույլեր ահագին,
Ու սանդուխներով ոլոր-ոլորուն,
Կելնեն ու կիջնեն,
Ծնկներով դեղև,
Սրտով՝ հևիհև,
Ու տեսավ Մհեր մեկ տղա բանվոր
Քարը շալակին բանձրաքաշ տեղեն
Վար ընկավ գետին ու եղավ ցրեխ:
Գլուխն ու ըղեղ...

Էս որ տեսավ Ազնանց Մհեր,
Հանց փոթորանք ծովու վրա,
Որ հազարան վագրերու պես,
Կըմռմռա ու կըկորզե
Պատ ու պատնեշ,
Բորբ ու բորբոք դարձավ ասավ
Իրեն սրտին ու աշխարքին.
– Էյ, դուք, մշակ, ճորտ ու բանվոր,

Կըշինեք հար դուրք ու դարբաս,
Ու ձեզ համար
Լուծ ու անուր, զնդան ամուր:
Երթամ շինեմ բերդ ու պատվար՝
Նեղ ու դժար օրվա համար.
Առնեմ իմ հոր զենքերն ու ձին,
Ու Սասմանց տան կուռ կտրիճներ
Կռվիս համար վիգ ու սատար.
Ելնենք գուպար
Աշխարքի դեմ զրկող ու չար.
Ողջ ավերենք
Ու ռամկության բերենք աշխարհ,
Ռամկի օրենք ու իրավունք,
Որ տեր դառնա ռամիկն իրեն
Սուրբ վաստակին, արդար հացին:

ԵՐՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Ու կրակված թռավ Մհեր,
Եկավ, ելավ
Սիմ ու Սասուն – Սասունա սար:
Սասունա սար վեստ ու վիթխար
Հանց երկնամուխ
Ցըլի գլուխ,
Որ կըփնչե գոռ ու ահռիկ
Բուք-մըրըրիկ:
Կիրճերու մեջ Սասմա գետեր,
Հանց մերկ ու կեռ կայծակ-թրեր,
Էն ձյունափառ սեգ Ծովասար,
Որ աստղերուն է հավասար:
Կըդեգերեր Մհեր անդուլ

Անգրող գետեն մինչ Սեղան-սար,
Մարաթուքեն՝ Ծծմակաքիթ:
Ու կրփնտրեր բերդի համար
Քար ու կապան, լեռ առապար.
Անկ ու հարմար:

Օրանը մեկ օր՝ մութն ու մոլոր
Մեջ կապանին, խոր ծմակին,
Մեկ վագր վիրագ ու ահագին,
Դեմ Միերին խոպաց, վարգեց
Ու մռնչաց խոլ զարհուրիկ:
Միեր լախտը քաշեց, զարկեց,
Ճեղքեց գանգը վագրի ահռիկ,
Միսը կերավ, մորթը ձգեց
Կուռ թիկունքին, գլխու վրրան՝
Գիշտ ու խալամ:
Գտավ Միեր մեկ խրոխտ լեռ
Մեջ բավիղին Մարաթուքա,
Ջերդ բանձրիկ գահ,
Կողն ու կռնակ՝ գուղձ երկաթին,
Ուր կընայեն ամեն դիեն
Վիհեր մթին վեժ-անդունդին.
Քար ու կապան, լեռ առապար,
Բերդի համար անկ ու հարմար:

Ազնանց Միեր լախտն առավ ձեռ
Վազեց իջավ Տարոնա դաշտ:
Տարոնա դաշտ մեծ գետ ունի,
Խոր ու բրրոր,
Ու անունն է Արածանի.

Հարյուր քառսուն վտակ ու վետ,
Կըխառնվեն իրարու հետ
Ու կըհյուսեն Տարոնա գետ:
Տեսավ Միեր՝ ջուրն է հորդել,
Վարար- վարար,
Ու կավերե գեղ ու հանդեր,
Արոտ ու վար
Շինականին ու ռամիկին:
Խղճաց Միեր, մրմուռ սրտով
Վարգեց հասավ Քարքե սարին.
Մեկ ապառաժ վեմ վիթխարի
Ժեռ քարերեն Քարքե սարի
Մղեց, բերեց
Գլո՛ր-գլո՛ր,
Դղո՛ր-դղո՛ր
Բերեց ձգեց էն գետի մեջ.
Գետը բաժնեց երկու ձյուղի,
Մեկն աջ գնաց ու մեկը՝ ձախ:
Ջուրերն իջան,
Առաջվա պես արևերես
Ելան գեղերն ու հանդաստան
Շինականին ու ռամիկին:

Տարոնացիք էս որ տեսան,
Ջարմացք ահեն ջուր կտրեցան.
Փախան, մտան
Արև-Առինճ մեծ շահաստան,
Վիշապաբերդ, արուրակերտ:
Արուրի դուրք քառսուն նիգով
Իրենց ետնուց պինդ գոցեցին:

Միեր հասավ լախտը ձեռին
Ու յոթն հեղ որոտմունքով
Կոփեց բերդի դուրք արուրին,
Դոփեց գետին պողպատ ոտքով,
Ձենը ձգեց ահեղագոչ,
Ծխնու վրա դողաց դողդոջ
Դուրք արուրին:

– Էյ Տարոնա իշխան-ջոջեր,
Ականթոթափ
Ժողվեք բերեք, տվեք ինձի
Ձեր արծաթով, հացով-ջրով,
Հարուր վարպետ, որ վեմ տաշեն,
Հարուր վարպետ, որ պատ քաշեն.
Բերեք հազար բանվոր, մշակ,
Որ քար կըրեն, երկաթ կըռեն.
Բերեք հազար բանվոր, մշակ,
Որ հող թալեն, արձիձ հալեն:
Բերեք, թե ոչ ձեր տուն ու տեղ
Ավեր կանեմ, հող ու աղուր,
Չորսդին կուտամ՝ հողմերուն կուր:
Ու Միերի ոտքը եկան
Աղ ու հացով, խնդիրք-լացով,
Արև-Առինձ քաղքի ջոջեր՝
Վաճառապետ ու գանձաշատ.
Ականթոթափ
Բերին տվին հացն ու արծաթ,
Հարուր վարպետ, որ վեմ տաշեն,
Հարուր վարպետ, որ պատ քաշեն.
Բերին հազար բանվոր, մշակ,

Որ քար կըտրեն, երկաթ կըռեն,
Բերին հազար բանվոր, մշակ,
Որ հող թալեն, արձիձ հալեն:

Վարպետ-բանվոր Միեր առավ,
Գումար տարավ
Բանձրիկ Սասուն, Սասմա աշխարհ,
Խոլ ու խոժոռ քերծի վրա:
Ու շինեցին հզոր քերծին
Բերդ ու պատվար, զերդ կուռ ասպար,
Կայծակ քարով ու որձ-քարով,
Կամրջապատ փապ ու վիրապ:
Արձիձ լցրին կրի տեղակ
Մեջ հիմերուն,
Արձիձ լցրին խիձի տեղակ,
Մեջ որմերուն:
Կանգնեցրին գոռ աշտարակ
Լուռ սնարին՝ վես ու անել,
Ուր լոկ արծվի թևն է դիպել:
Աղխ ու նիգով մուխ-երկաթի
Դուռ-դռանդի:
Ու շինեցին խըրոխտ բուրգեր՝
Բանձր ու բոլոր,
Պատուհաններ՝ աչքով խոլոր,
Կընայեին ճամփաներուն
Ոլոր-մոլոր,
Թե՛ մոտավոր, թե՛ հեռավոր:
Ու անունը բերդի դրավ՝
«Միերի Քեն».
Անունը սոսկ, բերդը վրան

Մինչև էսօր սպառազեն
Գոռ պահապան:

Գնաց Միեր՝ բարկ ու կըրակ,
Իջավ Սասմա Աթոռ-քաղաք.
Արև նոր էր աչքը բացել,
Ողջ երկինքն էր ծով-ծիրանի,
Ծուխը կելներ պալա՛ն-պալա՛ն
Ակութներեն ու երդերեն:
Ու օրն էսօր տոն-կիրակի,
Ժամն էր կանգնած պատարագի:
Միեր մտավ Առյուծաբերդ,
Ջոջանց իր տուն,
Յոթը կողպեք պատուհանեն
Հանեց Դավթի զրահ ու վերտ,
Ոսկի գոտիկ՝ յոթը պատիկ,
Վահան լանջքին,
Վառ սաղավարտ դրավ գլխին,
Կապեց մեջքին
Թուր-Հավլունին, Թուր-Կայծակին:
Ելավ ոտքով զարկեց գոմի
Տասը նիգով աղխուկ դռան,
Ընկավ ջախջախ ու ծխնեհան
Դուռն երկաթի.
Հանեց Դավթի
Ձին հրեղեն՝ բռնած բաշեն,
Ձեռքը նյուսին դրավ՝ հեծնի,
Ճնճղղափորիկ հասավ ժամեն,

Եկավ մթնած՝ վրան թնդաց,

Ու արմունկեն քաշեց կատղած.
– Չքվի՛ս, Մեր,
Չար, անառակ,
Նաշըդ տեսնեմ,
Գետինն անցնես:
Հանց արմունկով հըրեց Մեր
Հեստ հորեղբոր,
Արմունկն առավ ակռաներուն
Ու ակռաներն եղան փշուր
Հեստ հորեղբոր:
Հեծավ Մերն արևազուն.
Հեծավ խթեց հրեղեն ձին:
Թռավ կանգնեց քաղաքամեջ,
Աջու ձեռքին
Հազարաշող Թուր-Կայծակին:
Հանց գոռ-ամպրոպ Անդոկ լեռան
Կըկայծկլտե, կըորոտա,
Գոռաց Մեր Սասնու վրան.
– Է՛յ դուք, Սասմա ծռեր ու ձետ,
Է՛յ դուք, գեղջուկ, մշակ ու ճորտ,
Ձեռնել գիտցող նիզակ ու նետ,
Ձեռնել գիտցող գուրզ ու գեղարդ.
Թող ամենքը ասպազինվեն,
Գան ինձի հետ-
Քանդենք հիմեն աշխարհը չար
Ու ռամկություն բերենք աշխարհ,
Ռամկի օրենք ու իրավունք,
Որ տեր դառնա ռամիկն իրեն
Արդար հացին, սուրբ վաստակին:

Ու ետ եկավ Միերի ձեն
Սասնո ձորեն, Ծոփաց Դուռեն,
Ճապաղ-Ջուրեն, Մշու Դուրեն,
Խութա Քարեն, Գրգուռ սարեն,
Փռվեց նորեն
Գոռգոռալեն, հազարաձեն,
Սասնո վըրեն:

ՉՈՐՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Ջոջ տան պետեր, խոլ հսկաներ-
Ձենով Օհան ու Խոր Գուսան,
Թառ-Ճնճղուկ ու Խոր-Մանուկ,
Վժիկ-Մխո, Բռնած-Կուռիկ,
Ջոջ-Վիրապ ու Ճող-Վիրապ,
Ոստանիկներ ու Սեպուհներ,
Ու Ազատներ ու Ավատներ,
Հագած-կապած վերտ ու վահան,
Սուր ու աշտե, տեգ ու նիզակ,
Իրենց առջևն առած-բերած
Հոծ ժողովուրդ - գեղ ու քաղաք,
Գեղջուկ, մշակ, ճորտ ու ռամիկ,
Հագած-կապած զրահ-շապիկ,
Գունդ ու մկունդ, պարս ու աղեղ,
Գրոհ տվին, եկան մեկտեղ
Դեմ Միերին ու ձենեցին.-
- Էյ դև Միեր,
Վար էջ ձիեն, ժամտուն գընա,
Լա՛ց, որոտա ու դարձ արա
Խորհուրդներեն չար սատանին:

Կռիվ կուզես... Մեղքը վըրեդ,
Էսօր ևեթ
Քեզ կըխառնենք հազար տարվա
Մեռելոց հետ...

Միեր կեցավ անպատասխան,
Անպատասխան լեռ անսասան:
Բոլոր մեկտեղ դառան ետ–ետ.
Բոլոր մեկտեղ կանգնան մեկեն,
Բոլոր մեկտեղ սալ ու գետին
Ոտներով պիրկ՝ պինդ դոփեցին,
Տեգերով կուռ հանց կռվի կանչ
Վահանները պինդ կոփեցին,
Թինդ ու թափով թռան առաջ,
Շկահելով, գոռգոռալով,
Հողմի նման խիստ խոյացան,
Եկան վետ–վետ ու իրենց հետ
Ամպ ու փոշի, մուղտ ու մղեղ,
Գոռութ տվին,
Դոռութ տվին,
Կուռ կռուփներ ցցած ահեղ,
Թռան, եկան, եկան հասան՝
Միեր գլեն,
Միեր ձմլեն:–
Միեր խթեց Ձին հրեղեն
Ու մխրճվեց մեջ ամբոխին.
Ճեղքեց ամբոխն երկու մասի,
Մեկն աջ թալեց ու մեկը ձախ.
Կեսն՝ արևցաթ, կեսն՝ արևպատ,
Մղեց, եկավ, կանգնավ խիզախ,

Դեմ–հանդիման, ճակատ–ճակատ,
Իշխաններուն, Սեպուհներուն,
Ավատներուն, Ազատներուն,
Քաշեց զարկեց Թուր–Հավլունին,
Թուր–Հավլունին, հանց հուր–կայծակ՝
Մեջ մթագին ամպ ու զամպին,
Կտրեց, թափեց,
Այրեց, լափեց
Ով որ ընկավ թրի վրան,
Ինչ որ ընկավ հրի բերան:
Արյունն ելավ գոչ–գոչ գմաց...
Մնացածներ գումար փախան,
Եղան ցրիվ, հանց չոր խռիվ...

Սև ագռավի մռայլ կառանչ
Սև լուրն հասավ Սասմա ականջ:
Իշխան, ջոջեր, ժամերեցներ
Ելան ժամի կոչնակ տվին.
Ու չորս դիեն ծեր–հալևոր,
Մեր ու մանուկ, աղքատ, հարուստ
Ժամ ժողվեցան, նորեն եկան,
Ալիք–ալիք ծովու նման,
Ծով կապեցին ժամի բոլոր:
Իշխան, ջոջեր, ժամերեցներ
Ու իրենց հետ երդումարդով
Սասուն լման
Նզովք արին գոռ Միերին.
– Անիծվես դո՛ւ,
Չարը՛դ Միեր,
Դո՛ւ, ներհակ նեռ,

Դո՛ւ, Դև ցասման,
Դո՛ւ, որ կուզես՝ աշխարհ քանդես,
Ծարավ մընաս ու անոթի,
Անձետ մընաս ու անորդի,
Մահ ուզենաս, չգտնես մահ,
Մինչ Քրիստոս դատաստան գա՝
Քո դատ կըտրե:

Ու անեծքը հասավ բռնեց
Միերին.
Գետինն էլ չէր կարող տանի
Միերին:
Ձիու ոտքը ծունկերն ի վեր
Հողերու մեջ կըմխրձվեր:
Միեր ուժով, ուժով-զոռով
Հասավ հոր-մոր գերեզմանին,
Գրկեց հողվարքն, ասավ լալով.
– Վե՛ր ել, հերիկ,
Վե՛ր ել, մերիկ,
Մեկ ձա՛ր արեք
Ձեր Միերին:
Ու հերն ու մեր գերեզմանեն
Լացին, ասին.
– Գնա՛, որդի, Տոսպան բլուր,
Ագռավու այր,
Ու քար քաղե, ավազ մաղե,
Լա՛ց ու զղջա,
Որ Քրիստոս քեզի խղճա,
Թողություն տա:

Երկիրն էլ չէր ուզի տանի
Միերին,
Արեգակն էլ աչքի նման
Մեռելին
Պաղ կընայեր ու լույս չէր տա
Միերին,
Ձիու ոտքը ծունկերն ի վեր
Հողերու մեջ կըմխրձվեր,
Ուժով-զոռով գնաց Միեր,
Եկավ, հասավ Վանա ծովուն:
Ագռավու Քար բացվեց մեկեն,
Առավ-կալավ մեջ իր ծոցին
Միերն ու Ձին,
Ագռավու Քար գոցվեց նորեն
Նըրա վըրեն:

Մեջ անձավին անմահ, անմեռ,
Կա ու կապրի Ցասման Միեր.
Գլխու վերև - նըսեմ ձրագ՝
Գիշեր-ցերեկ հավիտյան վառ.
Խմած ջուրը՝ մեկ ըսկահակ.
Հացը օրեն՝ երեք նշխար:
Մեկ խուրձ առույտ Ձիու առաջ
Ամառ-ձմեռ դալար-կանաչ:
Ու կըմտքե անմահ Միեր
Աշխարքի բան.
Աշխարքի բան, հանց որ իժ-օձ,
Կըխեթըթե սիրտն ու հոգին:
Ու ո՛չ կուլա, ո՛չ կըզղջա,
Որ Քրիստոս խղճա-գթա,

Վես արարքին թողություն տա:

Ու թիռ կուգան
Բարդ-բարդ ամպեր՝ հրով-ջրով
Լույս Մասիսի վեհ գագաթեն,
Սիփան Սարեն, Ծիպան ծովեն,
Կայծակ կուտան
Ագռավու լերկ Քարի վրեն
Ու Միերի գոց Դուռն ի վեր
Կըգոռգոռան, կըորոտան,
Փըխրին, կերթան:

Միեր այրեն, Քարի խորեն
Խոլ կըթնդա, դղորդ կուտա
Բարկութենեն:
Կըվրընջա ու կըդոփե
Ձին սանձակոծ, կրակ ու բոց,
Ու կըժաժեն Միերն ու Ձին
Աշխարհն հիմեն:

Ամեն տարի օրն Համբարձման,
Երբ իրարու համբույր կուտան
Երկինք-երկիր, թե հուր ու ջուր,
Ամեն տարի օրն Համբարձման,
Երբ կըբացվի ամեն փակ դուռ,
Կըվախենան գեղ ու քաղաք,
Թե կըբացվի Ագռավու Քար,
Կելնի Միեր արև-աշխարհ:
Գեղ-գեղովի, քաղաք-քաղքով,
Արտասուքով

Կըպաղատեն Քրիստոսին
Չար Միերին կապե-բանդե,
Օր դուրս չըգա՝ աշխարհ քանդե:

Մեկ Համբարձման օր, երբ Միերի Դուռ
Նորեն բաց եղավ, Ագռավու անձավ
Մեկ ծերոն հովիվ ներս մտավ, տեսավ՝
Մեկ պարթև վեմ-մարդ՝
Գլխին սաղավարտ,
Հեծած կրակ Ձին,
Կայծակը ձեռին,
Մթան մեջ կանգուն:
Հարցուց.- Ո՞վ ես դուն:
- Միերն եմ ես, Դավթի տղան,
Դու, հալևոր, ուստի՞ կուգաս:

- Լույս աշխարքեն, հովիվն ասավ:
- Աշխարքն ի՞նչ է, ինչպես որ էր,
Հարցուց Միեր:
- Հա, էնպես է, ինչպես որ էր,
Համբավ տվավ հովիվը ծեր:

- Նորե՞ն ռամիկ դառ կըդատի,
Աշխարհ կուտե,
Ու կըմնա ինքն անոթի՞,
Հարցուց Միեր:

- Հա՛, էդպես է, Ազնանց Միեր:

- Դե, դարձ, գնա քո չար աշխարհ,
Խոր զայրութքով ասավ Միեր:

- Դու ե՞րբ պիտի դուրս գաս աշխարհ,

Հարցում արավ հովիվը ծեր:

– Երբ շեղբն հասնի
Ոսկորին,
Ռամիկ կանչե
Միերին,
Պատգամ տվավ Ցասման Միեր:

Ու դուրս ելավ հովիվն այրեն,
Ագռավու Քար գոցվեց նորեն:

Մինչև էսօր դեռ
Էնտեղ է Միեր.
Հուրնի Ձին հեծած,
Սաղավարտ կապած,
Կայծակն աջ ձեռին,
Վահան՝ ձախ ձեռին,
Հագած կուռ ասպար.
Միշտ ու միալար
Կըսպասե աննինջ՝
Հոգին ականջին
Ու ականջը՝
Ռամկի կանչին:

ՎԵՐՋ ԵՐԳ

Էն օրեն վեր անցան դարեր,
Երբ ռամկասեր Միերը վես՝
Անձավի մեջ բանդվեց անել.
Անցան հազար տարիներ չար,
Նորեն հազար չար տարիներ,
Դառն ու դաժան, մութն ու մլար:
Ռամիկը, հանց ձորտ ու ստրուկ,
Բանվոր, մշակ, գերի–գրաստ,
Կտառապեր ու կաշխատեր,
Կտառապեր ու կըտքներ
Արքաներու, իշխաններու,
Սեպուհներու, հարուստներու
Շահի համար անհագ, անկուշտ:
Ամենուրեք ու ամեն տեղ
Կչարչարվեր անդուլ, անխոնջ,
Ծովերու մեջ ու բովերու,
Բարկ ու կրակ արևի տակ,
Սառնամանի հողմերու տակ,
Խեղճ, անոթի, մերկ ի մորեն.
Ու կըմնար նորեն–նորեն
Անիրավունք ու անբաժին:
Տարվե տարի ու օրե օր
Լուծը դաժան չար բռնության
Կըծանրանար ռամկի վրան:
Ու մինչև որ շեղբը հասավ,
Հասավ ռամկի չոր ոսկորին:

Երբ շեղբն հասավ չոր ոսկորին,

Ահեղ ցավեն ճրչաց ռամիկ:
Քաղաքներեն ու գյուղերեն,
Ու ծովերեն ու բովերեն,
Դարբնոցներու հրեն-բոցեն
Ճորտ ու ըստրուկ, բանվոր, մշակ
Աղքատ ու զուրկ ձեն տվեցին
Մահի պատրաստ, ռազմահրավեր,
Ձեն տվեցին ու կանչեցին
Վեհ Միերին,

Ամեն դիեն կանչերը հուր՝
Հազար, հազար, հազար ու բյուր,
Հանց ծովերու փոթորիկներ,
Հանց ծովերու գոռ ալիքներ,
Եկան, եկան ու կոփեցին
Միերի Դուռ, Ագռավու Քար:

Լսեց Միեր մեջ անձավին
Կանչերը հուր, հազար ու բյուր
Մահի պատրաստ, ռազմահրավեր.
Բազուկն երկաթ պրկեց Միեր,
Խոլ մրրկվեց սիրտն ու հոգին,
Խոլ վրընջաց Ձին հրեղեն
Ու ժաժեցին աշխարհն հիմեն
Ու ձեղքերին քար-ապառաժ:
Թուր-Հավլունին կայծակ տվավ՝
Գոռ կայծակներ ահեղաթափ,
Խորտակեցին կապանք ու դուռ,
Ելավ Միեր արև-աշխարհ:
Ու վարգեցին, թռան, եկան

Հազար, հազար, հազար ու բյուր
Ճորտ ու ըստրուկ, բանվոր, մշակ,
Ամեն դիեն թռան, եկան
Նորեն հազար, հազար ու բյուր
Ճորտ ու ըստրուկ, բանվոր մշակ,
Ծով կապեցին Միերի շուրջ,
Ծով կապեցին փոթորկաշունչ.
Գրոհ տվին բոլոր մեկտեղ՝
Արքաներու, իշխաններու,
Սեպուհներու, ավատներու,
Հարուստներու վրա մեկտեղ.
Ավերեցին աշխարհը չար,
Ու ռամկություն բերին աշխարհ,
Ռամկի օրենք ու իրավունք,
Որ տեր դառնա ռամիկն իրեն
Սուրբ վաստակին, արդար հացին:

1919 – 1937, ժնև – Երևան

ԼԵԳԵՆԴՆԵՐ ԵՎ ԶՐՈՒՅՑՆԵՐ

ԱՐԾՎԱՄԱՆՈՒԿ

Գյուղի լճափին մի քանի տղա արևի տակ խաղում էին: Այդ միջոցին մի մեծ և հուժկու արծիվ, որ սավառնում էր նրանց վրայով, շեշտակի իջավ դեպի նրանց, վերցրեց հզոր ճիրաններով մի երեք–չորս տարեկան երեխայի, և սեղմելով իր երկաթե կրծքին, բարձրացավ վեր և տարավ հեռու, հեռու, հեռու...

Տարավ նա բարձր լեռները և մի ժայռագագաթի վրա, իր բնի մեջ դրեց նրան, արծվիկները, որ երեխային տեսան, ուրախությունից կտուցները չխկչխկացրին՝ ախորժակները սրելով, բայց մայրը հասկացրեց նրանց, որ ձեռք չտան:

Արծիվը հափշտակել էր երեխային հոշոտելու համար, բայց երբ նկատել էր նրա աչքերի աղերսող հայացքը խրղճա–հարվել էր և խնայել նրա կյանքը:

Երեխան մնաց բնի մեջ, արծվիկների հետ, հայր ու մայր արծիվները գնում, որս էին բերում և բոլորին գթառատությամբ կերակրում, իսկ գիշերը բոլորին, երեխային նույնպես, պատ–պարում էին իրենց մեծ թևերի տակ ու ծվարում մինչև լույս:

Այդպես ապրեց մանուկը արծիվների ընտանիքում և սիրեց բոլորին ու բոլորից սիրվեց:

Տարիներ էին անցնում, հին ձագերը թևավորվում էին ու թռնում ծնողներից հեռու. նոր ձագեր էին աշխարհ գալիս,

բայց մանուկը մնում էր մեծ արծիվների մոտ:

Սկզբում, երբ մանուկը փոքր էր, բնի մոտից հեռու չէր գնում, բայց երբ մի քիչ մեծացավ, նա ավելի և ավելի հեռու էր գնում բնից, որս էր անում նապաստակ, թռչուններ և բերում բույնը ու կերակրում արծվի ձագերին:

Մանուկը չէր մոռացել, որ իրեն այստեղ բերել են հեռու, հեռու տեղից, ինչ-որ իր նմանների մոտից, որոնց անունները չէր մոռացել անգամ, նա միշտ նստում էր մի բարձր ժայռի վրա և նայում էր դեպի հեռաստանները այն ուղղությամբ, որտեղից իրեն բերել էին:

Նրա հիշողության մեջ պատկերներով անցնում էին գյուղը, մայրը փայփայանքներով, հայրը, մեծ եղբայրները, խաղընկերները, նրանց հետ ունեցած ախորժ խաղերը, հիշում էր և ուրիշ շատ բաներ:

Նա երբեմն և արտասանում էր մարդկային բառեր, և նրա հոգին շարունակ ձգտում էր դեպի այնտեղ – հեռու, հեռու, այն վայրերը, դաշտերը, բայց չէր կարող գնալ, թևեր չուներ, ճամփա չգիտեր...

Անցան մի-երկու տարի, և նա, ավելի քան առաջ, սովորել էր արծիվների կյանքին և սիրում էր սուր, վեր վազող ժայռերն ու հզոր լեռնագագաթները:

Նա արշալույսի հետ միասին զարթնում էր և թռչում ժայռերից ժայռեր եղնիկների հետևներից, նրա գլխի շուրջը միշտ շառաչելով հզոր թևերը, պտտվում էին իր խնամատար արծիվները և նրանց ժառանգները:

Եվ նայում էր նա նրանց, ժպտում, ձեռները թափահարում նրանց թևերի նման և թռնում էր ժայռակատարներից ժայռեր, նրան ոգևորում էին արծիվների բարձր ճախրը դեպի արևը և թևերի շառաչը:

Եվ իրեն թվում էր, որ ինքն էլ է թռնում, և սիրտ առած

թռնում էր անդունդների վրայից դեպի լեռնագագաթները, դեպի արևը:

Եվ լեռնագագաթներում, արծիվների թևերի շառաչումների տակ, վառ արևի ոսկի շողերի ներքո և բյուրեղային լազուրի միջից նա վեհությամբ նայում էր հեռո՛ւ, հեռու, իր անհայտ, անորոշ խոհերով վառ ծննդավայրը, և հոգով սավառնում էր այնտե՛ղ, այնտե՛ղ:

Եվ երբ երեկո էր գալիս, արևը մայր մտնում, ձորերը մշուշով լցվում, և աստղերի քարավանը շարժվում էր լեռնագագաթների վրայով, նա հոգնած քուն էր մտնում արծիվների թևերի տակ և երազում տեսնում էր ընդարձակ երկիրը, իր ծննդավայրը, և որ ինքը ճաճանչափայլ լեռներից թռնում է դեպի այնտե՛ղ, դեպի այնտե՛ղ...

Անցան էլի մի քանի տարի, մանուկը արդեն բավական հասունացել ու խելահաս էր դառել. մեծանալով արծիվների հետ և թռնելով նրանց հետ լեռնային բարձունքները, մարզվել էր, դառել էր հաղթանդամ, հզոր և վիթխարի:

Վայրենի այծյամներից արագ էր մագլցում ժայռերը և ո՛չ մի գայլ չէր խուսափում նրա հարվածից, և ո՛չ մի եղջերու չէր հասնում նրան:

Նա արծվի պես թագավորում էր լեռների վրա, բոլոր կենդանիները վախենում և պատկառում էին նրանից:

Իսկ նա հաճախ նստում էր ամենաբարձր ժայռեղեն մի գահի վերա և խորհում ու խորասուզվում էր:

Բայց նա ամենից շատ սիրում էր լեռնային խրոխտ բարձունքները ահեղ փոթորկի միջոցին, երբ մռայլ և ահադղորդ ամպերը փաթաթվում ու գալարվում էին գագաթների շարքը ու խառնվում ձորերի մեջ, երբ հրեղեն ու որոտընդոստ կայծակները ճեղքում էին ամպերն ու պայթում ժայռերի գլխին, նա այն միջոցին ոգևորված թռնում էր ամենաբարձր ժայռի

գագաթին և հիասքանչ դիտում տարերային կռիվը:

Որոտում էին լեռներն ու ձորերը, և որոտում էր նրա առնական կուրծքը, ու աչքերը կայծակտում...

Բայց նա առհասարակ տխուր էր միշտ և մռայլ այն մրրկային ամպերի պես. նրա հոգում ամպրոպ կար փոթորիկ և կայծակ դարբնող... նա պայթել էր ուզում...

Նրան չէր բավականացնում այն անսահման ազատությունը. նրան հովիտը, դաշտը քաշում էր ցած, ներքև, նրա հոգում ամպրոպ կար՝ փոթորիկ ու կայծակ դարբնող. նա պայթել էր ուզում:

Եվ արդեն վերջերը նա շատ էր բացակայում բնից. օրերով թափառում էր լեռներում, գագաթներից գագաթներ, իջնում էր ձորերը, բայց էլի ձգտում վեր. բարձրանում էր վեր և էլի ձգտում ներքև...

Եվ մի օր էլ նա իջավ լեռներից, շատ ներքև իջավ, մտավ լեռան լանջերի անտառները, կտրեց կաղնիի մի մատաղ ճյուղ, դրեց ուսին և դուրս եկավ անտառի մյուս կողմը:

Եվ տեսավ այն, ինչ որ նա մանկությունից երազել էր՝ տեսավ մի տնակ, որտեղից ծուխ էր բարձրանում, դռան առաջ կային երեխաներ, հասակով մարդիկ, որոնք փայտ էին կոտրում:

Նա մոտեցավ նրանց, բայց որովհետև չգիտեր բարև տալու սովորույթը, լուռ կանգնեց նրանց մոտ. սկզբում վախեցան այդ լուռ մարդուց, բայց նկատելով աչքերի մեղմ արտահայտությունը սիրտ առած հարցեր տվեցին, բայց նա չկարողացավ պատասխանել:

Նրանք համրի տեղ ընդունեցին նրան և, տեսնելով նրա առողջ ու գեղեցիկ կազմվածքը, շատ ափսոսացին, ներս տարան, հաց տվեցին և պահեցին իրենց մոտ:

Նա կամաց-կամաց սովորեց խոսել և հասկացնել իր ով

լինելը. բոլորը զարմանում էին ու նրան սիրում պատկառելով ու հրաշք համարելով, նա էլ օգնում էր նրանց փայտ կոտրելու մեջ և անտառից մենակ բերում էր ահագին գերանները:

Երբ նա բավական խոսել սովորեց, մնաս բարև ասաց այդ հյուրասեր խրճիթին և ճամփա ընկավ՝ գտնելու իր ծնողներին, որոնց մտապատկերները վառ էին իր հոգում, դեպի որոնց ձգտում էր սլաքի պես կարոտատենչ:

Եվ նա սկսեց թափառել ամեն ճանապարհներով և ամեն տեղ, հաց գտնելու համար աշխատում էր ծանր ու քրտնաթոր:

Եվ նա շատ թափառեց և շատ աշխատեց չարադատ գյուղացիների հետ դաշտերում, շոգի ու ցրտի տակ, դարբինների հետ՝ ծանր մուրճերով, կրակի առաջ, և ուրիշ դաժան և ծանր աշխատանքներ:

Նա իր ուսերի վրա զգաց ժողովրդի սև աշխատանքի ամբողջ ծանրությունը և գոյության կռվի գերությունը:

Նրա արծվային հոգին, որ լիքն էր արծվի թևերի շառաչներով և փոթորկի որոտումներով, չէր կարող տանել այս ստրուկ կյանքը, և հայացքը սևեռած դեպի լեռները՝ լրացնում էր իր անսահման ազատությունն ու իշխանությունը:

Բայց նա այնտեղ մենակ էր և ոչ մարդու պես, իսկ այստեղ նա իր նմանների հետ է, նրանց պես կապված ու շղթայված:

Եվ նա, ապրելով կյանքում, հասկացավ, որ մի ինչ-որ ահավոր անարդարություն է կատարվում մարդկանց մեջ ամենուրեք...

Նա տեսնում էր, որ մարդկանց մեծ մասը անասունի պես զօր ու գիշեր աշխատում է ու չարքաշորեն տանջվում, իսկ մի փոքր մասը ապրում էր վայելքների ծովում ուրախ ու պարապ, շվայտ ու հպարտ:

Եվ որ նա նստել է դարերի ծանրությամբ աշխատավորների վզին, որոնց խեղդում է իր երկաթե օրենքներով, և

որոնք այդ աշխատավորները դարերի շարքի ստրկորեն համր գործիքի պես տանում են նրան... և իրենց արյունն ու քրտինքը զոհ բերում նրան և չեն զգում, չեն գիտակցում՝ խավար են ու քարացած...

Բայց նա զգում էր, նրա արծվային հոգին սնված ազատորեն սավառնող ու հպարտ իշխող ու ըմբոստ նրա լեռնաբարձունքների բնակիչ հոգին չէր կարող կրել աշխատանքի կեղեքման լուծը...

Եվ արյունոտվեց նրա սիրտը:

Եվ նա թողեց աշխատանքը ու շտապեց գտնելու իր հայրենիքը, նրան թվում էր, որ իր հայրենիքը ազատ է ու անկաշկանդ, այդպես էր նրա հոգում մանկուց վառած երազը:

Բայց ուր գնում էր, լսում էր նա իր գլխի վերև շառաչումը արծիվների թևերի, որը նրան խանդավառում ու թևավորում էր՝ օր ու գիշեր, գիշեր ու ցերեկ...

Եվ երկար թափառումից հետո վերջապես գտավ իր ծննդավայրը, ծանոթ լիճը և իր ծնողների տնակը:

Նա իբրև հյուր մտավ իր հայրական օջախը և սրտի խորունկ կսկիծով տեսավ իր մորը՝ մեջքը կոր, չարքաշ հայրը՝ հոգնած ու խորշոմած, եղբայրները ծանրության տակ բեռնավորված և ամբողջ գյուղը հեծծում էր իշխող, կեղեքող բռունցքի տակ:

Եվ նա խորապես համոզվեց, որ մարդկանց մեծ մասի վերա իշխում է ու ճմլում բռնակալությունը իր ճիրաններով, որ ծծում է ժողովրդի հյութն ու նյութը... Եվ որ սոսկալին ու նողկալին է բոլորից՝ ժողովուրդը համբուրում է արյունոտ ճիրանները հարստահարության և գիշատումի...

Թշվառ ժողովուրդը, ստրուկ, գերի, մեծ բանտի մեջ, բարու ու չարի սուտ օրենքներով շահագործված հյուծող շղթաների տակ, բայց կույր ու խուլ, բայց խավար ու անլույս...

Ամբողջ աշխարհի վրա կեղքեման հսկա ու վիթխարի բռունցքն է ծանրանում, բայց չեն տեսնում, բայց չեն զգում... Եվ հուզվեց ու ալեկոծվեց նրա արծվային ու լեռնագագաթային հոգին, լեռների բոլոր փոթորիկները որոտացին նրա մեջ, և բոլոր կայծակները փայլատակեցին նրա մեջ:

Նրա հոգին, որ պայթել էր ուզում, զգաց, որ հասել է պայթման, գերագույն հատուցման ժամը, և նա ուխտեց վրեժ-խնդիր լինել բոլոր հարստահարողներից ու բռունցքներից և ամբողջ աշխարհը դարձնել ազատ և մարդկանց՝ արծիվների պես հպարտ ու սավառնող:

Եվ երբ նա մի օր, այրվող արևի տակ, մտազբաղ թափառում էր և խորհում էր ելք գտնելու աշխարհը փրկելու համար, նրա հոգնած քայլերը մոտեցան մի աղբյուրի, որ զանգի պես զնգում էր նշխուն քարերի մեջ:

Նա նայեց աղբյուրին, որի արտասուքի պես հստակ կաթիլները փայլփլում էին նշխուն քարերի վրա. նստեց նրա մոտ և ասաց.

– Երանի՜ քեզ, ա՛յ զանգակ աղբյուր, որ ուրախ ու պայծառ զնգում ես ու կայլակում, չես տեսնում մարդկանց տառապանքն ու արյունը:

Երանի՜ քեզ, ա՛յ զանգակ աղբյուր, որ քու անուշ խոխոջը չի այլանդակվել լացի ու անեծքի ձայներով, և զուլալ ջրերդ չեն պղտորվել իշխողների աղտեղությամբ...

Եվ երբ նա վշտահար ու լռիկ նայում էր աղբյուրին իր ազատասեր ճակատը խոժոռած և մտատանջ գլուխը կախած վիթխարի կրծքի վրա, նրա առաջ կանգնեցին երկու քնքուշ և նազելի հավերժահարսներ և բարևեցին...

Նա աչքերը վեր բարձրացրեց և տեսավ նրանց, մեկը ձեռքին սուր ուներ բռնած, մյուսը ճրագ լուսավառ:

– Ո՞վ եք դուք և ի՞նչ եք ուզում ինձնից,– հարցրեց նա:

– Մենք հավերժահարսներ ենք, եկել ենք քո վիշտը ամոքելու, ի՞նչ որ ուզենաս, քեզ կտանք...

– Դուք, որ այնքան միամիտ եք, բարի ոգիներ, ասացե՛ք՝ ո՞վ կարող է ամոքել իմ մեծ վիշտը, նա աշխարհի հսկա վիշտն է. ո՞վ կարող է փրկել տառապող աշխարհը:

– Մենք ցույց կտանք քեզ փրկության միջոցը:

– Ով դուք միամիտ, բարի ոգիներ, գիտե՞ք, որ աշխարհը արյան ծով է, և մարդիկ ստրուկներ ու զոհեր, ինչո՞վ կարող եմ ազատել նրանց, ցո՛ւյց տվեք ինձ փրկության ուղին եթե գիտեք, ո՞վ է կարող, ասացե՛ք:

– Ես,– պատասխանեց ճրագակալ հավերժահարսը,– ա՛ռ իմ ճրագը–դա գիտակցությունն է ինքը, իմ ճրագով շրջիր մարդկանց մեջ և լուսավորիր նրանց խավարի հոգին, հասկացրու նրանց, որ մարդը ազատ պիտի լինի, որ ո՛չ ոք իրավունք չունի ուրիշի իրավունքը ջնջելու, որ ամեն մարդ ինքն է իր տերը, որ արդարությունը իրավունքի մեջն է և իրավունքը՝ ազատության:

– Ո՛չ, ես,– պատասխանեց մյուսը,– դա շա՛տ ձանձրալի գործ է՝ ասել, հասկացնել այս հազար–հազար մարդկանց. ո՞վ կլսե քեզ. կհանգցնեն քո ճրագը, որովհետև, ով ուժ ունի՝ իրավունքը նրանն է:

Ահա՛ միակ ուժը և ուղին–սո՛ւրը, վերցրո՛ւ և դեպի կռիվ. ընկի՛ր աշխարհ, կոտորի՛ր ու ջնջիր բոլոր չարերին ու բռնակալներին. չարը պիտի մեռնի և բարին ապրի, գնա և մեռցրո՛ւ չարին, ապա բարին կզորանա, և արդարությունը կիշխե միահեծան:

Կռվով միայն ձեռք կբերես իրավունքը:

Բոցավառվեց նրա արծվային հոգին, փայլատակեց սիրտը վրեժի կայծակներով, դղրդաց կուրծքը լեռնաբարձունքների որոտներով, լսեց շառաչումը արծվի թևերի իր գլխի վերև,

խլեց հավերժահարսի ձեռքից հրեղեն սուրը և նետվեց դեպի աշխարհ՝ մարդկանց մոտ...

Մտավ նա մարդաշատ ամբոխի մեջ, որ մեջքակոր աշխատում էր հարստի և կեղեքողի դարբասների առաջ, շարժեց սուրը և գոչեց.

– Արծիվների՛ ազատությունն եմ բերում ձեզ և լեռնագագաթների վեհությունը, հրեղեն է իմ սուրը և արդարություն բերող, հերի՛ք է տանջվեք չարքաշ, հետևեցե՛ք ինձ, ես ձեզ դեպի կռիվ եմ տանում արդար և ազատարար կռիվ, ջախջախեցեք մեր տերերին, և մենք լինենք մեր ազատ տերերը...

Եվ որովհետև նա խոսում էր հրեղեն ու անկեղծորեն, ամբոխը հուզվեց ծովի պես. ալիքներով փռվեց նրա ոտների շուրջը և մռնչաց.

– Տա՛ր մեզ դեպի կռիվ, դեպի մա՛հ, դեպի կյա՛նք:

Եվ նա նորից դարձավ դեպի ամբոխն ու ասաց.

– Դուք գերի եք ու ստրուկ իրավազուրկ, ձեզ հարստահարում են ու մորթում, ձեզ վայելում են ու հոշոտում, ես ձեզ ասում եմ միացե՛ք, բոլոր աշխարհների չարադատ ամբոխներ, միացե՛ք, ձեր գիշատիչների դեմ. շարժվի՛ր, ստրուկ ամբոխ, մի անգամ կռվի ել. դու ոչինչ չունես կորցնելու՝ միայն քո շղթաներից բացի, իսկ գտնելու՝ ամբողջ աշխարհ կգտնես...

Եվ որովհետև նա խոսում էր հրեղեն և անկեղծորեն ամբոխը հուզվեց ծովի պես. ալիքներով փռվեց նրա ոտների ներքև և մռնչաց.

– Տա՛ր մեզ դեպի կռիվ, դեպի ազատությո՛ւն, դեպի մա՛հ...

Եվ ծովածավալ ամբոխը հետևեց նրան զինավառ և սուսերավառ հարձակվեցին բոլոր իշխողների և տերերի վրա, բոլոր հարուստների և կեղեքողների վրա, բոլոր չարերի և բռնակալների վրա:

Եվ սպանեցին նրանց, մորթեցին, սրածեցին, գնդակահարեցին, ավերեցին գյուղեր ու քաղաքներ, տներ ու պալատներ, այրեցին, հրդեհեցին, հափշտակեցին նրանց գույքն ու ինչքը, տիրեցին նրանց անսահման հարստությունները:

Եվ հաղթական ամբոխը դառավ երկրի տերը, այլևս չկային իշխողներ և ստրուկներ, կեղեքողներ և կեղեքվողներ, թվում էր, որ հավասարությունն է տիրողը միակ, որովհետև հափշտակած հարստությունները հավասար էին բաժանել իրար մեջ:

Եվ Արծվամանուկին թվաց, որ ահա թագավորեց արդարության ու իրավունքի երազած կյանքը:

Բայց երբ անցավ մի փոքր ժամանակ, և երբ նա ուշով լարեց իր աչքն ու ականջը դեպի կյանքը, նա տեսավ դարձյալ անարդարություն և ստրկություն, նա լսեց դարձյալ հառաչանքներ և անեծքներ...

Նա տեսավ, որ ուժեղը նորից ճնշում է թույլին և հարստահարում, նորից կազմվում է իշխողների և բռնակալների տիրական դասը և բանվորների ու հարստահարվողների գործիք հլու դասը...

Նա տեսավ, որ հին, ավեր կյանքի վրա աճում է նույն տեսակ կյանքը՝ կաթիլ կաթիլի նման անձրևի, նա արյունոտված սրտով համոզվեց, որ ինքը չկարողացավ չարիքը արմատախիլ անել:

Այդ մեծ չարիքի արմատը մարդկանց հոգու մեջն է՝ հազար-հազար տարիների սերունդների մեջ թաղված, և ահա այդ արմատի վերա բարձրանում է նույն չարիքի բազմաճյուղ ծառը:

Եվ նա համոզվեց, որ ծառը կտրեց միայն, և այս անգամ խորապես հուսահատվեց նա. թևերը կախեց, լքման մռայլ կնճիռները ակոսեցին նրա արևառ ճակատը, ազատասեր և

մրրկային գլուխը կախեց խորտակված կրծքի վերա և նզովեց մարդկանց երեք անգամ...

Ապա վերցրեց սուրը, կոտրեց ու շպրտեց հեռու, թոթափեց աշխարհի չորս կողմերի դիմաց ոտների փոշին, և քայլերն ուղղեց դեպի լեռները, արծիվների մոտ, դեպի լեռնագագաթների լազուրը...

Եվ նա գնում էր լուռ, հոգնած, ստվերի նման. հասավ այն աղբյուրի մոտ. նստեց, նայեց զուլալ ջրերին, լսեց զանգակ ձայնին և լացեց, առաջին անգամ նա լացեց...

Այդ ժամանակ դուրս եկավ ճրագակալ հավերժահարսը՝ ճաճանչագեղ ու պայծառ, քնքուշ ձեռքերով գրկեց նրա գլուխը և ասաց.

– Մի՛ լար, մի՛ լքիր դեռ կորած չէ մարդը, գնա՛ լույսի հետ և խավարի մեջ որոնի՛ր: Գտի՛ր մարդուն: Խավարի դեմ սրով չեն կռվիլ, այլ լույսով, և տգիտության դեմ գիտությամբ:

Մի՛ լար, մի՛ լքիր. դեռ լույսը և գնա՛ մարդկանց մոտ. լուսավորիր մարդու գլուխը, վանի՛ր նրա միջից խավարը, փշրի՛ր նրա մտքի սնապաշտ, ստրկային շղթաները, ամենից առաջ ազատիր մարդու հոգին, մարդու միտքը՝ ապա ինքը մարդը իրեն կարող է ազատել:

Տո՛ւր գիտակցություն իր կոչման, իր նպատակի, իր արժեքի, իսկ գիտակցությունը ազատության աղբյուրն է և ստրկության մահը, թո՛ղ մարդը հասկանա, որ իրավունք ունի, և նա իրավունք ձեռք կբերե:

Արդարության ազատության և ճշմարտության լուսավոր գիտակցությունը վառիր ամենքի հոգու մեջ և ամենքի խրճիթում և ապա դու կտեսնես, որ շուտով երկրի վրա կբարձրանա գերագույն կյանքի համատարած, անմահ արևը...

Նա, որ ծարավի լսում էր հավերժահարսին, ալեկոծվեց նորից, փայլեցին ու շողշողացին աչքերը հույսի և ոգեվառման

արևներով, նորից խրոխտաց ճակատը, ծովի նման ուռեց կուրծքը:

Եվ նորից, ավելի ևս ուժգին լսեց կայծակնափայլ լեռնա-գագաթների որոտմունքը և շառաչումը ազատասեր արծվի թևերի, նա լսեց այդ ամենը իր շուրջը, իր գլխի վերև, իր սրտի մեջ...

Եվ վեհագույն լռությամբ շնորհակալ եղավ հավերժա-հարսից, առավ լույսը նրա ձեռքից և ճառագայթի նման արագ ու շողշողուն ու անընկճելի նետվեց ու մեխվեց ու սուզվեց խավարների և ամբոխների մեջ...

Երևան, 1905 թ.

ԼԻԼԻԹ

(հրեական առասպել)

Աստված՝ երկինք ու երկիր և բոլոր կենդանիներն ու բույսերը իր արարչական մի սոսկ խոսքով ստեղծելուց հետո՝ առավ անասունների ոտքի տակ ընկած հողից մի կտոր և նրանից ստեղծեց մարդուն:

Ստեղծեց նրան, որ սա սքանչանա իր վեհ գործերի վրա և փառավորե աստվածային անունը:

Եվ բնակավայր տվեց նրան Եդեմի դրախտը:

Նորաստեղծ Ադամը հիացավ Աստծու հրաշալիքների վրա: Մեկ-մեկ նայեց անասուններին, թռչուններին և զանազան բույսերին, զարմացավ և փառաբանեց մեծ վարպետի անունը:

Եվ իրեն զգալով մենակ ու անընկեր՝ սկսեց ձանձրանալ, սաստիկ ձանձրանալ:

Աստված տեսնելով Ադամի մենակությունը՝ խոսեց ինքն իր հետ.

«Եկեք՝ ստեղծենք Ադամի համար մի քնքուշ ընկեր, որ մարդը միայնակ չվայելե դրախտի հրապույրները»:

Եվ բռնեց դեպի վեր սուրացող կրակը և նրա բեկբեկուն, ճախրուն բոցերից ստեղծեց անդրանիկ կնոջը՝ Լիլիթին:

Եվ նայելով իր ստեղծածի վրա՝ հիացած ասաց.

«Բարի է, որովհետև գեղեցիկ է»:

Ապա կոչեց Ադամին իր մոտ: Լիլիթի փոքրիկ ձեռքը դնելով նախամարդու ափի մեջ՝ ասաց.

Ադա՛մ, ահա քեզ ընկեր՝ գեղեցիկ Լիլիթը: Իրար աչքերի մեջ տեսեք ձեր պատկերը և իրար սրտերի մեջ սիրեցեք միմյանց: Աճեցե՛ք և բազմացե՛ք:

Ադա՛մ, քո բոլոր օրերիդ մեջ հետևիր Լիլիթին, և դո՛ւ, Լիլիթ, հնազանդ եղիր Ադամին: Լիլիթ ուշի ուշով նայեց Ադամին, և կավի հոտ զգաց իր հոտոտելիքը: Եվ զգաց, որ Ադամի հայացքը հողի ծանրությամբ իջավ իր մազերի և ուսերի վրա: Ու հապճեպով ձեռքը դուրս քաշեց Ադամի ափի միջից:

Ադամ նայեց Լիլիթին. և գեղեցկության մի անհուն ծավալ-վեց ու խորացավ իր առջև, որ դյութում էր ու քաշում իր հոգին դեպի ահավոր անդունդը՝ ոչնչացնելու համար:

Եվ հիազարհուր աչքերը գոցեց:

Եվ երբ աչքերը նորից բացեց՝ շրթները հազիվ կարողա-ցան իրարու գալ.

– Փա՛ռք քեզ, Աստվա՛ծ, դու ստեղծեցիր ամենագեղեցիկը և կատարյալը քո արարածների մեջ:

Դու հյուսեցիր պսակը քո հրաշագործ տիեզերքի:

Փա՛ռք քեզ անսահման և հավիտյան:

Երբ Լիլիթ լսեց նրա խոսքերը՝ գլուխը քնքուշիկ թեքեց դեպի աջ ուսը. և առաջին գոհունակ ժպիտը փայլեց չքնաղ դեմքի վրա:

Ադամ՝ մղված մինչ այդ իրեն անծանոթ մի զգացումից՝ ուզեց կրկին բռնել Լիլիթի ձեռքը: Սակայն Լիլիթ բոցի պես խույս տվեց Ադամի մոտից:

Ադամ զգաց, որ իր սիրտը կապված է Լիլիթի լուսաշող կրունկներին՝ անբաժան ու անմեկին: Եվ հետևելով Լիլիթին՝ տեսավ նրան կանգնած ոսկեվառ լճակի ափին, ուր նազում են ձյունափետուր կարապները:

Լիլիթ հիացումով դիտում էր գեղանի կարապներին: Նրանց ճկուն, սլացիկ պարանոցները կախարդել էին իրեն:

Եվ քաղցր ձայնով կանչեց կարապներին. ու երբ Լիլիթ ծունկի եկավ նրանց փայփայելու, հանկարծ ջրերի վրա տեսավ մի հրաշալի, մի հրաբողբոջ պատկեր և երբ հասկացավ, որ

այդ իր ցոլքն է, սքանչացավ իրենով և հպարտացավ:

Կրծքի վրա թափթփված մազերը հյուսեց և թողեց, որ հյուսերը ծփան ուսերի և թիկունքի վրա: Եվ հիացած ու նորից հիացած՝ նայում էր իր պատկերին և չէր հագենում:

Կապույտ երկինքն իր արևով և դրախտից մի կտոր ցոլացած էին լճակի հայելու մեջ:

Եվ տեսավ Լիլիթ, որ արևը այնքան հրեղեն չէ, ինչքան իր աչքերի կրակը, և երկինքը այնքան խորունկ չէ, ինչքան իր աչքերի հունը: Ինքն է ամենակատարյալը դրախտի մեջ, և լիճն ու դրախտը լցված են իր դեմքի լույսով:

Մինչ այդ՝ մի զույգ հակինթե թիթեռներ՝ ադամանդե թևերով, եկան և նստան նրա քաղցրաբույր մազերի վրա: Լիլիթ նայեց և ժպտաց:

– Ի՜նչ գեղեցիկ կլիներ, եթե սրանք միշտ մազերիս վրա մնային...

Եվ իսկույն ծաղիկներ քաղեց, որ հազար գույներով փայլում էին ու բուրում իր շուրջը, և շարեց վարսերի մեջ:

Ադամ, որ հեռուն կանգնած՝ հափշտակված դիտում էր ընկերին, մեկեն սիրտ առավ մոտենալու նրան:

Լիլիթ երբ տեսավ, որ Ադամի ցոլքը խառնվեց իր պատկերին, զայրացած ոտքի ելավ և աչքերի ցասկոտ հուրը վառեց նրա վրա:

– Լիլի՛թ, հրեշտակներից չքնա՛ղս,– թոթովեց Ադամ,– այդ ի՞նչ ծաղիկներ էին, որ դու քաղեցիր...

– Սրա՞նք.– հրաշալիքներ են սրանք, դու չես հասկանում,– Ադամի խոսքը արհամարհանքով կտրեց Լիլիթ:

– Ո՛չ, հոգիս, ես գիտեմ Եդեմում այնպիսի վայրեր, ուր ստեղծողն անգամ տակավին ոտք չի դրել: Այնպիսի աննման ծաղիկներ, անպատմելի բույրերով ու գույներով, այնպիսի լուսատերև ծառեր՝ ամենահամեղ պտուղներով զարդարուն:

Չէ՞ր կամենա՝ հիմա երթայինք շրջեինք այն վայրերը...

Ադամ այնպիսի փաղաքուշ ձայնով ասաց, որ մի պահ մեղմացավ Լիլիթի զայրույթը:

– Լա՛վ, Ադամ, կերթանք, կերթանք, բայց ոչ այսօր. հետո, հետո:

– Լիլի՛թ, նազելիս, այո՛, երբ որ կամենաս, սակայն գիշեր է գալու հիմա. գնանք իմ տաղավարը, որ շինել եմ հրաշագեղ սոխակների բներին կից, ամենաշքեղ ծաղիկներով պարուրված: Քնի՛ր այնտեղ, իսկ ես հսկեմ քո անուշ քունը:

– Ո՛չ, ո՛չ, թո՛ղ ինձ մենակ: Ես այսօր շատ հոգնած եմ,– և թեթևասահ քայլերն ուղղեց պուրակների խորը:

Ադամ չգիտեցավ՝ ի՛նչ պատասխաներ: Լուռ և գլխաքարշ հետևեց նրան:

– Ադա՛մ, թո՛ղ ինձ մենակ, խնդրում եմ...

– Բայց, Լիլի՛թ, հազար ցանկալի՛ Լիլիթ, ե՞րբ տեսնենք իրար, և ե՞րբ...

– Վաղը,– Ադամի խոսքը հրամայաբար կտրեց Լիլիթ և ակնթարթի մեջ սուզվեց թփերի մեջ:

Լիլիթ աղբյուրի մոտ նստած՝ ականջը դրած նրա բյուրեղյա նվագին՝ նայում էր դրախտի աստղազարդ երկնքին. և աստղերի հրաբորբ ողկույզները արբեցնում էին նրա սիրտը մի խորհրդավոր տենչանքով:

Եվ Լիլիթ աստղերով հարբած՝ քուն մտավ ծաղիկների վրա և զարթնեց սոխակների սիրահույզ դայլայլներից:

Ցնորագեղ շնորհներով ծագեց արշալույսը և ծավալվեց դրախտի վրա՝ թաթախելով ամեն չնչին գուղձն իսկ շողերի և գույների անձառ կախարդանքի մեջ:

Ադամ զամբյուղը լցրած պտուղներով ու ծաղիկներով՝ քայլեց դեպի Լիլիթի տաղավարը և հեռվից ձայնեց Լիլիթին:

Պատասխան չառավ:

Նորից ձայնեց, նորից ոչ մի պատասխան:

Անհամբեր մի քանի անգամ անցավ ու դարձավ աղբյուրի շուրջը, հայացքը ամեն կողմ լարած: Լիլիթ չերևաց:

Գնաց լճափ, թափառեց պուրակներում, պրպտելով ամեն թուփ ու մացառ: Կրկին դարձավ աղբյուրի մոտ: Լիլիթ չկար ու չկար:

Ի՞նչ է պատահել նրան, Լիլիթին,– մտածում էր Ադամ.– երևի անծանոթ շավիղներ բռնելով՝ մխրճվել է հեռավոր պուրակների մեջ և մոլորվել:

Պիտի որոնել, որոնել նրան:

Եվ զամբյուղը թողնելով աղբյուրի մոտ, ուր Լիլիթի տաղավարն էր, գնաց որոնելու:

Ամբողջ օրը թափառեց Ադամ՝ բարձր ձայնելով Լիլիթի անունը: Սակայն ոչ մի արդյունք:

Երեկո եղավ, և իջավ գիշերը:

Ադամ, անկարող լինելով խավարի մեջ գտնել դարձի արահետները՝ հոգնած քնեց մի ծառի տակ:

Եվ միայն լուսադեմին, երբ կաթնալույսով ողողված էր երկինք ու դրախտ, Ադամ կարողացավ վերագտնել եկած ուղին:

Վազ տալով, շնչասպառ և դեռ չհասած աղբյուրին, հեռվից ձայն տվեց.

– Լիլի՛թ, բարի լույս:

– Սակայն մի՛ եկ մոտս. դեռ չեմ լվացվել:

Ադամ լսելով Լիլիթի ձայնը, երեկվա բոլոր կրած տանջանքը նույն սրությամբ նորից ապրեց: Սրտում զայրույթը՝ ոտքի կանգնեց: Ուզեց Լիլիթին խիստ կշտամբել, սակայն

զսպեց իրեն:

– Ո՞ւր էիր երեկ, ամբողջ օրը: Այնքա՜ն որոնեցի, այնքա՜ն որոնեցի...– Մեղմ եղանակով ասաց Ադամ:

– Երե՛կ.– երեկ ես եկա լիճը. քեզ չտեսա. դու չեկար,– պատասխանեց Լիլիթ.– ապա մի քիչ վազվզեցի այծյամների հետևից, ընկա նոր անծանոթ վայրեր: Սքանչելի սոխակներ կային. նրանց երգով տարված՝ մնացի մինչև երեկո:

– Բայց զարմանալի է: Դու ե՞րբ եկար լիճը. մի ոտքս այստեղ էր, մյուսը՝ այնտեղ: Եվ վերջապես դրախտում այնքան թափառեցի: Ո՞ւր էիր, որ քեզ չգտա:– Սակայն ես սպասեցի քեզ թե՛ այստեղ, թե՛ լճափում, իսկ դու չկայիր ո՛չ այստեղ, ո՛չ այնտեղ,– կտրուկ ձայնով պատասխանեց Լիլիթ:

Ադամ մի պահ լռեց: Ադամ մտածում էր՝ մի՞թե չնկատեց Լիլիթին, անկարելի է, բայց...

Եվ համակերպված հաշտ սրտով ասաց.

– Գեղեցի՛կ Լիլիթ, հիանալի պտուղներ եմ բերել նախաճաշիդ համար:

– Սակայն սպասիր, մազերս դեռ չեմ հարդարել:

– Եվ չքնաղ մազերիդ համար արշալույսի ցողերով թաթախուն ծաղիկներ եմ բերել:

– Շնորհակալ եմ, ես էլ ունեմ: Մի քիչ էլ սպասիր, հիմա կգամ:

Եվ սպասեց Ադամ:

Լիլիթ, բոցերի պես թռվռուն, եկավ կանգնեց Ադամի առջև՝ ոտքը հազիվ գետին առած:

– Օ՛հ, նորից նույն հիանալի պտուղները, որ գտա տաղավարիս առաջ:

– Միշտ նույն գեղեցիկ տեղերիցն եմ բերել: Հիմա պիտի գնանք, չէ՞, հոգիս:

– Կերթանք, դեռ ժամանակ կա,– ասաց Լիլիթ և նստեց

նախաճաշիկի:

Ադամ տեղ բռնեց Լիլիթի ձախ կողմը և սրտի զեղումին ազատ ելք տալով.

– Ա՛խ, Լիլիթ,– ասաց,– իրավ որ դու անգութ ես: Մենակությունը հոգիս հանեց:

Եվ կարոտով գրկեց Լիլիթի մեջքը, և բոլոր հոգով սեղմեց Լիլիթին իր կարոտած կրծքին:

Լիլիթ փախավ Ադամի գրկից և հեռուն կանգնած՝ լացի ձայնով ասաց.

– Ադա՛մ, շատ կոպիտ ես գրկում. կողերս ջարդեցիր:

Եվ թիկունքը դարձնելով Ադամին՝ խռոված կանգնեց Լիլիթ:

Եվ նրա թիկունքը ավելի ոսկեբոց էր, քան արշալույսի շքեղահյուս ծիրանին, որով զարդարվում է դրախտը:

Ադամ նայեց, և հոգին նվաղեց. և փափկությամբ բռնեց Լիլիթի ձեռքը և նրա աչքերի մեջ հալվելով խոսեց.

– Լիլի՛թ, կյա՛նքս, ներիր ինձ: Լիլի՛թ, հոգուս հոգի, այդպես լուռ և տխուր մի՛ նայիր ինձ. ժպտա՛, խոսի՛ր: Ա՜խ, ինչպես կուզենայի հազար ականջ ունենայի, որ քաղցր ձայնիկդ հազար անգամ լսեի և նորից չհագենայի: Լիլիթ նստավ: Ձգվեց մի լարված լռություն:

– Ադա՛մ,– խզեց լռությունը Լիլիթ,– Աստված քեզ վաղո՞ւց է ստեղծել:

– Այո՛, նազելիս:

– Ի՞նչ էիր անում դրախտում:

– Թափառում էի մեն-մենակ և ինձ համար ընկեր էի որոնում անբան անասունների մեջ:

– Մի՞թե չգտար քեզ նմանը,– հարցրեց, աչքերի խորամանկ հայացքով զննելով Ադամին:

– Ո՛չ, Լիլիթ: Դրա համար էլ Աստված քեզ ստեղծեց ինձ

համար:

– Ինձ քեզ համար ստեղծեց... հա՛, հա՛, հա՛...– ծիծաղեց Լիլիթ բարձր ու զվարթ:

Ադամ վիրավորվեց: Իջավ մի դառն լռություն:

– Այո՛, այո՛,– սրտաբեկ խոսեց Ադամ,– Աստված քեզ ստեղծեց, որ մենակ չապրեմ, որ ընկեր լինինք... կյանքս հատնում է քեզ համար, իսկ դո՞ւ... դու չես իմանում, որ առանց քեզ դրախտն անտանելի է ինձ համար և կյանքը՝ միայն տառապանք... աստծո՛ւն հաճելի չէ այս. եթե լսե, սաստիկ կբարկանա:

Եվ դողաց նրա ձայնը. արցունքները թրթռացին ձայնի մեջ:

Լիլիթ նայեց Ադամի խղճալի դեմքին և լիահնչուն քրքիջ արձակեց: Սակայն մի պահ: Ապա հայացքը նրա քաղցրացավ, Աստծու անունը զգաստացրեց նրան:

– Բայց, Ադա՛մ, ինչո՞ւ ես լալիս. ինչո՞ւ ես այդպես խոսում: Չէ՞ որ միշտ բարի եմ եղել քեզ հետ:

Եվ հրացայտ մատներով փայփայեց Ադամի անկարգ մորուքը:

Անծայր գորովով լցվեց Ադամի սիրտը: Պատրաստ էր ընկնելու Լիլիթի ոտները և թողություն խնդրելու:

– Լա՛վ, Ադամ, սիրելի՛ս,– փաղաքուշ ձայնով դիմեց Լիլիթ,– բռնի՛ր այս թռչող ծաղիկը ինձ համար:

– Սա թիթեռ է, ծաղիկ չէ:

– Միևնույն է, բռնի՛ր:

Ադամ վազեց թիթեռի ետևից և չկարողացավ բռնել:

– Ուզո՞ւմ ես՝ բռնեմ իսկույն,– ասաց Լիլիթ և, ճախր առնելով օդում, ակնթարթի մեջ բռնեց թիթեռին:

– Տեսա՞ր, Ադամ: Բայց ի՞նչ դանդաղաշարժն ես եղել դու:

– Օդի միջով քեզ պես չեմ կարող ոստոստել,– պաշտպա–

նեց իրեն վիրավորված շեշտով Ադամ,– բայց շատ արագ կարող եմ վազել:

– Այդ էլ չես կարող,– հակառակեց Լիլիթ,– մի՛ պարծենար:

– Կարող եմ,– պնդեց Ադամ,– արի փորձենք: – Ջուր մի՛ հոգնիր:

Ադամ նորից պնդեց:

– Շատ լավ,– ասաց Լիլիթ,– եթե ինձ բռնես, դրախտի ամենից քաղցր պտուղը կտամ քեզ:

– Ո՞րն է այդ, որ դու գիտես, ես՝ ո՛չ, թեև դրախտի բոլոր պտուղները ճաշակել եմ արդեն,– զարմացած հարց տվեց Ադամ,– ի՞նչ է անունը:

– Համբույր:

– Համբո՞ւյր,– զարմացական ու հարցական կրկնեց Ադամ:

– Այո՛, համբույր,– շրթների հատնումը ուրիշ շրթների վրա: Չգիտե՞ս:

Ադամ խորհում էր, թե որտեղի՞ց այդ գիտեր Լիլիթ, ե՞րբ և ինչպե՞ս... Եվ վարանոտ նայեց Լիլիթին: Իսկ Լիլիթ անխոս նայում էր Ադամի աչքերին, և սակայն նրա բոցալեզու հայացքը կրակե ճառագայթներով անցավ Ադամի բիբերի միջով և բռնկեց Ադամի հոգին մորենու պես:

Հասկացավ Ադամ և սրտակամ համաձայնեց:

Վազում էր Լիլիթ կայտառ ու թեթև, Ադամ ոգևորված վազում էր հևիհև:

Թաքչում էր Լիլիթ թփերի տակ, ապա ցատկում էր վեր, կանգնում էր մի պահ և հնչուն ծիծաղով ասում.– «Արի՛, արի՛, բռնիր, սպասում եմ»: Եվ կարմիր շրթները համբույրի բողբոջ կազմած սպասում էր:

Ադամ խելակորույս կանգ առավ:

– Ադա՛մ, Աստված քեզ ինչո՞ւց ստեղծեց,– հարց արավ Լիլիթ՝ նրան մոտենալով:

– Հողից, բայց իր պատկերի նման:

– Հողի՞ց, հողի՞ց... հա՛, հա՛, հա՛,– ծիծաղում էր ու ծաղրով ծիծաղում,– դրա համար այդպես ծանրաշարժ ես, հաստ ու կոպիտ:

Ադամ բորբոքվեց ու բարկացավ. և բոլոր ուժերը հավաքած՝ վազ տվեց. վազեց Լիլիթի վրա և քիչ մնաց բռներ նրան ու ճմլեր իր գրկում. սակայն մատները միայն դիպան մազերին: Իսկ Լիլիթ, ակնթարթի մեջ, արտուտի պես նետվեց վեր ու սլացավ թավուտների մեջ՝ զվարթ ծիծաղով ու բարձր ձայնելով.

– Ադա՛մ, վաղն արի գնանք դրախտը շրջելու:

Ադամ հաղթված և ամոթահար՝ երկար ժամանակ մնաց բևեռված և աչքերը անթարթ ծովացած Լիլիթին պարփակող թավուտների վրա:

Արշալույսին Ադամ եկավ և դեգերեց աղբյուրի շուրջը: Սպասեց, մինչև Լիլիթ ծաղիկներով պճնված, հազար նազանքներով երևաց:– Ուրեմն ասում ես՝ գնանք քո գոված վայրերը,– անփույթ ասաց Լիլիթ:

– Օ՛հ, աննմա՛ն Լիլիթ, գովքը ոչինչ հնչյուն է, պիտի աչքովդ տեսնես այն գերահիրաշ պուրակները, աղբյուրները, լճակները, որ հասկանաս դրախտի անհուն շքեղությունը:

Եվ Ադամ ցույց տվավ գնալիք ուղին:

– Ո՛չ, այսպե՛ս գնանք,– ասաց Լիլիթ՝ մատնանշելով Ադամի ցույց տվածի հակառակ կողմը:

– Ներիր, նազելիս, սա՛ է ճանապարհը,– մեղմով առարկեց Ադամ:

– Այսպե՛ս գնանք,– կրկնեց Լիլիթ:

– Անգի՛ն Լիլիթ, այդ ճանապարհը լա՛վը չէ այնքան: Ես գիտեմ բոլոր շավիղները,– և ցույց տվածս է ամենագեղեցիկը: Ներիր, որ ասեմ, թե դու չգիտես:

– Ո՛չ,– զայրացած ասաց Լիլիթ,– և վերջապես ես այս եմ ուզում, եթե չես գալիս, ես մենակ կերթամ:

Եվ ոտք դրեց իր կամեցած ուղին:

Ադամ հլու հետևեց նրան: Մի պահ գնալուց հետո՝ Ադամ համարձակվեց ասելու.

– Չքնա՛ղ Լիլիթ, աղաչում եմ, հիմա էլ փորձիր իմ ասած ճանապարհը:

– Շատ լավ,– զիջեց Լիլիթ, թող քո ասածը լինի: Արդեն միշտ քո ասածն է լինում:

Ճանապարհի ափերին, հազարաբույր ու հազարաթույր ծաղիկները բյուր–բյուր ձևերով՝ պճնազարդել էին բուրաստանները: Երազանման թիթեռների բույլերը ճախր էին առնում կանաչի ու կակաչի մեջ Լիլիթի շուրջը: Պուրակներում բանաններն ու անանասները բոլորել էին լճակները, ուր ցոլացայտ ձկներն էին խայտում նունուֆարների և լոտոսների հույլերի մեջ:

Սաղարթախիտ ստվերների տակ արծաթյա և ծիածանավառ սիրամարգներն էին ճեմում զմրուխտահավերի և ծիրանահավերի հետ: Մարգից մարգ ոստոստում էին դրախտահավերն ու քնարահավերը:

Դարաստաններին վրա, բուրալից օդում, անուրջների պես, ցանուցիր, թափառում էին երփնավառ թռչունները և երգում էին հազար դայլայլներով, հոգեհմա գեղոններով իրենց սերն ու տենչերը:

Ոսկեկեղև ծառերից կախված էին հեշտագրգիռ պտուղները կախարդիչ գույներով ու ձևերով:

Լիլիթ պոկում էր սիրտն ուզածը և հիացած ճաշակում:

Հափշտակված էր Լիլիթ դրախտի տեսարաններով. անթարթ նայում էր շուրջը, ետ դառնում և նորից նայում:

– Հոգյակս,– ասաց Ադամ,– ահա այնտեղ է իմ տաղավարը:

Սակայն Լիլիթ անուշադիր՝ չլսեց Ադամին և քայլում էր զմայլած ու վերացած:

Նա թռչունների պես ոստոստում էր, քան թե քայլում, լուսակաթ ոտները գետնին չէին հպում:

Իսկ Ադամ ծանր ու հաստատուն քայլերով հետևում էր նրան, աչքերը չհեռացնելով նրա կրակե բոցերի պես ծփծփող, ճաճանչագեղ մազերից:

Ձգացումի հզոր ու անզուսպ մի ալիք մղում էր Ադամին գնալու և Լիլիթի ոտների տակ փշրվելու, և Ադամ, արագացնելով իր քայլերը՝ մոտեցավ Լիլիթին, վախով բռնեց նրա հրեղեն արմունկից և հոգեսպառ ասաց.

– Իմ չքնաղ ընկերս, նայիր հեռուն, ի՞նչ վսեմ է:

Լիլիթ աչքի ծայրով անտարբեր նայեց հեռուն:

Եվ հեռուն երկնաձիգ լեռներն էին սուզվել կապույտ լռության մեջ, արծաթացող ձյունապսակներով: Սյունաբարձ ապառաժներից գլխիվայր նետվում էին ջրերը և ահագնագոչ դղորդով լեցնում անձավները, ուր խարտյաշ այծյամներն էին հանգիստ առնում:

Լեռների ոտների տակ սնդուսի ծովն էր հևում, ուր լուսափետուր որորները քնքշորեն խփում էին իրենց կուրծքը ոսկեծայր կոհակներին և սուրում էին դեպի հեռավոր զմրուխտաշող կղզիները: Այնտեղ երփնաթերթ ծաղիկներն էին խնկում և բարձրուղեշ արմավենիներն էին օրորվում գուրգուրող հովերի մեջ:

– Տեսա՞ր, հոգիս, ինչ գեղեցիկ է: Ես չէ՞ի ասում,– շշնջաց Ադամը և գորովով գրկեց Լիլիթի մեջքը:

– Վատ չէ, բայց իմ ասած ճանապարհը նույնպես լավն էր,–

ասաց Լիլիթ և, ոստում անելով՝ թռավ Ադամի գրկից դուրս և կանգնեց ափին մոտակա առվակի, որ զվարթ ծիծաղով թավալվում էր խայտաբղետ ավազահատիկների վրա:

– Օ՛հ, ինչ սիրուն են այս մանր քարերը, ինչ սիրուն գույներ ունեն. կարմիր, կապույտ, կանաչ, ոսկե... Ադա՛մ, տուր ինձ այդ խիճերից մի քանի հատ:

– Լիլի՛թ, այս ի՞նչ են որ: Ես գիտեմ այնպիսի խիճեր, որոնք փայլուն են արևի պես, թափանցիկ են ջրերի պես և կարծր են ու շատ գեղեցիկ:

– Ա... Ո՞ւր են նրանք, Ադա՛մ, սիրելիս, ո՞ւր են հիմա:

– Նրանք շատ հեռու տեղ են գտնվում, խորունկ, անհուն ձորերի մեջ, ժայռերի ծերպերում, հեռու հեռուներում:

– Ե՞րբ կբերես, ասա՛, Ադամ,– և Լիլիթ քնքշությամբ ձեռքը դրեց Ադամի ձեռքի վրա:

– Եթե հաճելի է քեզ, նազելիս, այսօր կգնամ և վաղը կբերեմ,– ասաց Ադամ ուրախացած, որ առիթ ունեցավ Լիլիթին հրճվանք պատճառելու:

– Գնա՛, Ադամ, հիմա իսկո՛ւյն գնա, ի՞նչ լավն ես, Ադամս,– և ափի հակադարձ կողմով փափկությամբ շոյեց Ադամի ճակատը:

Ադամ սրտի տրոփյունով մեղմիկ առավ Լիլիթի շուշանագեղ ձեռքը և դրեց շրթներին: Համբույրի անուշությունը ծորեց Ադամի սրտի մինչև հատակը...

Ապա կարոտի հայացք ձգելով Լիլիթի վրա՝ արագ վազ տվեց, մինչդեռ Լիլիթ աչքերի հրեղեն խաղով, ուր անուշ խոստումներ կային, երթաս բարև մաղթեց Ադամին:

Լիլիթ սակավ ինչ հանգչելուց հետո՝ ուրիշ շավիղներով ուղի ընկավ դեպի իր տաղավարը: Հանկարծ գլուխը ցից բռնած մի օձ հանդիպեց նրան:

Լիլիթ նայեց օձի աչքերին, օձը՝ Լիլիթի: Եվ երկուսն էլ

կանգնած մնացին, երկուսն էլ թովված էին մեկ մեկով:

Լիլիթին այնպես հրապուրիչ էր օձի վետվետուն, գալարուն մարմինը՝ ողորկ, սուր և նետվող: Նրան այնպես թվաց, թե այդ թափանցեց իր մարմնի միջով:

Երկար և երկար նայում էր Լիլիթ, սակայն օձը, վախեցած նրա հայացքի կայծակից, սուլեց և ակնթարթի մեջ անհայտացավ կարկառների մեջ:

Մինչդեռ Ադամ շնչասպառ վազում էր՝ շուտով հասնելու գեղեցիկ քարերի ձորը: Երբ հասավ, եռանդով սկսեց հավաքել երփներանգ խիճերը:

Առանց հոգնելու և վհատելու մագլցում էր ժայռերը և ծերպերից ատամներով պոկում էր քարերը՝ վիրավորելով մատներն ու ոտքերը, բայց ոգի առած այն հեռապատկերով, թե ինչպիսի՛ հաճույք պիտի ընծայե չքնաղ Լիլիթին:

Ինքնին զարմանում էր, որ Լիլիթին տեսնելու վայրկյանից սիրտը լցված էր մի հեշտալի և քաղցր զգացումով, և դրախտն այն օրվանից հազար անգամ ավելի գեղեցիկ է դարձել, և իր ամեն ապրած վայրկյանը իմաստ ունի և անարտահայտելի հրապույր...

———————————

Ադամ բեռնավորված ծանրալի զամբյուղով՝ վերջալույսին հևիհև հասավ լճակը, ուր Լիլիթ անհամբեր սպասում էր Ադամին:

Նա գրկած ուներ մի թավշամորթ կատու, որին շոյում էր անընդհատ՝ ժամանակը կարճելու համար:

– Լիլի՛թ, հոգեթո՛վ Լիլիթ, ահա եկա և բերի,– գոչեց Ադամ:

Լիլիթ, որ Ադամի ցոլքը տեսել էր ջրի վրա, իբրև թե հանկարծի եկած՝ ետ դարձավ դեպի նա:

– Ադա՛մ, դո՞ւ ես:

– Ների՛ր, հոգիս, որ ավելի շուտ չկարողացա գալ: Շատ հեռու էր: Վաղո՞ւց է՝ սպասում ես ինձ:

– Ո՛չ, Ադամ, նոր եկա: Չէի ուզում գալ, գլուխս ցավում էր. հենց այնպես եկա: Բերի՞ր քարերը, տեսնենք:

Եվ զսպած անհամբերությամբ աչքերը նետեց զամբյուղի մեջ.

– Օ՛հ, ի՜նչ գոհարներ են, ի՜նչ շքեղ են, ի՜նչ շքեղ,– հիացած ձայնեց Լիլիթ:

– Գոհա՞ր է սրանց անունը: Դու որտեղի՞ց գիտես,– զարմանքով հարցրեց Ադամ:

– Այո՜, այդպես է, ես գիտեմ. Ադա՛մ, սիրելիս, ե՛կ համբուրեմ քեզ, ինչքա՛ն բարի ես:

Եվ Լիլիթ, չկարողանալով զսպել ուրախությունը, կատուն բաց թողեց գրկից, թռավ և համբուրեց Ադամի ճակատը:

Ադամ խելքը կորցրած փռվեց Լիլիթի ոտների տակ և ապշած դիտում էր նրան, որը, քնքուշ մատները խրելով զամբյուղի մեջ, խաղում էր գոհարների հետ, առնում էր ափի մեջ, անհագ նայում, ժպտում էր ինքնին. նորից լցնում էր զամբյուղը և նորից վեր առնում:

– Ի՜նչ հրաշալի ադամանդներ են՝ սպիտակ հիանալի ճառագայթներով: Ի՜նչ կարմիր հակինթներ են. ի՜նչ մաքուր կանաչ զմրուխտներ են, ի՜նչ սուտակներ, ի՜նչ շափյուղներ. ո՞րն ասեմ, ո՞րն ասեմ. և ինչքա՜ն շատ են, շա՜տ են...

Եվ Լիլիթ խաղում էր գոհարներով, սփռում էր վարսերի մեջ և նորից հավաքում, մինչև լիալուսինը բարձրացավ ծառերի ետևից և լուսավորեց դրախտի ամեն մի թուփ ու մացառ, ծիլ ու տերև:

Լիլիթ նստել էր նռենու տակ: Լուսնյակի նուրբ շողերը լուսեղեն քողերի պես ծրարել էին նրա դեմքը: Ադամի սիրտը

թռչունի պես թրթռում էր կրծքի տակ և ուզում էր բերանից դուրս թռչել:

– Լիլի՛թ, աննման Լիլիթ, դու իմաստուն ես. ասա՛ ինձ, այս ի՞նչ զգացում է, որ բույն է դրել հոգուս մեջ՝ քեզ տեսնելու վայրկյանից: Ուզում եմ հալչել լույս ոտներիդ տակ. ուզում եմ համբուրել կոխածդ հողը. ուզում եմ արևը պսակ դնել գլխիդ վրա և աստղերով սալարկել քո ուղին:

Լիլիթ լսում էր Ադամին, և մեղմ ծիծաղը հավաքվում էր իր շրթների շուրջը:

– Ասա՛, ամենաչքնաղ Լիլիթս, ի՞նչ է այս զգացումը, որ երբ մոտդ եմ լինում, դրախտը ավելի չքնաղ է դառնում և կյանքը ավելի անուշ. իսկ երբ հեռու եմ լինում քեզնից՝ դրախտը դառնում է տգեղ և ամայի, և կյանքը դառն ու ծանր: Քնած թե արթուն՝ երազներս միայն քեզնո՛վ են լցված: Դու ապրում ես սրտիս և աչքերիս մեջ:

Լիլիթ ծիծաղելով, սակայն ցուրտ ձայնով ասաց.

– Սե՛ր է, Ադա՛մ, սե՛ր է դրա անունը:

– Սե՞ր... որտեղի՞ց գիտես դու...

– Ես վաղո՛ւց գիտեմ, Ադա՛մ:

– Սեր. նվիրական և ահավոր անուն: Սեր, այո՛, Աստված էլ նույնն ասաց՝ սիրեցեք իրար: Եվ ես սիրում եմ քեզ, Լիլի՛թ, հազար-հազար սիրելի Լիլիթ. ես քեզ սիրում եմ:

Եվ ինչպե՞ս կարող եմ քեզ չսիրել՝ դու չքնաղ ես, հրաշագեղ, հրաշագեղ, բյո՛ւր անգամ հրաշագեղ:

Եվ գիտեմ հիմա, որ սե՛րն է բոլոր իրերի հոգին. սերն է, որ թռչունների բերանը հովերի ու աղբյուրների անուշ մրմունջն է դրել: Սիրուցն է, որ քո անցած շավիղներից մեխակի և խնկածաղիկների բուրմունքն եմ առնում:

Եվ գիտե՞ս, Լիլիթ, փոթորկով բռնկված ծովը, որ լեռնաչափ ալիքներով ծեծում է երկրի ժայռերը, ավելի թույլ է ու թալուկ,

քան իմ սերը, որ անզուսպ ուզում է ոտներիդ տակ ծունկի գալ և լռության մեջ հատնել:

Ուզում եմ քեզ օծել համբույրներովս, և հոգվույս համբույր-ների մեջ դալկանամ ու չքանամ: Ա՛խ, այնպե՛ս, այնպե՛ս սիրում եմ քո հոնքերը, նազելի՛, ցանկալի՛ Լիլիթ:

Քո հոնքերը ծիածանի պես կամար են. ծիածանի պես կամար են կապել քո հոնքերը աչքերիդ երկնքի վրա:

Քո աչքերի երկնքի մեջ ծիր-կաթիններ եմ տեսնում, ուր հազար-հազար արևներ են հրդեհում:

Հազար-հազար արևներով բոցավառ աչքերդ կիզում են հոգիս. հոգիս կիզում են: Թող աչքերիդ մեջ նայելով մոռանամ ինձ. մոռանամ դրախտն ամբողջ՝ աչքերիդ մեջ նայելով:

Եվ համբուրեց Լիլիթի աչքերը, և համբուրեց հոնքերն ու թարթիչները:

Լիլիթ անտարբեր էր Ադամի գուրգուրանքի հանդեպ: Լիլիթ մտազբաղ էր:

– Ադա՛մ, ի՞նչ կա դրախտից այն կողմը:– Այնտեղ երկիրն է՝ չոր ու տատասկոտ: Թող կորչի երկիրը. ես սիրում եմ քո պարանոցը, Լիլիթ: Քո պարանոցը բարձր է ու սպիտակ, ավելի բարձր է ու սպիտակ, քան ցարասիները, որ նուրբ ու քնքուշ հասակով կանգնել են դրախտի դռների վրա:

Եվ Լիլիթ աչքերի ծիծաղով՝ երկարացրեց պարանոցը, և Ադամ համբուրեց պարանոցը և նորից համբուրեց տենչան-քով:

– Ադա՛մ, ո՞վ է ապրում երկրի վրա:

– Սատանա՛ն է ապրում, Լիլի՛թ, սակայն թող կորչի սատա-նան: Ես սիրելով սիրում եմ քո բերանը, Լիլի՛թ: Դրախտի հրաշալիքն է քո բերանը, Լիլի՛թ...

– Ադա՛մ, ո՞վ է սատանան,– ընդհատեց Լիլիթ նրա սրտի զեղումը:

– Աստծու հակառակորդն է նա: Հրեշտակ էր նա, հրեղեն՝ և՛ իմաստուն, և՛ գեղեցիկ, սակայն ըմբոստացավ Աստծու դեմ. ուզեց նրան հավասարվել: Եվ Աստված պատժեց նրան, երկնքից ներքև թոթափեց նրան իր ընկերներով՝ հավիտյան նզովելով նրանց: Եվ թող նզովվա՛ծ լինեն նրանք:

Ես սիրում եմ քո բերանը, անսպառ և անհուն հրապույր-ների, անանուն վայելքների նեկտարն է քո բերանը, ուսկից ոսկի մեղուն ամենաքաղցր մեղրն է շինում:

Քո լեզուն բոլոր սոխակների սիրատարփ երգերն ունի, և բոլոր թռչունների ճռվողյունից ավելի անուշ է քո լեզուն: Քո շրթների մի քաղցրանուշ համբույրով ես ողջ դրախտը վայելած կլինեմ. լիաճոխ ճաշակած կլինեմ ողջ տիեզերքն ու հավիտենականը քո շրթների միմիակ համբույրով...

Եվ Ադամ տարփակեզ շրթները կարկառեց՝ Լիլիթի բերանը համբուրելու, սակայն Լիլիթ ձեռքով գոցեց Ադամի բերանը և, ուժգին ետ մղելով նրան, իսկույն մի ցունցով ոտքի ելավ:

Ադամ թալկացած ընկավ գետին:

– Քունս տանում է,– ասաց Լիլիթ,– վաղը կսպասես ինձ լճափին:

Եվ թռունի քայերով թռավ սուզվեց գիշերային ստվերների մեջ:

Ադամ խավարած աչքերով հետևում էր հեռացող, կայծկլտող, փայլուն Լիլիթին:

Ադամ առավոտ աչքերը բացեց, տեսավ գլուխը գետնին, և Լիլիթ չկար: Կարծես թե՝ երազի մեջ էր: Աչքերը նորից գոցեց, սակայն Լիլիթ նորից չկար:

Հանկարծ միտքն ընկավ Լիլիթի վերջին խոսքերը:

Արագ քայլերով շտապեց լճափ և, աչքերը սևեռած դրախտի բոլոր շավիղներին, սկսեց սպասել: Ամեն մի եղնիկի քայլով սիրտը թունդ էր ելնում. ամեն մի զեփյուռով, որ թփերը իրար

էր բերում, ալեկոծվում էր նրա սիրտը: Այսպես անհամբեր սպասեց մինչև վերջալույս, և Լիլիթ չեկավ:

Ադամ հուսաբեկ փռվեց սեզերի վրա՝ թարթիչները գոցած, որ Լիլիթին երազե:

Լսեց մի մրմունջ ափի եղեգների մեջ. կարծեց թե մի սիրտ մորմոքում էր այնտեղ:

Շտապով ոտքի ելավ, կտրեց մի եղեգ, մի–երկու ծակեր բացեց ցողունի վրա և սկսեց նվագել:

Այս նվագ չէր, այլ Ադամի սիրավառ սերն էր ինքնին, որ շիթ–շիթ ծորում էր եղեգնափողի միջից դարձած արցունք ու տենչանք, տենչանք ու տրտունջ:

Եվ երգում է նա.

– Լիլի՛թ, Լիլի՛թ, դու իմ ճակատագիր:
Առանց քեզ ի՞նչ է անմահությունը:
Դու հեշտանքի դրախտն ես, Լիլիթ,
Հրաշքների և հմայքների միակ դրախտն ես դու:
Երազն ես դու, հիացքն ու դյութանքը, Լիլիթ,
Դու չճաշակված գաղտնիքն ես, Լիլիթ,
Արևաղբյուրն ես դու, Լիլիթ,
Բոլոր փանջող և ապրեցնող հրապույրների արևաղբյուրը:
Անհաղթելի կինն ես դու, Լիլիթ,
Լիլի՛թ, հավիտենական Լիլիթ...

———————————

Գիշերն անքուն թափառեց Ադամ՝ երգելով իր ցավագին կարոտը, որ կիզում էր նրա սիրտը: Եվ մյուս օրն ամբողջ Լիլիթ նույնպես չերևաց: Օրն ամբողջ թափառում էր Ադամ ու հառաչում: Այրվում էր ու պապակում, և դրախտի ոչ մի սառն աղբյուր չէր կարող զովացնել նրան:

Ադամ որոշել էր, երբ Լիլիթին տեսնի, ծանր խոսքերով կշտամբե նրան, հանդիմանե կոպիտ ձևով և նույնիսկ սպառնա Աստծու անունով: Այնպես տառապած էր Ադամի հոգին, այնպես խիստ տառապած:

Վերջալույսին, հանկարծ թփուտների խորքից երևաց Լիլիթ բյուր սեթևեթներով, իր մարմնի բոլոր շնորհներով պերճացած:

Ադամ խենթի պես ցատկեց դեպի Լիլիթ, վայրկյանի մեջ մոռանալով ամեն քեն ու որոշում:

Եվ տեսավ Լիլիթին աշխույժ ու կայտառ, վազում էր մի գալարուն ու սևափայլ օձի հետևից, աչքը չհեռացնելով օձի վրայից: Ադամ բոլոր շնչով ձայնեց և հետապնդեց նրան.

– Լիլի՛թ, կանգնիր, ո՞ւր ես գնում, կանգնիր:

– Քեզ ի՞նչ, ուր եմ գնում, ինչո՞ւ ես հետևում ինձ.– բարկացայտ պատասխանեց Լիլիթ:

– Ինչպե՞ս թե՝ քեզ ինչ: Չէ՞ որ Աստված ուզեց, որ հետևեմ քեզ, և դու հնազանդիս ինձ...

– Ես քեզ հնազա՞նդ: Դու ո՞վ ես, ո՞վ: Կորի՛ր աչքիցս, կո՛շտ հողի կտոր,– արհամարհոտ գոչեց Լիլիթ և բոցերի պես օդի միջով սուրաց, անհայտացավ:

Ադամ համբերությունը հատած՝ ուղղակի գնաց Աստծու մոտ գանգատի:

– Տե՛ր իմ, այս ի՞նչ ընկեր տվիր ինձ,– ասաց Ադամ զսպած բարկությամբ.– քո հրամանին երբեք չանսաց[1] նա. չհնազան-

1 չանսալ – չլսել, չհպատակվել, չհնազանդվել

դեց ինձ: Հրապուրում է ինձ, տոչորում և ապա ծարավ թողնում, հեռանում: Այրվում եմ, երբ հեռու եմ լինում նրանից, այրվում եմ նորից, երբ մոտն եմ լինում նրա: Չար կրակ է նա, կիզող-կրակի կտոր, տանջվում եմ, հատնում եմ ես...

Աստված հանգստացնելով Ադամին՝ ճանապարհ դրեց: Եվ կոչեց Լիլիթին իր մոտ: Սակայն Լիլիթ չեկավ Աստծու ձայնի վրա: Աստված սրտմտած ուղարկեց Սենոյի և Սան-սենոյի հրեշտակներին, որ գտնեն բերեն իր աթոռքը ան-հնազանդ Լիլիթին:

Լիլիթին բերին: Նա աչքերը խոնարհած կանգնել էր Աստծու առաջ: Արարիչը սաստեց նրան, ասելով.

– Ես ստեղծեցի Ադամին հողից և քեզ կրակից, որ իրար լրացնեք: Պիտի սիրես և մանավանդ հնազանդ պիտի լինես նրան, քո ամուսնուն, որովհետև ես քեզ նրա համար ստեղ-ծեցի: Եթե չհնազանդես, գիտցիր, որ խիստ կպատժեմ... Գնա հիմա Ադամի մոտ, այդպես եմ կամենում ես...

Վտակի ափին, ուռենու տակ, տխուր նստել էր Լիլիթ: Թախծանուշ դեմքը մարգարիտի պես գունատ, ճակատը բազուկին հենած: Եվ մազերը պճնող դրախտավարդերի պսակը թառամել էր արդեն...

Ադամ, որ սպասում էր նրա դարձին, եկավ նստավ նրա կողքին և, վախով բռնելով նրա ցուրտ ձեռքը, ամբողջովին գուրգուրանք դարձած՝ շշնջաց մեղմիկ.

– Լիլի՛թ, հոգո՛ւս հոգի, ինչո՞ւ ես տխուր, ինչո՞ւ ես այդպես տխուր: Ինչո՞ւ չես ժպտում, ի՛մ գեղանուշ:

– Ա՛խ, արևափա՛յլ իմ Լիլիթ, ինչո՞ւ ես լուռ: Մի՞թե չգիտես, որ քո սիրով եմ միայն ապրում. եթե սիրտս քամես, սերդ

կծորե այնտեղից, միայն քո սերը և ուրիշ ոչինչ: Տիեզերքի չափ սիրում եմ քեզ, տիեզերքի չափ...

Եվ բյուր փափագով համբուրեց Լիլիթի մազերի ծայրը և փաղաքշանքով համբուրեց մազերն ու աչքերին քսեց նրա ոսկեհուր մազերը:

Սակայն Լիլիթ լուռ էր և անտարբեր՝ անթարթ աչքերի հայացքը հեռուն ցրված:

– Լիլի՛թ, նազելիս, գնանք իմ տաղավարը, ամենահամեղ պտուղներից սեղան եմ պատրաստել: Ծաղիկներից սքանչելի նեկտար եմ հավաքել և մեղուներից քաղցրագին մեղր: Եվ վարդերից ննջարան եմ հարդարել քեզ համար: Գերերջանիկ անուրջներով պիտի քնես, և ես մինչև լույս պիտի հսկեմ քո ոտների տակ:

Արշալույսից առաջ սրինգս նվագեմ պիտի, որ թռչեն գան քնքուշ սոխակներն ու դեղձանիկները, թիթեռներն ու դրախտակաքավները: Երգեն ու պարեն և զվարճացնեն քեզ:

Սակայն Լիլիթ լուռ էր և անտարբեր:

Ադամ գրկեց նրա նուրբ մեջքը, ոտքի կանգնեցրեց, և թևերի վրա առած՝ տարավ իր տաղավարը:

Հոգնած էր Լիլիթ սրտի հուզմունքից: Նրա վրա ազդել էր Աստծու բարկացայտ հայացքը: Եվ կամազուրկ պառկեց ծաղկահյուս ննջարանում:

Ադամ նրա գլուխը դրեց իր ծունկերին և հիացած ու հափշ–տակված՝ դիտում էր նրա բյուրեղային մերկությունը՝ ծիրա–նավառ վարդերի թերթերի վրա ընկողմանած:

Լիլիթ գոցել էր աչքերը, և՛ հեզ էր, և՛ խոնարհ, ինչպես վիթերը, որ երկնչում են ծաղիկների սոսափյունից անգամ: Եվ գունատ էր մարգարիտի պես:

Ադամ փայփայում էր Լիլիթի մարմինը և ինքնին մրմնջում.

– Սիրելով, սիրելով սիրում եմ քո մարմինը, որովհետև

չքնաղակերտ է քո մարմինը:

Եվ լուսացայտ է քո մարմինը, ավելի լուսացայտ է, քան կայծակի բռնկումը գիշերների մթության մեջ:

Եվ բոլոր անթերի շնորհների սափորն է քո մարմինը, և աննման պարտեզն է քո մարմինը, բոլոր սարսուռների և տենչերի հրեղեն:

Բայց մանավանդ բուրումնավետ է քո մարմինը, քան Եդեմի այծյամների մուշկը. բուրումնավետ է ու երազաբեր, քան հասմիկներն ու հակինթները բոլոր, նարգիզներն ու նարդոսները բոլոր, քան նրանց բոլոր անուշաբուրումները, որ խնկում են և անուրջների մեջ սուզում դրախտի արահետները:

Եվ նորից ավելի բուրումնավետ է քո կուրծքը, քան երկնացող բրաբիոնները և քան բալասանն ու ստաշխը, որ ծորում են դրախտի ծառերից՝ օծելու համար Աստծու քայլափոխները:

Եվ կրակոտ շրթներով համբուրում էր Ադամ Լիլիթի մարմինը և հոտոտում էր նրա կողերի անուշաբույր թարմությունը, որ ավելի թարմ էր, քան ստեղծման օրվա անդրանիկ ցողը՝ սեզերի և սաղարթների վրա:

Եվ հրաբորբոք մատներով շոյում էր Ադամ Լիլիթի ստինքները և հոգու սրտով խոսում էր.

– Սիրելով, սիրելով սիրում եմ քո ստինքները, հրեշտակներից գերազա՛նց Լիլիթ: Քո ստինքները երկու լուսաբույր փունջեր են՝ շահպրակների և շահոքրամների լուսաբույր փունջեր՝ կնքված կույս վարդերի զույգ կոկոններով. երկու ցնորական խենթացուցիչ փունջեր, որ հարբեցնում են հոգիս և հոգիս մարմնիցս բաժանում...

Եվ համբուրեց Ադամ Լիլիթի ստինքները և սարսռուն շրթներով համբուրեց կնիքները ստինքների:

Լիլիթ գոցել էր աչքերը, անտարբեր էր և անուշադիր և չէր լսում Ադամի ձայնը:

– Լիլի՛թ, աստվածայի՛ն Լիլիթ, թույլ տուր համբուրեմ քո շրթները: Քո շրթների միայն մի անհուն համբույրով ես ողջ դրախտը վայելած կլինեմ: Լիաձոխ ճաշակած կլինեմ ողջ տիեզերքի հավերժությունն ու անեզրությունը քո շրթների՝ անանուն, անգին, աննման համբույրովը միմիակ...

Ադամ մոռացել էր ինքն իրեն, և ոչինչ բան գոյություն չուներ այլևս իրեն համար: Եվ կային Լիլիթի շրթները միայն, որ համբուրում էր Ադամ, համբուրելով անհագ ու անդուլ. ծծելով, ծծելով Լիլիթի քաղցրությունը բոլոր, էությունը ողջ՝ չէր հագենում Ադամ, և սպառվում էր Ադամի հոգին՝ համբույրների անհունի մեջ հատնելով...

Եվ հանկարծ թափով գալարվեց Լիլիթ՝ ազատելով իրեն Ադամի հյուծող, արյունոտող համբույրներից. ցատկեց և թռավ տաղավարից դուրս և անհայտացավ գիշերային դրախտի բավիղների մեջ:

_____

Ադամ ընկել էր ուշաթափ մինչև լույս:

Երբ ուշքի եկավ, հիշեց, որ Լիլիթ փախավ գիշերվա մթին: Սրտաբեկ ոտքի կանգնեց:

Փորձեց նորից գտնել Լիլիթին, մի անգամ էլ աղերսելու, որ իրեն չլքե:

Ցավալլուկ և պաղատագին կոչեց Լիլիթի քաղցր անունը և լսեց միայն իր ձայնի ունայն արձագանքը:

Ամենուրեք որոնեց նրան լճափներում և աղբյուրների շուրջը, պուրակներում և այրերի մեջ: Եվ ո՛չ մի տեղ չգտավ, չգտավ Լիլիթի հետքը:

Երկար պահերով դեգերում էր Լիլիթի անցած արահետներով՝ կարոտագին համբուրելով սեզերն ու հողերը, ուր դիպել էին Լիլիթի քայլերը:

Երկար պահերով նստում էր Լիլիթի ապրած վայրերում և աչքերը գոցում էր՝ Լիլիթին տեսնելու համար:

Եվ իր տեսիլների մեջ Լիլիթն ավելի ցանկալի էր ներկայանում, ավելի ցանկալի և աննվաճ փափագելի:

Եվ տեսիլների միջից սթափվում էր Ադամ սրտի կսկիծով. և խենթի պես վազում էր ու վազում...

Արդեն հասել էր դրախտի սահմաններին, որտեղից այն կողմ ծավալվում էր ամայի և խոպան երկիրը:

Հոգնած էր շատ: Նստեց հանգստանալու:

Եվ գլուխն առած ափերի մեջ՝ ողբում էր իր տառապալից վիճակը և խորհում էր այրող հուշերով Լիլիթի անմոռաց և խուսափուն հրապույրների մասին, երբ, ինչպես թե երազի միջից, լսեց Լիլիթի ուրախ լուսաճիծաղը, որ գարնան ողջույնի պես թունդ հանեց նրա սիրտը:

Աչքերը հույսով դարձրեց ծիծաղի կողմը... Եվ տեսավ մի ահավոր պատկեր, որ սև շանթի պես խավարեցնելով ու կիզելով՝ անցավ իր հոգու խորքով:

Տատասկոտ և մռայլ երկրի կողմից, դրախտի ցանկապատի վրա տեսավ նա սատանայի գլուխը սևափայլ աչքերով՝ չար ու նենգ:

Տեսավ սատանայի պարանոցից կախ ընկած Լիլիթին՝ տարփաբույր մեկոններով վարսերը պսակված:

Եվ անհուն ցանկությամբ համբուրում էր Լիլիթ սատանայի շրթները: Եվ ծիծաղում էին միասին գոհ ու երջանիկ:

Ադամ նախանձից խելագար՝ մռնչաց կատաղի.

– Լիլի՛թ, Լիլի՛թ, Լիլի՛թ, այդ դո՞ւ ես...

Լսեց սակայն հաղթական սատանայի ահեղ քրքիջը, որ ամպի պես որոտալից ճայթեց իր գլխին: Եվ տեսավ նույնպես, որ սատանան գրկած Լիլիթին՝ մխրճվեց երկրի մեջ...

Եվ կուրացան Ադամի աչքերը, և այլևս ոչինչ չտեսան...

—————————

Խենթացած թափառում էր Ադամ, առանց դադարի, դրախտի մեկուսի վայրերը:

Ամայի էր դարձել դրախտը, և թռչունների երգերը ձանձրացնում էին նրան:

«Լիլի՛թ, Լիլի՛թ, ա՛խ, Լիլի՛թ»,– հառաչով ու լալով կոչում էր նա, և հառաչելով անցնում էր նրա լացը ծառերի տերևների միջով, կիզելով ծառերի տերևները:

Գիշերները խռովահույզ երազների մեջ տեսնում էր շառունակ դավաճան Լիլիթին՝ միշտ սատանայի գրկում:

Անհույս էր Ադամի հոգին և, նզովելով Աստված ու անմահություն՝ մահ էր տենչում:

Եվ Աստծուն լսելի եղան Ադամի հառաչանքները. կարեկցեց նրան, և ինքն իր մեջ սուզված խորհեց, որ անկարելի էր վերև սլացող հուրը ընկերացնել երկրին կառչող հողին:

Եվ թմրություն բերեց Ադամի վրա և նրա կողից ստեղծեց մի նոր ընկեր՝ Եվային, որ իր ծագումի բերումով հնազանդ լինի Ադամին, կարողանա սիրել միայն նրան և մխիթարել մանավանդ:

Ադամ, երբ աչքերը բացեց, տեսավ իր մոտ նստած մի նոր ընկեր, ո՛չ Լիլիթի պես կատարյալ և հրեղեն գեղեցիկ, սակայն դարձյալ գեղեցիկ, բայց հողաբույր, բայց մարդկորեն:

Եվան մոտեցավ Ադամին, գլուխը դրեց նրա ուսին և մեղմիկ ժպտաց՝ նվիրված աչքերով նայելով Ադամի տխուր, երազուն աչքերին:

Սակայն Ադամ՝ նստած Եվայի կողքին, երբ լսում էր վարդենիների շրշյունը՝ նրա մեջ Լիլիթի շունչն էր առնում: Դրախտի բույրերի մեջ Լիլիթի բույրն էր զգում և սոխակների երգերի մեջ՝ Լիլիթի ձայնը:

Երբ բարի Եվան գգվում էր Ադամին և իր սև մազերով ծածկում էր Ադամի դեմքը, Ադամ տեսնում էր սակայն Լիլիթի ոսկեհուր վարսերը միայն, որ ծածկում էին բոլոր հորի-զոնները:

Երբ փոթորիկ էր լինում և մրրիկ, նա տեսնում էր Լիլիթին իր մոտով շեշտակի անցնելիս, և երբ կայծակն էր ճեղքում երկինքը՝ Լիլիթի հրեղեն սերն էր այդ, որ ճեղքում էր Ադամի հոգին:

Երբ գոցում էր բիբերը՝ իր սրտի մեջ տեսնում էր Լիլիթի անհուն գեղեցիկ պատկերը, երբ նայում էր աստղերին՝ աստ-ղերի մեջ տեսնում էր Լիլիթի աչքերը և անհուն արևի մեջ՝ ամբողջ Լիլիթին...«Եվա» էին հնչում նրա շրթները, սակայն «Լիլիթ» էր արձագանքում նրա հոգին:

Եվ երբ ձիգ էր անում Լիլիթին մոռանալու, գրկում էր հավատարիմ Եվային, կրծքին սեղմում և համբուրում- նա այդ ժամանակ Լիլիթին էր սեղմած տեսնում իր կրծքին, Լիլիթին համբուրում, Լիլիթին զգում, միայն Լիլիթին...

Եվ ապրեց Ադամ՝ սպասելով ու տենչալով միշտ Լիլիթին, և մեռավ Ադամ՝ հառաչելով ու երազելով մի՛միայն Լիլիթին...

Վենետիկ, 1921

ԱՐՁԱԿ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ՊՈԵՄՆԵՐ

ԵՐԳԻ ՀՐԱՊՈՒՅՐԸ

(երազ)

Մեզանից հազարավոր տարիներ առաջ, մեզանից շատ ու շատ հեռու, յոթ ծովերի մյուս ափում կար մի աշխարհ:

Այնտեղ ծաղիկներ կային, չքնաղ ու բյուրազան[1] ծաղիկներ, թիթեռների պես՝ փռված ու թրթռուն՝ ժայռերի ու դաշտերի վրա, և նրանց անուշ հոտով լցվել էին այդ աշխարհի սարերն ու ձորերը:

Այնտեղ աղբյուրներ կային, պայծառ ու կարկաչուն աղբյուրներ՝ մանուկների պես, որ թռչկոտում էին քարից քար՝ ծաղիկները համբուրելով:

Բայց այնտեղ մարդիկ չար էին ու անգութ:

Մի որբ ու աղքատ մանուկ էր ապրում այդ մարդկանց մեջ. գիշերը տեղ չուներ գլուխը դնելու և հաց չուներ ուտելու: Նա մենակ էր, ինչպես մի թռչուն ամայի ժայռերի մեջ:

Եվ նա մեծացավ բոլորի աչքի առջև՝ անտես ու անհայտ.

1 բյուրազան – բազմատեսակ, բազմապիսի

կերակրվում էր դաշտի բույսերով և պատսպարվում էր անձավների մեջ:

Բայց մարդկանցից ծածուկ՝ իր մատներով շոշափում էր ու զննում մարդկանց սրտերը և տեսնում էր, որ քարից էին այդ սրտերը, քար ու ապառաժից:

Ու երբ պատանի դարձավ, թողեց այդ քարասիրտ աշխարհը և ճամփա ընկավ մի ուրիշ, մի լավ աշխարհ գտնելու համար:

Հասավ մի ծովափ, ե երբ ափի ավազների վրա շրջում էր, տեսավ ցամաքին մի շատ գեղեցիկ, մի շողշողուն ձուկ՝ հոգեվարքի մեջ թալիկ-թալիկ գալիս[1]:

Պատանին գրկեց ձուկը և քնքշությամբ տարավ, բաց թողեց ծովի մեջ:

Ձուկը երբ ուշքի եկավ, դարձավ ասաց մարդու լեզվով.

– Բարի՛ տղա, ի՛նչ որ սիրտդ կուզե, ասա՛, ես կկատարեմ քո արած լավության փոխարեն:

Պատանին մի փոքր մտածելուց հետո ասաց.

– Ինձ այնպիսի մի հնա՛ր տուր, որ մարդու կրծքի տակ

քարը իսկական սիրտ դարձնեմ:

– Դու սեր ես ուզում, հրաշալի տղա, շա՛տ լավ. կտրի՛ր ծովափի եղեգներից մեկը, սրինգ շինիր և գնա մարդկանց մեջ երգիր: Եվ երբ տեսնես, որ նրանց աչքերը արցունքով լցվեցին, իմացի՛ր, որ քարը սիրտ դարձավ:

Այսպես խրատեց ձուկը և, փաթաթվելով ալիքների հետ, սուզվեց ծովի խորքում:

Պատանին իսկույն կտրեց եղեգնը, սրինգ շինեց և սուլեց: Այնպե՜ս քաղցր, այնպե՜ս հոգեգրավ դուրս հորդեցին հնչյունները սրնգի փողից, որ բոլոր թռչունները լուռ կեցան լսելու համար:

---

1 թալիկ-թալիկ գալ – թավալվել

Ապա շտապեց մարդկանց մոտ, մտավ մարդաշատ քաղաքը, կանգնեց հրապարակում և սրինգը նվագեց:

Քնքուշ ու գեղեցիկ, ուղղակի սրտի խորքերից դուրս ցայտեցին դյութական անուշ հնչյունները:

Նա երգում էր արցունքով թրջած հացը աղքատների ու չարքաշների, ցուրտ, անտուն գիշերները մերկ ու տնանկների, նա երգում էր փակ դռներն ու քար-սրտերը մարդկանց, անտեր, անտերունչ մենակությունը լքված որբերի:

Եվ փռվեցին նրա երգերը հրապարակի վրա, մտան ամեն մի խրճիթ ու ապարանք, փշրեցին քարեղեն սրտերը: Ամեն մի սիրտ խայթվում էր իր անգթությամբ և բռնկվում էր ծովի չափ սիրով, որ ծովի պես հուզվում էր և ափերից դուրս թռչում:

Եվ ամեն մի մարդ ուզում էր հրապարակ վազել, սիրով ու կարոտով գրկել մի ուրիշ անծանոթ մարդու, գրկել, համբուրել նրան և մեռնիլ նրա համար:

Եվ ահա մարդիկ դուրս թռան տներից, վազեցին հրապարակ, շրջապատեցին պատանուն, և առաջին անգամ նկատեցին, որ աղքատ է նա ու մենակ, գրկեցին ու համբուրեցին նրան, և առաջին անգամ իրենց կյանքում վշտահար հեկեկացին...

Այդ օրվանից աշխարհ եկավ Երգը, ու Երգի միջոցով հալվեցին քար-սրտերը, և այդ օրվանից սերը վշտի հետ անբաժան՝ բույն դրեց մարդկանց սրտերի մեջ...

1904 թ.

ՍԳԱՎՈՐ ԱՐԱԳԻԼԸ

Մեր պարտեզի բարձր բարդիի վրա, ուր ծառը երեք մեծ ճյուղերի էր բաժանվում, երկու արագիլ, այր ու կին, իրենց բույնն էին հյուսել՝ մի ամուր և մեծ բույն. այնպես որ արագիլները իրենց ձագուկներով հանգիստ տեղավորվում էին այնտեղ:

Ամեն գարուն, ձնծաղիկների երևալուն պես գալիս էին արագիլները, այր ու կին. հսկա թևերը գյուղի վրա ծափ տալով և ուրախ-ուրախ լակ-լակ անելով, գալիս հանգչում էին իրենց վաղեմի բույնի վրա:

Մի քիչ հանգստանալուց հետո սկսում էին աշխատել. թռչում էին, շյուղ, տաշեղ, փետուր գտնում-բերում ու բույնը կարկատում:

Անցնում էր մի ժամանակ, ու մի օր էլ մենք տեսնում էինք արագիլների ամեն մի շարժումը. մեկ տեսնում էինք, թե ինչպես ծնողները փոխնիփոխ դաշտն էին գնում, սնունդ ճարում ու բերում կերակրում ձագերին, մեկ տեսնում էինք, թե ինչպես հայրն ու մայրը ձագերին թևերի վրա առած թռչել էին սովորեցնում, ճիշտ այն կերպ, ինչ կերպ մեր մեծերը մեզ լող էին սովորեցնում գետի խորին տեղերում:

Մի տարի մեծ դժբախտություն պատահեց: Հայր-արագիլը կանգնել էր բույնի եզրին, հսկում էր նորածին ձագերին, իսկ մայր-արագիլը գնացել էր ճահիճը կերակրվելու կամ կեր բերելու:

Քաղաքից որսորդներ էին եկել. այդ անգութները կրակեցին հրացանները և սպանեցին խեղճ մորը:

Օրն եկավ, ճաշ դարձավ. մայրը չեկավ. սպասեց հայր-արագիլը, սպասեց, նորից չեկավ: Երեկոյան մոտ թռավ ճա-

հիճը փնտրելու մայր-արագիլին:

Տեսնելու բան էր, թե ինչպես խեղճը թևակոտոր ընկավ կնոջ դիակի վրա, լալագին ձայնով լա՛կ-լա՛կ արեց, վեր ու վար թռավ, թևերով երբեմն իրեն գլխին էր խփում, երբեմն՝ չոր գետնին... Մութը որ իջավ՝ թևերը քարշ տալով հասավ բույնը, որը ձագերին ծվարեց թևերի տակ և լռեց:

Այնուհետև մենք էլ չէինք լսում նրա ձայնը:

Առավոտ վաղ թռչում էր բույնին մոտիկ դաշտերը, գետափերը, աչքը միշտ պահելով բույնի վրա. պարեն էր հավաքում, բերում ձագերին տալիս:

Ձագերը երբ թևավորվեցին, հայրը զատ-զատ վեր էր առնում նրանց և թռչել էր սովորեցնում: Ձագերը թռչում էին գնում դաշտը և ապա ուրախ-ուրախ դառնում բույնը, տխուր հոր շուրջը ծափ տալիս, նրան ուրախացնում:

Եկավ աշունը, և նրանք միասին թռան գնացին: Հաջորդ գարնանը մեր արագիլը դարձավ եկավ մեն-մենակ:

Բույնը դիտելուց հետո գնաց կանգնեց ճահիճը, կանգնեց կնոջ զարկված տեղի վրա, կանգնեց, կանգնեց և նորից եկավ բույնը:

Եվ ամեն օր գնում էր նա այնտեղ. մի ոտքի վրա ժամերով տխուր կանգնում՝ վիզը ծռած, գլուխը թևերի տակ:

Տեսնում էինք հաճախ, թե ինչպես մի արագիլ, մի անծանոթ նորը, մոտենում էր նրա բույնին, նրա հետ լա՛կ-լակո՛վ խոսում ու դժկամ հեռանում:

Երբեմն էլ այդ եկվոր արագիլները փորձում էին նստել բույնի մեջ, նրա կողքին, կտուցները քնքշորեն քսում էին նրա պարանոցով, փետուրների մեջ, բայց նա մերժում էր և ուժով բույնից հեռացնում նրանց:

Մի անգամ, մի արագիլ ուղիղ երեք օր դարբաս արեց մեր արագիլին. քանի մեր արագիլը վանում էր նրան, սա նույնքան

համառությամբ գալիս էր նորից թևերը փռում մերինի վրա, գլուխը թաքցնում մերինի թևերի տակ, բայց մեր արագիլի սիրտը կոտրած էր, նոր սեր չէր ուզում:

Լուսնկա գիշերին հաճախ տեսնում էինք նրան՝ մենակ թափառելիս դաշտերում ու լսում էինք նրա տխուր լա՛կ-լա՛կը:

Այսպե՛ս, երեք թե չորս տարի ապրեց նա տխուր ու սգվոր, ապրեց մենակ ու կատարյալ այրի:

Ամեն գարնան գալիս էր ու ամեն աշնան գնում. մի աշնան էլ գնաց, և գարունը բացվեց, չերևաց. սպասեցինք, սպա-սեցինք – չեկա՛վ ու չեկա՛վ:

Բույնը մնաց-մնաց, ինքնիրեն քանդվեց:

1912թ., Կ.Պոլիս

ՍԱԱԴԻԻ ՎԵՐՋԻՆ ԳԱՐՈՒՆԸ

Գարուն էր:

Մեկը այն անհամար գարուններից, որ զարդարել են երկիրը, և որոնցից հարյուր հատ ապրեց երջանկության և տխրության բանաստեղծը՝ Սաադին: Առավոտ շատ վաղ զարթնեց Սաադին. իջավ պարտեզը, որ ծաղկում էր Ռոքնաբադ գետի ափին՝ նորից լսելու համար բլբուլների երգը և տեսնելու համար գարնան հրաշքը:

Նայեց Շիրազի դաշտին, որ մանկության շնորհներով ու վարդերով պճնված՝ վաղորդյան նիրհն էր առնում՝ պարուրված բուրալից ճերմակ շղարշներով:

Նստեց ծաղկած հասմիկի տակ, Սպահանի գորգի վրա, և բռնեց դողդոջ մատներով վարդենու նոր բացված կարմիրկանաչ կոկոնը և մրմնջաց յուրովի. «Ինչպես մատաղ աղջիկը ժպտում է գգվող սիրեկանին, այնպես էլ վարդը իր շրթերն է բանում առավոտյան հովիկին»:

Թեև շատ ծերացել էր Սաադին, սակայն նրա հոգին երազի աչքերով և ականջով երազի՝ տեսնում էր ու լսում աշխարհի չքնաղ իրերն ու ձևերը, երգերն ու լռությունը անհայտ ոլորտների, որովհետև տակավին զրույց էր անում նրա հետ բանաստեղծության կախարդ ոգին – Զմրուխտ թռչունը, որ իր հավերժական բույնն էր կերտել Կաֆ լեռան գագաթին, աստղերի մեջ...

Երգում էին բլբուլները՝ գորշ զգեստ հագած և լուսեղեն աչուկներով. երգում էին իրենց դյութական ռուբայաթները սիրո կրակով կրակված, – ու երգում էին Սաադիի սրտի մեջ:

Քնքուշ հովը վարդերի ականջներին կուսական շնչով բարևագրեր էր շշնջում, որ բերել էր հեռավոր սիրահար վարդերից,– և կարդում էր Սաադիի հոգին սիրո բարևա–

գրերը...

«Սիրող սիրտը լսում է միշտ այն բոլոր խոսքերը, որ մրմնջում են իրերը: Աշխարհը լի է հնչուն դաշնակություններով: Աշխարհը թրթռում է անվախճան և սիրավառ արբեցումով», – հիշեց Սաադին իր հին խոսքերը:

Ականջը բլբուլների երգերին և սպիտակ գլուխը կարմրափթիթ վարդերի մեջ սուզած՝ ծծեց Սաադին հեշտության բույրերը, և բույրերով գինովի՝ աչքերը գոցեց. – և տեսավ աշխարհը իր հոգու մեջ, ինչպես երազի մեջ մի երազի:

Տեսավ Հնդու խաղաղության գետերը սրբազան լոտոսներով օծուն:

Տեսավ իմաստուն փղերին, որ խորհում են մթին ջանգյալների մեջ:

Եվ Դեհլիի ոսկեդիպակ ապարանքների մեջ սիգաճեմ աղջիկներին տեսավ՝ գիշերագեղ մազերի մեջ կարմիր նուռնուֆարներով:

Տեսավ Թուրանի մրրկաշունչ տափաստանները և մրրիկների մեջ խոյացող ամեհի հելուզակներին՝ կայծակե թրերով:

Տեսավ նույնպես անապատը բոցակեզ, բեդվինների նժույգների վազքը սրարշավ առյուծների ետևից՝ արծիվների թևերի տակ:

Եվ երկյուղած ուխտավորների անծայր քարավաններ տեսավ. աղոթքով ու երգով Մեքքայի դարբասների առաջ նրանց ծունկի գալը:

Եվ տեսավ Մնրա աշխարհի հնագեղ հրաշքները և կապույտ ծովերի ծփուն բյուրեղը: Եվ Դամասկոսի թավիշ աղջիկներին, լուսնկա մարմնով, որոնց երկար ու քնքուշ ձեռները, մանյակի պես, փաթաթվել էին երիտասարդ Սաադիի պարանոցով...

Սաադին հառաչեց՝ աչքերը բանալով.

– Ավա՛ղ, անցավ հարյուր տարիս մի գիշերվա երազի պես, թռավ թեթև մի վայրկյանի մեջ, որովհետև դուք միշտ ուղեկ–

ցում էիք ինձ, ո՛վ հեքիաթ, ո՛վ բլբուլներ ու վարդեր, և դո՛ւք, վարդերի քույր շնորհագե՛ղ աղջիկներ...

Երկնքի երփնավառ պարտեզների միջից դուրս բխեց արեգակը, և հուրհրացին ամեն թերթ ու փերթ, ամեն քար ու գուղձ, որովհետև գիշերը ադամանդի փոշի էր շաղ տվել բոլոր նրանց վրա:

Սաադին նայեց շուրջը խորունկ ու հետաքրքիր հայացքով. նայեց երկնքի կապույտ վրանին՝ արշալույսի մեջ թաթախուն, ոսկու մեջ ճախրող թռչուններով:

Նայեց այնպես զարմացած և սքանչացած.

– Այո՛, հրաշք է աշխարհը, հեքիաթ է՝ գեղեցիկ և անհուն զարմանալի:

Եվ ամեն օր նայում եմ աշխարհին և ամեն օր զարմացած, կարծես առաջին անգամն եմ տեսնում աշխարհը. – աշխարհը՝ առօրյա և միշտ հիասքանչ, աշխարհը՝ հնօրյա և միշտ նորաստեղծ, հավիտենական մի անծանոթ հրապույրով առինքնող:

Սաադին նորից նայեց աշխարհին. տարերքի այս բազմազան ու հրաշազան խաղին, երբ աչքին ընկավ երկու տատրակ, որ կարմիր տոտիկներով շրջում էին կանաչ մարգերի վրա, քաղցր գըվգըվալով, և նորից խոսեց իր սրտում.

– Կախարդված է աշխարհը, և բոլոր իրերը հմայված են մի անտեսանելի վհուկի դյութական գավազանով, և հեքիաթացած է ամեն բան:

– Աշխարհը գլխիվայր հոսում է, քայքայվում է ու ձևալուծվում, և ի՞նչն է, որ նորից կերտում է ու կաղապարում այս հոյակապ աշխարհը և մեր հոգու շուրջը փռում այս հրաշքն ու հեքիաթը:

Ո՞վ ստիպեց եղնիկին, որ պապակ սրտով մագլցի սեպ ժայռերը՝ եղջյուրները քարերին փշրելով ու տարփալից մռնչյունով թավուտները թինդ հանե:

Ո՞վ ստիպեց, որ վարդը ճեղքե իր զմրուխտյա զրահը և

բուրե հեշտագին:

Ո՞վ ստիպեց մարդուն, որ անհայտից բխե ձև ու հոգի առած՝ մտածելու և տառապելու համար, զգալու հուրը մեզ այրող ըղձանքի և չըփափագի երբեք մեռնելու:

Ո՛վ սեր, դո՛ւ անպարտելի ստիպմունք, դո՛ւ քաղցր բռնություն. ես վաղո՛ւց ճանաչում եմ քեզ: Սակայն բնավ չհասկացա քո խորքն ու խորհուրդը...

Եվ տեսանողի հոգով նախազգաց Սաադին, որ այս վերջին գարունն է, որ ինքն ապրում է:

Վերջի՛ն գարունը:

Պարտեզի դռնակը բացվեց:

Սպիտակ շղարշները հովին ծփծփուն՝ ներս մտավ Նազիաթ, Սաադիի սիրած շիրազուհին, որ միշտ այցի էր գալիս ծերունի բանաստեղծին:

Նազիաթի գինեվետ շրթները և հոլանի թևերի լույսն ու կրակը շա՜տ անգամ արևազարդել էին դարևոր Սաադիի անքուն գիշերները:

Սաադին սիրում էր նրան իր անթառամ սրտի երիտասարդ ավյունով և ոսկի բառերով քանդակել էր նրա պատկերը անմահ «Գյուլստանի» մեջ:

Նազիաթ՝ վարդերի փունջը գրկին, մոտեցավ բանաստեղծին և վարդաբույր ձայնով ողջունեց:

Տխուր էր Սաադին: Հառաչանքը թրթռում էր նրա գունատ շրթներին:

–Ինչո՞ւ ես տխուր, դո՛ւ, ամենաերջանիկը մահկանացուներիս մեջ: Ինչո՞ւ ես տխուր:

Սաադին լուռ էր:

–Ես սիրում եմ քո տխրությունը, ո՛վ Սաադի, իմաստուն է քո թախիծը. և դու ասել ես քո աստվածային լեզվով, թե մարգարիտը վերքից է, որ կծնի, և խունկը այրվելով է, որ իր անուշ հոգին կբուրե:

Սաադին նայեց Նազիաթին դալուկ ժպիտով:

–Տե՛ս, վարդեր եմ բերել քեզ համար, իմ պարտեզի թավիշ վարդերից:

Եվ ծերունուն պարուրեց վարդերով և լուսեղեն մատներով շոյեց բանաստեղծի ճակատի մռայլը:

–Քո շնորհած վարդերը, ո՛վ դրախտի աղջիկ, աշխարհի ամենաչքնաղ վարդերն են եղել միշտ և երբեք չեն թառամել:

–Այո՛, Սաադի. «Ինչո՞ւ վարդը հոտոտելիս խորհել նրա վաղանցուկ շնորհի մասին: Պահի՛ր հիշատակը բույրի, և դյուրին կլինի մոռանալը, որ վարդը թառամած է վաղուց»:

Արծաթի ձայնով արտասանեց Նազիաթ բանաստեղծի վաղեմի խոսքերը:

Եվ նրա երազաբույր վարսերը գգվեցին Սաադիի դեմքը, երբ Նազիաթ ծունկի եկավ բանաստեղծի մոտ, և պարտեզում մի անուշ հով ծիածանի թևերը թափահարեց Սաադիի գլխի վերևը – այդ Զմրուխտ թռչունի չքնաղ թևերն էին, որ ծուփ եկան, երբ Սաադին դողդոջ մատներով շոյեց Նազիաթի երազաբույր վարսերը:

Եվ ապա Սաադին հոգու խորին հատակից նայեց մեկ՝ իր շուրջը բռնկած հեքիաթ–աշխարհին, մեկ՝ իր առջևը՝ լուսաժպտուն հրաշք–աղջկան, և զգաց տաք արցունքի մի կաթիլ իր հին սրտի մեջ, և բռնելով աղջկա փոքրիկ ձեռքը, համբուրեց ու դրեց լացող սրտի վրա՝ ասելով.

–Քո շուշան մատներով գրի՛ր «Գյուլստան»–ի հետին էջի վրա իմ այս վերջին խոսքերը.

«Ծնվում ենք ակամա, ապրում ենք զարմացած, մեռնում ենք կարոտով...»:

1923թ., Վենետիկ

ԱՄԵՆԱՊԻՏԱՆԻ ԲԱՆԸ

Ժամանակով Արևելքի մի հրաշագեղ աշխարհում արդարամիտ և խելացի մի թագավոր է եղել: Նա ունեցել է երեք որդի:

Եղավ, որ այդ թագավորը ծերացավ և կառավարության սանձը կամեցավ դեռ ողջ օրով հանձնել իր ժառանգներից նրան, որն ավելի ընդունակ կլինի այդ դժվարին գործին: Ուստի մի օր կանչեց որդիներին և ասաց.

– Սիրելի որդիներ, տեսնում եք, որ ձեր հայրը ծերացել է ու էլ չի կարող երկիրը կառավարել: Ես վաղուց իջած կլինեի իմ գահից, եթե կատարված տեսնեի այն միտքը, որ երկար տարիներ պաշարել է հոգիս: Եվ հիմա ձեզանից ով որ իմաստուն կերպով լուծե այդ իմ միտքը, նա կստանա իմ թագը, նա կկառավարե իմ ժողովուրդը:

– Ապրած կենա մեր սիրելի հայրը, սուրբ է մեզ համար նրա վեհ կամքը: Այդ ի՞նչ մեծ միտք է, որ չի կարողացել լուծել նրա իմաստուն հոգին:

– Ահա՛ տեսնո՞ւմ եք այդ ահագին և մեծածավալ շտեմարանը, որ վաղուց շինել եմ: Իմ փափագս էր այդ լցնեի այնպիսի բանով, որ ամենապիտանին լիներ աշխարհիս երեսին և որով կարողանայի բախտավոր դարձնել իմ ժողովուրդը: Այդ շտեմարանը մնում է դատարկ:

Եվ հիմա, ո՛վ ձեզնից կարողանա այդ շտեմարանը իր բոլոր

անկյուններով, ծայրեծայր, լցնել աշխարհի այդ ամենապիտանի բանով, թող նա արժանի լինի գահին:

Առե՛ք գանձերիցս ինչքան որ կուզեք և առանձին-առանձին ուղի ընկեք քաղաքեքաղաք, աշխարհեաշխարհ, գտեք այդ բանը և լցրեք իմ շտեմարանը:

Ձեզ երեք անգամ քառասուն օր միջոց եմ տալիս:

Որդիները համբուրեցին հոր ձեռքը և ճանապարհ ընկան:

Ամբողջ երեք անգամ քառասուն օր նրանք շրջեցին քաղաքե-քաղաք, աշխարհեաշխարհ. տեսան ուրիշ-ուրիշ մարդիկ, ուրիշ-ուրիշ բարքեր ու ժամանակին եկան կանգնեցին հոր առջև:

– Բարով եք եկել, անգին որդիներս, գտե՞լ եք արդյոք և բերել՝ ինչ որ ամենապիտանի բանն է աշխարհում:

– Այո՛, գտել ենք, սիրելի հայր,– պատասխանեցին որդիները:

Եվ հայրն իսկույն վեր առավ որդիներին և գնացին շտեմարանի դուռը. այնտեղ հավաքված էին բոլոր պալատականները և շա՛տ ժողովուրդ:

Թագավորը բացեց դուռը և կանչեց մեծ որդուն.

– Ինչո՞վ կլցնես այս ահագին շտեմարանս, սիրելի որդյակ, ի՞նչ բանով, որ աշխարհում ամենապիտանին լինի:

Եվ մեծ որդին գրպանից հանեց մի բուռ հացահատիկ՝ պարզելով դեպի հայրը՝ ասաց.

– Հացով կլցնեմ այս ահագին շտեմարանը, թանկագին հայր:

Ի՞նչն է աշխարհում ամենապիտանի բանը, քան հացը, ո՞վ կարող է առանց հացի ապրել: Շատ թափառեցի, շատ բան տեսա,– բայց հացից անհրաժեշտ ոչինչ չգտա:

Այն ժամանակ հայրը կանչում է միջնեկ որդուն.

– Ինչո՞վ կլցնես այս ահագին շտեմարանս, սիրելի որդյակ, ի՞նչ բանով, որն աշխարհում ամենապիտանին լինի:

Եվ միջնեկ որդին հանեց գրպանից մի բուռ հող, պարզելով դեպի հայրը՝ ասաց.

– Հողով կլցնեմ ես ահագին շտեմարանը, թանկագին հայր, ի՞նչն է աշխարհում ամենապիտանի բանը, քան հողը: Առանց հողի հաց չկա, առանց հողի ո՞վ կարող է ապրել: Շատ թափառեցի, շատ բան տեսա, բայց հողից անհրաժեշտ ոչինչ չգտա:

Ապա հայրը կանչեց կրտսեր որդուն.

– Ինչո՞վ կլցնես այս ահագին շտեմարանս, սիրելի որդյակ, ի՞նչ բանով, որն աշխարհում ամենապիտանին լինի:

Այդ միջոցին կրտսեր որդին հաստատ քայլերով մոտեցավ շտեմարանին, անցավ շեմքը, գրպանից հանեց մի փոքրիկ մոմ, կայծքարին խփեց հրահանը, կայծ հանեց, վառեց աբեթը, հետո մոմը: Բոլորը կարծում էին, թե նա ուզում է լույսի լուսով լավ զննել շտեմարանը, նրա ահագնությունը:

– Դեհ, ասա, որդի, ինչո՞վ կլցնես.– անհամբեր ձայնով հարցրեց հայրը:

– Լույսով կլցնեմ այս ահագին շտեմարանը, իմաստուն հայր, լույսով միայն: Շատ թափառեցի, շա՛տ աշխարհներ տեսա, բայց լույսից անհրաժեշտ ո՛չ մի բան չգտա: Լույսն է ամենապիտանի բանը աշխարհում: Առանց լույսի հողը հաց չի ծնի, առանց լույսի հողի վրա կյանք չէր լինի:

Շա՛տ թափառեցի, շա՛տ աշխարհներ տեսա և գտա, որ գիտության լույսն է ամենապիտանի բանը, և միայն գիտության լույսով կարելի է կառավարել աշխարհը:

– Ապրե՛ս,– գոչեց ուրախացած հայրը,– քեզ է արժանի գահն ու գայիսոնը, քանի որ լույսով ու գիտությամբ պիտի լցնես թագավորությունդ և մարդկանց հոգիները:

– Ապրա՛ծ կենա մեր երիտասարդ լուսավոր թագավորը,– գոչեցին ոգևորված պալատականներն ու ժողովուրդը ամբողջ:

ԱՐԵՎԻ ՄՈՏ

Մի որբ երեխա՝ ցնցոտիներ հագած՝ կուչ էր եկել հարուստ տների պատերի տակ: Մեջքը հենել էր մի հարուստ տան պատին և մեկնել էր ձեռքը դեպի մարդիկ: Նոր էր բացվել գարունը, մոտակա սարերը կանաչին էին տալիս, և գարնան անուշ արևը բարի աչքերով էր նայում ամենքին: Մայթերով անցուդարձ էին անում մարդիկ, և ոչ մի մարդ չէր նայում, չէր ուզում նայել խեղճ ու որբ երեխային: Երբ արևը կամաց-կամաց թեքվում էր մոտավոր կանաչ սարերի հետևը, սկսեց փչել մի ցուրտ քամի, և երեխան դողում էր՝ խեղճ ու անտուն:

-Ախ, կարմիր արև, բարի՜ արև, դու էիր միայն ինձ տաքացնում, հիմա ո՞ւր ես գնում, թողնում ես ինձ մենակ՝ այս ցրտին ու խավարին. ես մայր չունեմ. ես տուն չունեմ, ու՞ր գնամ, ու՞մ մոտ գնամ... Վեր առ, տար ինձ քեզ հետ, անու՜շ արև...

Լալիս էր երեխան լուռ ու մունջ, և արցունքները գլոր-գլոր սահում էին նրա գունատ երեսից: Իսկ մարդիկ տուն էին դառնում, և ոչ ոք չէր լսում ու տեսնում նրան, ոչ ոք չէր ուզում լսել ու տեսնել նրան...

Արևը սահեց անցավ սարի մյուս կողմը, և էլ չերևաց: -Բարի՜ արև, ես գիտեմ, դու գնացիր քո մոր մոտ... Ես գիտեմ, ձեր տունը այս սարի հետևն է, ես կգամ կգամ քեզ մոտ, հիմա, հիմա...

Եվ խեղճ երեխան դողալով՝ հարուստ տների պատերը բռնելով, գնա՜ց, գնա՜ց, քաղաքից դուրս ելավ: Հասավ մոտավոր սարին. դժվար էր վերելքը, քարեր ու քարեր, ոտքը դիպչում էր քարերին, խիստ ցավում. բայց նա ուշադրություն

չդարձնելով բարձրանում էր անընդհատ:

Մութն իջավ, և կանաչ սարը սևերով ծածկվեց: Սարի գլխին փայլփլում էին աստղերը՝ կանչող, գուրգուրող ճրագների պես: Փչում էր սառը, խիստ քամին, որ ձորերի մեջ ու քարափների գլխին վայում էր. երբեմն թռչում էին սև գիշերահավերը, որոնք որսի էին դուրս եկել: Երեխան անվախ ու հաստատուն քայլերով գնում էր վերև, բա՛րձր, միշտ բա՛րձր. և հանկարծ լսեց շների հաչոց, մի քիչ հետո էլ լսեց մի ձայն խավարի միջից.

– Ո՞վ ես, ու՞ր ես գնում:

– Ճամփորդ տղա եմ, արևի մոտ եմ գնում, ասա, ո՞ւր է արևի տունը, հեռու՞ է, թե՞ մոտիկ:

Ճրագը ձեռքին մոտ եկավ մի մարդ և քնքուշ ձայնով ասաց.

– Դու հոգնած կլինես, քաղցած ու ծարավ, գնանք ինձ մոտ: Ի՜նչ անգութ են քո հայրն ու մայրը, որ այս մթանը քեզ ցրտի ու քամու բերանն են ձգել:

– Ես հայր ու մայր չունեմ, ես որբ եմ ու անտեր...

– Գնանք, տղաս, գնանք ինձ մոտ, – ասաց բարի անծանոթը և երեխայի ձեռքից բռնելով՝ տուն տարավ:

Նրա տունը մի խեղճ խրճիթ էր. օջախի շուրջը նստած էին բարի մարդու կինն ու երեք փոքր երեխաները: Նրա խրճիթին կից մի մեծ բակում որոճում էին ոչխարները: Նա հովիվ էր, սարի հովիվ:

– Սիրելի երեխաներս, ձեզ եղբայր եմ բերել, թող չլինեք երեք եղբայր, լինեք չորս: Երեքին հաց տվող ձեռքը չորսին էլ կտա: Սիրեցեք իրար. եկեք համբուրեցեք ձեր նոր եղբորը:

Ամենից առաջ հովվի կինը գրկեց երեխային և մոր պես ջերմ-ջերմ համբուրեց. հետո երեխաները եկան և եղբոր պես համբուրեցին նրան: Երեխան ուրախությունից լաց էր

լինում և նորից լալիս: Հետո սեղան նստեցին՝ ուրախ, զվարթ: Մայրը նրանց համար անկողին շինեց և ամենքին քնեցրեց իր կողքին: Երեխան շատ էր հոգնած. իսկույն աչքերը փակեց ու անուշ-անուշ քնեց:

Երազի մեջ ուրախ ժպտում էր երեխան, ասես ինքն արևի մոտ է արդեն, գրկել է նրան ամուր ու պառկել է նրա գրկում տաք ու երջանիկ: Մեկ էլ սրտի հրաձվանքից վեր թռավ և տեսավ, որ արևի փոխարեն գրկել է իր նոր եղբայրներին և ամուր բռնել է մոր ձեռքը: Եվ նա տեսավ, որ արևը հենց այս տան մեջ է, որ ինքը հենց արևի գրկում է...

ԱՂԱ ՆԱԶԱՐ

Նազարը մի փոքրիկ գյուղի գզիր էր, ծույլ ու աղքատ և մանավանդ շատ վախկոտ մարդու մեկն էր, բայց սիրում էր մեծ-մեծ խոսել և գլուխ գովել:

Հաստլիկ ու կարճ էր հասակով, հաստ գոտի էր կապում, որի մի կողմից միշտ քաշ էր ընկած կարմիր մեծ թաշկինակը, իսկ մյուս կողմը միշտ խրած կար գրիչ-մելանի տուփը: Ինչպես էր պատահել, որ գյուղի հանգուցյալ տերտերից մի քիչ գրել-կարդալ էր սովորել, և այդ պատճառով էլ գյուղի միակ «գիտնակ-կարդացվոր» մարդն էր համարում իրեն:

Մի աչքաբաց կնիկ ուներ, որ օր ու գիշեր հարևանների դռանը աշխատում էր ու հաց էր թխում, կով կթում... և դրանով տունը պահում: Նազարն իր գզիրի պաշտոնից ստացած չնչին բանը տալիս էր ծխախոտի և օղիի, տան համար օգուտ չուներ, դեռ լավ էր, որ ցերեկն էլ փորը դուրս էր գցում այս ու այն հարևանի կամ ռեսի տանը, եթե ոչ, խեղճ կինը անկարող էր կշտացնել Նազարին, որ բախտի տվածով՝ անհագ ախորժակի տեր էր: Ո՛չ տղա ունեին, ո՛չ աղջիկ, միայն մի սև էշ ունեին, մի քանի հավ և մի աքլոր: Գյուղի եզերքին էլ երկաչքանի մի փլփլկած խրճիթ ունեին, մի աչքում մարդ ու կնիկ էին պառկում, մյուսումն էլ էշն ու աքլորի ընտանիքը: Այնպես փլփլկած էր խրճիթը, որ երբ հավերը երդիկը քջուջ էին անում, հողը մաղվում էր անձրևի պես, իսկ վայ թե էշը իր փողը փչեր՝ խրճիթը կդողդողար: Եվ երբ քամի էր անում, մազ էր մնում, որ տունը թևի տակ դներ ու տաներ:

– Ա՛յ մարդ,– գանգատվում էր կնիկը,– ո՛չ բարով ես էլ աշխարք մտա, մարդ առա, էսպես էլ օ՞ր կլինի, էսպես էլ ապրո՞ւստ կլինի, որ մենք ենք անում:

– Ի՞նչ անեմ, ա՛յ կնիկ,– ասում էր Նազարը,– ես էլ գիտեմ, որ գեշ է, ճարս ի՞նչ: Էս աշխարքիս վրա, ինչքան ես հասկացա, ավելի լավ է մարդ մի մատնոց բախտ ունենա, քան թե մի կարաս խելք... թե չէ, դու ասա, ես հո խելառ չե՞մ, պատճառն ի՞նչ է, որ աղքատ եմ:

– Խելառ չես, բայց խելոքի պես էլ չես: Չէ՞ որ, ա՛յ մարդ, բախտս ո՞րն է, հո նստածդ տեղը պուտուկով ոսկի չպիտի գտնես: Գնա՛,– խրատում էր խեղճ կնիկը,– գնա, գլուխդ քարին տուր, քարը գլխիդ, տե՛ս փող չե՞ս վաստակի, մարդ չե՞ս դառնա:

– Կնի՛կ դու կնիկ ես, փուչ կխոսիս: Ասել եմ ու էլի կասեմ, թե բախտն է բանը, բախտը որ տա մարդուս, նստած տեղն էլ կուտա: Ի՞նչ է, ես ումի՞ց պակաս տղամարդ եմ որ, ողջ գեղի գիտունը ես եմ, բայց արի տես, որ բախտ չունիմ: Ռեսն ի՞նչ է իմ քովս, Տերտերանց Պողոս աղան ի՞նչ է իմ քովս, նրանց ես մի բրդուճ կանեմ կուտեմ թե՛ խելքի, թե՛ կտրիճության կողմից, բայց տե՛ս, որ նրանք բախտ ունին ու էստեղից էլ գոմշի տկով ոսկի:

– Հա՛, դու էիր պակաս նրան չհավանելու,– ծաղրում էր կնիկը,– հլա՛ մեկ քիթ ու բերանդ սրբիր, նոր խոսիր: Մարդաչնման–մարդաչհավան:

– Պապանձվի՛ր,– գոռում էր Նազարը,– կնիկն ի՞նչ է, որ իր գլխավորի վրա էսպես ամբարտավան բերան բանա... Ա՜խ, բախտ չունեմ, բախտ որ ունենայի, թագավորի աղջիկը կնիկս կլիներ, չէ թե քեզ պես անզգամը: – Ու զայրացած դուրս էր թռչում, դուռը թափով զարկում խեղճ կնկա երեսին, նստում էր սև էշը, մի ձեռքով երկայն մահակը բռնած, մյուս ձեռքով դաստակը ժանգոտ թրի, որ իբրև գգիր կապել էր մեջքին և ասպանդակելով էշը քշում էր գյուղամեջ: Գնում էր և քթի տակ ինքն իրեն հետ խոսում, «Մարդս բախտ պիտի ունենա,

բախտ: Խելք, կտրիճություն դարդակ բաներ են»: Գյուղի երեխաները վազ էին տալիս նրա հետևից ու բղավում:

– Բարո՛վ տեսանք, փչան Նազար, էդ հրեղեն ձիով ավազակները բռնելո՞ւ կերթաս, բարի՛ հաջողում:

Կատաղում էր Նազարը, երկայն մահակով հարվածում էր ափն ընկած չարաճճիներին:

– Ձենսե՛րդ, լակոտներ, ես ձեր հոր տեղն եմ, ձեր հորերից մեծ մարդ եմ, ես Աղա Նազարն եմ: Սուսե՛ք, թե չէ թրով ականջներդ կկտրեմ:

– Մեղա , մեղա՛, Աղա Նազար, բարով եկար, Աղա Նազար, բարով եկար:

– Ապրի՛ք, ձագուկներս, էդպես ասեք՝ Աղա Նազար:

Եվ գոհ ու զվարթ գնում էր Նազարը, բերնին դրած չիբուխը, որից ծուխը բարձրանում էր թոնրի պես: Գնում էր ռեսի դռան առաջ կանգնում: Ռեսի հրամանները տանում էր այս տանից այն տունը, մի տեղ ճմուռ էր ուտում, մի ուրիշ տեղ մածուն, մի տեղ մի օղի էր վայելում, մի ուրիշ տեղ մի հավկիթ կուլ տալիս:

Օրը մթնում էր, և Աղա Նազարը կուշտ ու հարբած, իր իշու հետ դառնում էր տուն:

* * *

Մի երեկո խեղճ կնիկը վառել էր օջախը, վրան դրել էր չրով լի մի կավե ամաս, մեջն էլ մի քանի հատ կարմիր տակ:

Նազարը աղայի նման թիկն էր տվել խոտի բարձին, ամեն օրվա պես այսօր էլ գլուխը տաք էր առյուծի կաթ կար փորի մեջ. հա՛, թիկն էր տվել, չիբուխը վառել ու միտք էր անում:

– Ա՛յ կնիկ, միտք եմ անում աշխարքի բանը, մեր գեղը ինձնից խելոք, բանգետ ու կտրիճ մեկը չկա: Էսօր ռեսին

ու գեղի իշխաններին, կուզեմ ասել իշաններին էնպես իմաստուն բաներ ասացի, որ բերանները բաց մնացին, բայց օգուտն ի՞նչ:

Կինը լուռ էր, սիրտ չուներ խոսելու, այսօր խեղճը առավոտից մինչև երեկո ոտքի էր եղել, հարևանի բուրդն էր լվացել գետի մեջ ու սաստիկ հոգնել էր:

– Կնի՛կ ասել է ասողը, թե բախտը որ կա, ոսկի հավկիթ ածող մի կույր հավ է, որ անարժանների գոգի մեջ է իր բնկալը դնում: Ի՞նչ իմաստուն խոսք:

Աղա Նազարը, քեֆը տեղը, խոսում էր ու խոսում, առանց պատասխան առնելու: Հաց կերան, պրծան, պատրաստվեցին քնելու: Սովորույթ էր, որ քնելուց առաջ միշտ, իրար հետ, ելնում էին իշուն նայում, խոտ տալիս ու դառնում, ասենք, ի՞նչ սովորույթ, ճշմարիտն այն էր, որ Նազարը վախենում էր գիշերը մենակ դուրս գալ, և դրա համար էլ ամեն անգամ ասում էր կնկանը, թե կնի՛կ, դու ճրագը բռնե, լույս արա, ես տեսնիմ իշու առաջը բան կա՞, թե ոչ:

Կնիկը ճրագը բռնել էր, Նազարը դուռը բացեց, ամառվա երկնքի երեսին շողին էին տալիս ոսկե աստղերը:

– Կնի՛կ, ա՛յ կնիկ, թե որ բախտ ունենամ՝ մեծ մարդ կդառնամ ու էս աստղերի համրանքի չափ ոսկի կունենամ...

– Դո՛ւ իշուն նայե, քեզնից բան դուրս չի գա:

– Ի՞նչ ես ասում, թե որ բախտն ուզենա, ինձնից մեծ մարդ դուրս չի գա՞...

– Հա՛, հա՛, թե որ բախտն էլ ուզենա, էլի քեզնից մարդ դուրս չի գա, ո՞ւր մնաց մեծ մարդ:

– Հաստա՞ն,– վիրավորված հարցրեց Նազարը:

– Հաստա՛ն ու հաստա՛ն, փսլնքոտ:

– Ձե՛նդ կտրե,– գոռաց Նազարը:

– Կորի՛ գնա՛, հերիք մեծ–մեծ խոսիս, հոգիս հանեցիր,

հարբան լոպպազ,– ասաց կնիկը, իսկույն տուն մտավ և դուռը ամուր փակեց:

Խեղճ Նազարը մնաց դուրսը, վախից դողում էր:

– Էս էլ իմ բախտից. որտեղ է տեսած, որ կնիկը մարդուն դուրս անե:

– Քեզ պես մարդը չունենամ էլ կլինի,– ձայնեց ներսից կնիկը,– ահա՛ն, ա՛ռ թուրդ, ա՛ռ մահակդ ու հայդե՛ էլ աչքիս չերևաս:– Եվ դռան ճեղքերի միջով դուրս ձգեց Նազարի զենքերը, գրիչն ու մելանը, գդակն ու թաշկինակը:

– Կնի՛կ ջան, ես ո՞ւր գնամ էս կես-գիշերին,– աղաչեց Նազարը:

– Գրողի ծոցը, ուր կուզես գնա...

Նազարը աղաչեց, պաղատեց, հնար չեղավ:

– Այ քեզ բախտ,– տխուր-տխուր ինքն իրեն խոսեց Նազարը և իշու կողքին, չոր աղբի վրա պառկեց ու չիմացավ, թե ինչպես քնեց:

* * *

Արևը դեռ չէր ծագել, երբ Նազարը խայթվածի պես զարթնեց. իշաճանճերը թափվել ղժղժում էին նրա քիթ ու բերանի վրա, ուտում, կծում, քցքցում էին խեղճ Նազարին:

Նազարը զայրացած քնաթաթախ տարավ-բերավ ափով ամուր զարկեց իր քթին ու բերնին: Ու մեկ էլ տեսավ ճանճեր, գազանի չափ խոշոր ճանճեր, ամենքը սատկած, ջարդ ու փշուր եղած, իրար վրա թափվել են գետնին: Նայեց... Ինչքա՜ն շատ են. հարյուր հատ, ավելի, ավելի, հազարի չափ, համրանք չկա...

– Տո՛, ես տղամարդ եմ եղել, մեկ զարկով հազարը սպանեցի...

Ու մեկեն ոտքի ելավ, կարմիր մեծ թաշկինակը փռեց, մատները թաթախեց մելանի մեջ ու մեծ տառերով վրան գրեց

«Աղա Նազար, Աղա Նազար,

Որ մեկ զարկով ջարդի հազար»:

Դրոշակի պես թաշկինակը կախեց մահակի ծայրից, թուրը կապեց մեջքին, նստավ իշուն, չիբուխը դրեց բերանը ու, ծուխը ամպի նման բաց թողնելով, ասաց.

– Հողը էն տղամարդու գլխին, որ կնկա անուն կուտա:

Ու Նազար, դո՛ւ, Աղա Նազար, էշը քշեց, ընկավ մեծ ճամ-փան, ու գնաց դրոշակը ձեռքին, թուրը մեջքին, չիբուխը բերնին, գլուխը բարձր, փափախը ծոծրակին, հպարտ, աղա-վայել...

Անցորդները, թե ոտավոր, թե ձիավոր, տեսնում էին Աղա Նազարին, էշն ու թուրը, զարմանքով կարդում էին դրոշակը և վախից քարանում:

– Ամա՛ն, Աղա Նազար, ոտքդ պագենք, խղճա՛ մեզ, խեղճ մարդիկ ենք,– աղաչում էին ճամփորդները:

– Գնացե՛ք ձեր ապրուստի հետևից,– հրամայում էր նա և ամենքից մի քիչ հարկ էր վերցնում, որից հաց ու ծխախոտ որից օղի ու չամիչ և ուրիշ մանր-մունր բաներ: Գնում էին անցորդները թե՛ ոտավոր, թե ձիավոր և իրենց գնացած տեղերում պատմում էին Աղա Նազարի կտրիճության և բարության մասին:

Գնում էր Աղա Նազարը և խոսում էր ինքն իրեն հետ, «բախտն է բերում սրանց իմ դուռը, թե որ բախտն ուզենա, ոսկու քարվաններ կբերե, առջևս կթափե»:

* * *

Ասելն ու կատարվելը մեկ եղավ:

Աղա Նազարը նոր էր մի ձոր իջել և ձորից ելել, մեկ էլ տեսավ, որ սարի փեշերով փոշի է բարձրանում ու փոշու միջից զը՛նգ հա զը՛նգ, զը՛նգ հա զը՛նգ շորորվելով մի քարվան է գալիս, էն էլ ի՜նչ քարվան, գլուխը սարի տակն է, պոչը սարի գագաթի ամպերի միջից նոր է ծայր տալիս:

– «Թե որ բախտս բանի, էս քարվանը իմս կլինի»:

Քարվանը մոտեցավ: Աղա Նազարը քարվանապետի կեռ թուրն ու երկայն նիզակը տեսավ թե չէ՝ վախից ճանապարհի կողքին մի ժայռի հետև կուչ եկավ: Քարվանը եկավ, հասավ ժայռի դիմաց, մեկ էլ հանկարծ քարվանապետի աչքին դիպան իշու սուրուլիկ ականջները ու դրոշակի ծայրը, և գոռաց.

– Ո՞վ ես, մա՛րդ, թե՞ սատանա...

Լսեց Աղա Նազարը, մազ մնաց լեղին պատռվեր: «Էստեղ խելքի ու կտրիճության տեղ չէ. բախտի տեղ է»,– հազիվ կարողացավ մտածել և թաքստոցից ելնելով, ցցվեց քարվանի առաջը ու բարձր ձայնեց.

Ես եմ, Աղա Նազար,

Որ մեկ զարկով ջարդե հազար:

Քարվանապեաը նայեց դրոշակին, զարմացավ, լսեց նրա ուժով ձայնը, վախեցավ ու վախից գլուխը կորցրած իրեն ուղտի վրայից վայր ձգեց Աղա Նազարի ոտների տակ:

– Աղա՛ Նազար, քո բախտն եմ ընկել. քարվանը քեզ մատաղ, իմ ու ընկերներիս կյանքը բախշե, խեղճ մարդիկ ենք վարձով ծառայողներ...

– Բախշեցի,– խրոխտ պատասխանեց Աղա նազարը,– զուր արունք անել չէ իմ ուզածը:

Քարվանապետի ընկերներն եկան խոնարհ գլուխ տվին

Աղա Նազարին ու քարվանը բեռներով հանձնեցին նրան:

Նազարը շատ ուրախացավ: Նայեց ուղտապաններին, որ խեղճ-խեղճ կանգնել էին, վեհանձնությունը բռնեց, ամեն մի ուղտապանին մեկական ուղտ նվիրեց իրենց բեռով, իսկ քարվանապետին երկուսն ավելի:

– Գնացեք ձեր երեխաները պահեցեք, և էլ քարվանի տերերին ասացեք, թե քարվանը Աղա Նազարը տարավ: Միք վախենա:

Ուղտապանները երկնից-գետինք շնորհակալ եղան:

Ուրախ-ուրախ գնացին՝ աշխարքով մեկ փառաբանելով Աղա Նազարի քաջությունն ու բարությունը:

Աղա Նազար, հիմա հաստատ որ Աղա Նազար, էշը նստած անցավ քարվանի գլուխն ու մեն մենակ հետևից քարշ տվեց քարվանը՝ կուշտ ու կուռ ծխելով չիբուխը ու հետն էլ բարձր-բարձր խոսելով.

«Ես ասում էի, չէ՞, թե բախտն է բանը, խելք, կտրիճություն դատարկ բաներ են. էդպես եղա՞վ,- էդպես էլ եղավ: Հիմի, ա՛յ Աղա Նազար, քարվանդ տա՛ր քաղաք, ծախի՛, քեզ համար մեկ քյոշք ու սարայ շինի՛ր, ընկի՛ր կողքիդ, առքով-փառքով ապրի՛ր»...

* * *

Ու գնաց Աղա Նազարը, շատ թե քիչ, ճամփան գիտե, մտավ մի ուրիշ թագավորի հողը: Դու մի՛ ասիր՝ էդ տեղերը ավազականոց են եղել. Աղա Նազարն էլ միամիտ միամիտի պես:

Ավազակները ճանապարհի եզերքներին որսկան շների պես դարան մտած աչք էին պահում գնացող-եկող ճամփորդ-ներին կողոպտելու համար, հենց որ տեսան մեծ հարուստ

քարվան է գալիս, ուրախությունից սրտները ճախր ելան, բայց երբ մոտեցավ քարվանը, ավազակներից գրաճանաչը կարդաց դրոշակը, և իմացան, որ Աղա Նազարինն է քարվանը, վրանները ջուր մաղվեց: «Աղա Նազարն է, պահո՛, անունը լսել էինք, հիմի ինքն է...», – ավազակները վախով ասում էին իրար: Խորհրդի նստան իսկույն:– «Էս չեղած բան է. մեն–մենակ, անծայր քարվանի գլուխն անցած, ո՛չ պահապան, ո՛չ օգնական, տեսիլք է, ախպե՛ր»:

– «Տո՛, ի՞նչ տեսիլք, հաստատ բան է»:

– «Աղա Նազարը կամ դևի ուժ ունի, կամ սատանի հնճարք»:

– «Տղերք, լավն էն է, թողնենք երթա, գլուխներիս փորձանք չգա...»:

Ավազակապետը վերջ տվեց վեճին:– «Աղա Նազարը ասաց նա, դևի ուժ էլ ունի, սատանի հնճարք էլ, թե չէ՝ էս քոսոտ իշով անցել է հազար ճամփա, էս ժանգոտ, հին թրով չար ու թշնամու է սասանացրել: Հանաքի տեղ չէ: Լավն էն է՝ երթանք, մեր թրերը դնենք Աղա Նազարի ոտքերի տակ, խնդրենք, որ դառնա մեր պետը, նրա անունով աշխարք կտիրենք»: Ամենքը մեկ խոսք եղան, ու քառասուն հոգին մեկ մարդու պես եկան, գլուխ տվին ու թրերը դրին Աղա Նազարի իշու ոտքերի առջև:

Աղա Նազարը դեռ գլխի չէր ընկել, երբ ավազակապետը ասաց.

– Աղա Նազար, Աղա Նազար, մենք ամենքս, քառսուն ընկեր–տղերք, էսուհետ քո ծառան ենք: Էս կտրիճների պետը ես եմ. հիմի տեսնում եմ, որ դու ես միակ արժանավորը՝ մեր գլուխ–գլխավորը լինելու:

– Ապրի՛ք, տղերք,– ասաց Աղա Նազարը հանգիստ ձայով ու թուքը սրբելով,– ես որ մենակ մեկ զարկով հազարն եմ

ջարդում, ձեզ հետ մեկտեղ հիմա՝ հարյուր հազարը չեղածի պես. մեր դեմ էլ աշխարք չի կարող կանգնի:

Ավազակները Աղա Նազարին թոցրին տարան իրենց բերդը, որ արծվի պես թառել էր հեռու սարի գլխին՝ աչքերը ամեն կողմ սրած:

Նստեցրին նրան փառքով օջախի վերին գլուխը, թանկագին գորգի վրա, համեցրին քիրազի չիբուխը ու բարև բռնած կանգնեցին ոտքի:

Բերին ընտիր խորտիկներ և ազնիվ գինիներ: Աղա Նազարը նստել էր հպարտ ու բախտավոր: Ավազակների պետն ասաց.

– Աղա Նազար, դու քո աղայությանդ վայել, հանգիստ նստիր, քո անունը մեր վրա լինի, հերի՛ք է:

* * *

Ու քառասուն ավազակները Աղա Նազարի անունով զարկում էին քոչ ու քարավան, արշավում էին գեղ ու քաղաքներ, կտրում, թափում, ավար առնում ու հարկ դնում վրաները:

Աղա Նազարի անունը թնդում էր ամեն տեղ, ժողովուրդները ահ ու սարսափի մեջ էին:

Մի օր էլ հավաքվեցին գյուղ ու քաղաք, գնացին թագավորի մոտ գանգատ, թե չգիտենք ո՞վ է մեր թագավորը, ո՞ւմ պիտի հարկ տանք, երկու թագավորի հարկ չենք կարող տալ. մեռա՞նք, մեռա՞նք. կամ դու եղիր հաստատ թագավոր, կամ երթանք Աղա Նազարի դուռը:

Թագավորն էլ զորք հավաքեց ու եկավ մի գիշեր բանակ դրեց Աղա Նազարի բերդի դիմացը: Առավոտ կանուխ ավազակները տեսան զորքը ու եկան ասացին Աղա Նազարին:

– Աղա Նազար, որ մեկ զարկով ջարդես հազար, դու էս

մեծ օրվա համար էիր մնում, որ փառքդ շատանա, անունդ ծովեր անցնի: Թագավորն եկել, անթիվ, անհամար վրան է զարկել, կռիվ է ուզում:

Վախից Աղա Նազարի սիրտը սկսեց դողալ ու չիբուխի ծուխը բերնից հազիվ դուրս քշելով, ասաց.

– Շատ լավ, պատրաստվեցեք, երթանք: Ու իր մտքում խոսում էր. «Էստեղ ի՞նչ կտրիճության տեղ է, քանի՞ գլուխ ունիս թագավորի զորքի դեմ ելնելու, բախտն է բանը, բախտ որ ունենամ...»:

* * *

Թագավորի զորքը իրար անցավ, բոլոր զինվորները վաղուց արդեն հազարավոր մարդկանց բերանից լսել էին Աղա Նազարի անանման քաջության, խելքի ու վեհանձնության մասին, հիմա որ բերել էին նրանց Աղա Նազարի հետ կռվելու՝ բարձրաձայն ասում էին՝ ինչպե՜ս դուրս գաս Աղա Նազարի դեմ, որ մեկ զարկով հազար կջարդե: Մենք չենք կռվի, թո՛ղ Աղա Նազարն ու մեր թագավորը իրար հետ կռվեն, ով որ հաղթեց, թող նա լինի թագավոր: Եվ զորքը բոլորով մեկ հայտնեցին թագավորին, թե թող ինքը մենակ երթա Աղա Նազարի դեմ, կամ Նազարն էլ մենակ գա թագավորի դեմ. թագը քաջին կվայելե, զուր արյուն թափելու ի՞նչ պետք կա: Մենք կռվողը չենք...

Պատգամավորներ ուղարկեցին այս մտքով Աղա Նազարի մոտ:

– Շա՛տ լավ, թող էդպես լինի, հաշիվը մեկ է,– պատասխանեց կտրիճ Աղա Նազարը,– մտքի մեջ իրեն ասելով՝ «ճարս ի՞նչ»:

Թագավորն էր. հրեղեն ձին նստած, ահագին փայլուն

թուրը քաշած՝ եկավ խրոխտ կանգնեց դաշտի միջին:

Ավազակների պետը իր նժույգ-ձին բերեց, որ Աղա Նազարը նստի, Աղա Նազարը մերժեց, ասելով՝ պետք չէ՛:

Տվեց իր երկաթ կտրող թուրը, Աղա Նազարը մերժեց, ասելով՝ պետք չէ՛:

Հավաքված ժողովուրդն ու զորքը այս բանը տեսնելով շատ զարմացան:

Աղա Նազարն էլ սև էշը նստած, մեկ ձեռքին դրոշակը, մյուս ձեռքին ժանգոտ թուրը՝ եկավ կանգնեց թագավորի դեմ հանդիման:

Թագավորը նայեց Աղա Նազարին նրա կերպարանքը, էշն ու թուրը, մտածեց.- «Հը՛մ, հասկացանք. Աղա Նազարի կտրիճությունը իր խելքի մեջն է: Էստեղ ուժի տեղ չէ: Պետք է նայեմ, ինչ որ նա անե, էն էլ ես կանեմ»:

- Դո՞ւ ես Աղա Նազարը,- հարցում արավ թագավորը:

- Աղա Նազարի նման չե՞մ, ինչ է, չե՞ս տեսնում, կարդա դրոշակս,- ասաց Աղա Նազարը: Ծնկները դողացին, ու վախից գլուխը թեքեց, պահեց իշու պարանոցի տակ.- «Հիմի կզարկե, հիմի կզարկե»,- սարսափով մտածում էր Աղա Նազարը:

Այնինչ թագավորն էլ Աղա Նազարի պես գլուխը պահել էր ձիու պարանոցի տակ և սրտատրոփ սպասում էր: Աղա Նազարը տեսնելով, որ զարկը ուշանում է, ուզեց իմանալ, թե ի՞նչ կա, տեսավ, որ թագավորն էլ իրեն պես վախեցել է... ու մեկ էլ աչք չթարթած՝ թռավ գետին ու ժանգոտ թրով, ձեռքի բոլոր թափով, տո՛ւր թե կուտաս, տո՛ւր թե կուտաս թագավորի գլխին, վզին... թագը գլորվեց վար: Թագավորը ժամանակ չունեցավ գլուխը վեր բարձրացնելու, ոտները ասպանդակից հանելու. Աղա Նազարը զարկում էր հա զարկում, իսկի միջոց չէր տալիս, թագավորը թուլացած փռվեց գետնին. պատռված գլխից արյունը բխում էր աղբյուրի պես:

Աղա Նազարը մեռած թագավորի թագը վերցրեց, դրեց իր արյունոտ թրի ծայրին, բռնեց բարձր, ցույց տվեց զորքին, ժողովրդին և իր ավազակներին:

– Ապրած կենա մեր նոր թագավորը, անհաղթելի Աղա Նազարը,– որոտաց զորքը, և փողերն ու թմբուկները թնդացրին լեռ ու ձոր:

– Ապրած կենա մեր մեծը, մեր իմաստուն թագավորը՝ Աղա Նազարը,– ուրախ–ուրախ գոչեցին ավազակները:

Եվ զորքն ու ավազակները վազեցին դեպի Աղա Նազարը: Զինվորները զենքերը դրին Աղա Նազարի ոտքերի տակ, գլուխները խոնարհեցին գետին, հպատակության երդում տվին: Հետո թագավորի թագը դրին Աղա Նազարի գլուխը, ծիրանին ձգեցին ուսերի վրա և իրենց վահանների վրա բարձրացրած՝ երգով ու պարով տարան թագավորանիստ քաղաքը: Ժողովուրդը՝ մայր ու մանուկ, ծեր ու երիտասարդ, դիմավորելու էին եկել Աղա Նազարին: Նա էլ թագավորին վայել բարև էր առնում, բարև տալիս նրանց բոլորին: Մեծամեծները ոսկե մատուցարանի վրա քաղաքի բանալիները աղ ու հացի հետ միասին ներկայացրին Աղա Նազարին: Եվ ամենքը մեկտեղ ծունկի իջան, հպատակության երդում տվին: Գուսանները առաջ եկան և երգեցին.

Աղա Նազար, մեծ թագավոր,
Բարձրդ, գահդ շնորհավոր.
Հազար տարի ապրած կենաս,
Ու հեզոր էլ մահ չունենաս:

Խելքով, շնորհքով, փառաց փառքով
Անցնես, դառնաս մեր երկնքով,
Դու, մեր արև, պայծառ շողա,
Մեր թշնամին տեսնի, դողա:

Շվաքիդ փակ ապրինք անվախ,
Թոռրդդ կտրե թե՛ աջ, թե՛ ձախ,
Թո՛ղ երկիրդդ անծայր լինի,
Արևն այնտեղ մայր չմտնի:

Աղա Նազար, մեծ թագավոր,
Թոռրդդ, թագդդ շնորհավոր,
Ապրիս հազար, Աղա Նազար,
Որ մեկ զարկով ջարդես հազար:

Մեծ հանդեսներով, հաղթական ու ծաղկեպսակ կամարների տակով տարան Աղա Նազարին քյոշք ու սարայը:

Լողացրին վարդաջրով, անուշաբույր յուղերով օծեցին ոտքից գլուխը, փղոսկրե սանրով մազերը սանրեցին, հագցրին գոհարազարդ արքայական զգեստներ և խնդրեցին գահ բարձրանալ:

Դրոշակը տարան քյոշք ու սարայի դարբասի ճակատին բարձր կանգնեցրին, որ հաղթական ծածանի հպատակների վրա որպես հովանի, թշնամիների վրա՝ որպես սարսափ:

Թուրը կախեցին գահի վերևը՝ նախկին թագավորների սխրագործ թուրերի մեջտեղը: Ազնիվ էշն էլ, որ իր տիրոջ փառքի մեջ իր արդար բաժինն ուներ, փաթաթեցին ոսկեթել ծածկոցներով, տարան արքայական ախոռը, տեղ տվին նժույգների վերևը ու մսուրքի մեջ անպարպելի գարի ընտիր՝ հատ-հատ մաքրած: Պարտված թագավորի չքնաղ թագուհին եկավ, խոնարհ գլուխ վեր բերեց նոր թագավորին և ասաց.

– Շնորհավոր լինի թագդ, Աղա Նազար, դու իմ թագավոր, դու իմ անհաղթ ամուսին:– Եվ Աղա Նազարը թագավորամուսնու պես գրկեց թագուհու նազուկ մեջքից և տեղ հրամցրեց իր աջ կողքին:

Տերության ամբողջ ժողովուրդն ընկավ մեծ ցնծության մեջ՝ այսպիսի խելոք ու հզոր թագավոր ունենալու համար:

Աղա Նազարն էլ իր ավազակներին կարգեց մեկին՝ վեզիր, մյուսին՝ նազիր, մեկին՝ դահճապետ, մյուսին գանձապետ, մեկէլներին՝ զորապետներ ու նահանգապետներ:

Աղա Նազարը նստել հանգիստ թագավորում է, վեզիր ու նազիրը կառավարում են երկիրը և օրենքներ հնարում, դահճապետը գլխատում է օրինազանցներին, իսկ գանձապետը Աղա Նազարի պատկերով փող է կտրում: Զորապետները նոր հողեր են կցում տերության հին հողերին, նահանգապետները գանձերի վրա նոր գանձեր դիզում:

Աղա Նազարի համբավը տարածվել է ամեն կողմ: Նրա հին կնիկն էլ լսեց այդ համբավը, եկավ կարոտով գրկեց փառապանծ ամուսնուն, գովեց նրա խելքն ու շնորհքը և թագավորական հրամանով նստեց նրա ձախ կողքին:

Եվ տարին բոլոր հազար ու մեկ ջահերով լուսավորված էին Աղա Նազարի քյոշք ու սարայները, տարին բոլոր խնջույք կար մարմարե կամարների տակ:

Դուրսը թնդում էին զորքի կեցցեները, և թմբուկները որոտում թագավորի փառքի համար: Բազմել էր Աղա Նազարը գահի վրա, թագը գլխին, ծիրանին ուսերին, չքնաղ թագուհին աջ կողքին, իրեն կնիկը ձախ կողքին:

Ոսկե սկուտեղներով չնաշխարհիկ պտուղներ և անուշեղեններ էին մատուցում:

Թագավորի ոտների տակ շարվել էին տերության մեծամեծները և նրանց գեղեցիկ կնիկները:

Մետաքսե բարակ քողերի մեջ մշուշված սիրուն աղջիկներն և ոսկեգանգուր մանկլավիկները պարում էին ու երգում: Աղա Նազարը ծխում էր մարգարտե չիբուխը ու բյուրեղ գավաթով խմում քառասուն տարվա գինին:

Խմում էր գինին ու շոյում էր նազելի թագուհու այտերը ու մեղմիկ ասում ականջին.

– Տեսա՞ր, թագուհիս, ես ինչ խելոք ու կտրիճ մարդ եմ. գզիր տեղից ելա, հաղթեցի թագավորին, դառա թագավոր: Աշխարքիս երեսին բախտ-մախտ դատարկ բաներ են, խելք ու կտրիճություն է մենակ պետք:

Թագուհին մանրիկ ժպտում էր ու մարմարե այտը դեմ անում Աղա Նազարին. քաջ ու կտրիճ Աղա Նազարն էլ անուշ պաչ էր անում ու խմում քառասուն տարվա գինին:

Խմում էր ու դառնում իր կնկանը, բոթում էր նրա կողքը ու փսփսում ականջին.

– Տեսա՞ր, կնիկ, ինչպես թագավոր դառա: Բա՛ ես չէի՞ ասում, թե խելք ու կտրիճություն դատարկ բաներ են աշխարքիս երեսին, մարդս բախտ պետք է ունենա, մենակ բախտ...

Ծիծաղում էր կնիկը ու կարմիր թուշը դեմ անում Աղա Նազարին, բախտավոր Աղա Նազարն էլ գզիրի իրեն հին սովորության պես կծում էր կնկա թուշը ու խմում քառասուն տարվա գինին:

Հետո թիկն էր տալիս գահի բեհեզյա բարձերին, ծխում էր մարգարտե չիբուխը և միտք էր անում աշխարքի բանը ու քահ-քահ ծիծաղում:

* * *

Եվ մինչև այսօր էլ կա ու կենդանի է Աղա Նազարը: Նստել է գահի վրա, ծխում է մարգարտե չիբուխը և միտք է անում աշխարքի բանը ու քա՛հ-քա՛հ ծիծաղում...

Իզմիր, 1911 թ.

ԳԱՐԻԲԱԼԴԻԱԿԱՆԸ

Սրանից տարիներ առաջ Օդեսայում, այն տանը, ուր ես էի ապրում, իմ սենյակի դեմ ու դեմը կենում էր մի ծեր իտալացի կոշկակար, իր թուլակազմ, եղնիկի պես վախկոտ, տասը-տասներկու տարեկան աղջիկ-թոռնիկի հետ:

Դրացիները նրան անվանում էին Ջիովաննի:

Ծերունի իտալացին տնից սակավ էր դուրս գալիս: Նստակյաց, գլխաքարշ, աշխատանքից և կյանքի բեռից կորացած մեջքով՝ նա երբեմն գնում էր շուկա և թևի տակին մի բան դրած վերադառնում տուն: Եվ ապա մինչև երեկո լսվում էր նրա խցից մուրճի թրխկոցը...

Հիշողությանս մեջ կենդանի պատկերանում է նա հիմա, բարձրահասակ եղած պետք է լիներ, տխուր էր դեմքը և մտախոհ, բայց ամենագրավիչը նրա աչքերն էին՝ մի երազուն, մարմանդ կրակով աչքեր, որ մի անգամից վստահություն էին ներշնչում հանդիպողին և գուրգուրում:

Բարձր ճակատի տակից բարությամբ ժպտում էին այդ աչքերը ծանոթների դիմաց, իսկ ձայնը սրտագին էր և բարե-կամական:

Այդ հոգեթով աչքերը ինձ քաշեցին դեպի իրենց, և ես մի օր ներս մտա նրա մոտ. նա կռացած էր մի հին կոշիկի վրա, որ սեղմել էր ծերացած ծնկների մեջ և կրունկին մեխեր էր խփում: Եվ քթի տակ մեղմիկ մրմնջում էր «Մարսելեզի»

հաղթական քայլերգը:

Ես բարևեցի նրան, գլուխը բարձրացրեց և սիրալիր ժպիտով բարևս առավ, մենք դուրսն իրար պատահելիս, իբրև հարևաններ, միմյանց միշտ բարևում էինք:

– Հը՛, ի՞նչ կա, հարևան, գալդ բարի:

– Դե՛հ, հարևաններ ենք, եկա, որ զրույց անենք, խնդրում եմ, որ Դուք էլ մեկ-մեկ գաք ինձ մոտ,– ասացի ես: Նա ժպտաց և շարունակեց ընդհատված աշխատանքը:

– Հիմա սա կվերջացնեմ, բարեկամս, կսկսենք հանգիստ զրույց անել, Դուք ասեք, ի՞նչ նորություններ կան:

Ես ասացի, որ նորություն չունիմ, և սկսեցի զննել սենյակը.– մի շատ աղքատիկ, անզարդ և նույնչափ էլ մութ ու փոքր սենյակ էր. մի դուռ բացվում էր դեպի մի ուրիշ սենյակ, ուր քնում էին պապ ու թոռ:

Այս անշուք, մերկ սենյակի մեջ աչքի էր ընկնում ոսկեզօծ շրջանակի մեջ Գարիբալդիի[1] մեծադիր պատկերը, որ կախված էր ծերունու գլխի վերևը: Ես մտածում էի,– խե՛ղճ ծերունի, գոյության կռվի անողոք ալիքները նրան քշել, գցել են հայրենիքից հեռու այս ափերը՝ աղքատ ու միայնակ, բայց նա չէ մոռացել ազգային հերոսին հետը վերցնել, ինչպե՛ս սիրում են իտալացիք այս մարդուն:

Ծերունին հանեց ինձ մտածմունքից.

– Ինչո՞ւ լուռ ես,– հարցրեց նա:

– Հայր Ջիովաննի, սիրո՞ւմ ես դու Գարիբալդիին:

– Օ՛, ինչե՛ր ես ասում, բարեկամ,– զարմացած հնչեց նրա ձայնը,– մարդ էլ չսիրե՞ Գարիբալդիին. նա հոգի՛ էր, հոգի՛, այդպե՛ս մարդ չի եղել ու չի լինի, ով որ նրան տեսել է, էլ

1 Ջուզեպպե Գարիբալդի (1807 – 1882)– Իտալիայի ազգային հերոս, հանդես է եկել ընդդեմ օտար նվաճողների, ֆեոդալական միահեծան կարգերի և կղերական ռեակցիայի:

ուրիշ բան չի ուզում տեսնի:

– Բայց դու նրան ինքդ աչքով տեսել ես,– հարցրի ես:

– Ինչ՞ր ես ասում,– նորից զարմացած՝ լայն–լայն բացեց աչքերը,– ո՞նց թե ես նրան տեսել եմ: Մի՞թե դու չգիտես, որ ես նրա զինվորներից մեկն եմ եղել, ես էլ «Ալպյան որսորդների» բանակի քաջերից մեկն էի, նրա «Հազարյակի» մշտական կամավորներից: Քանի՞–քանի՞ անգամ ինքը Գաբիբալդին անուսս տվել է և ուսիս խփել:

Եվ հանկարծ շտկեց տարիներով կորացած մեջքը, ճակատը պայծառացավ, և աչքերը հուրհրացին:

– Ջուզե՛պպե Գարիբալդի, Ջուզե՛պպե Գարիբալդի...ահա իմ փառքը, իմ անչափ հարստությունը, ահա՛ իմ բախտը, որով ապրում եմ շատերից երջանիկ, նրա սուրբ հոգին գլխիս վերևն է միշտ սավառնում և ասում է ինձ. «Մի՛ ընկճվիր Ջիովաննի, օտար երկրում մի ընկճվիր, դու միշտ քաջ ես եղել և քաջ էլ մնա՛ մինչև մահ. մեռնելուց հետո միշտ ինձ մոտ կլինիս»:

Ուժգին թափով ղողանջեց նրա ձայնը, դեն շպրտեց մուրճը և հայացքը բևեռեց վրաս:

Ես թախանձեցի, որ ինձ պատմե Գարիբալդիի մասին իր տեսածն ու ապրածը:

Նա հարգեց իմ հետաքրքրությունը, բարի աչքերը ձգեց վրաս, ապա ձեռքը տարավ ճակատին, կոշտ մատներով, ասես, հարթել ուզեց կնճիռները և մի փոքր մտածելուց հետո սկսեց պատմությունը.

– Սրանից մոտ քառասուն տարի առաջ մեր հայրենիքը՝ աշխարհներից ամենագեղեցիկը, Մայր–Իտալիան օտարազգի թշնամիների ոտքի տակ հևում էր շղթայակապ և ստրուկ: Բոլոր լավ, առնասիրտ իտալացիները ամոթահար էին և վրեժխնդիր, բայց ամենից շատ արյունոտվում էր հայրենիքի վշտով Գարիբալդիի մեծ սիրտը, և նրա վրեժը մեր ծովերից

խորն էր և ուժեղ:

Նա շատ անգամ էր դուրս եկել կռվի դաշտ, թե մեր հայրենիքի և թե ուրիշ ճնշված հայրենիքների համար. և այս անգամ էլ ձայն տվեց Գարիբալդին և կանչեց հայրենիքի այն բոլոր քաջերին, որոնք ուրախությամբ կուզեին կռվել և մեռնել հայրենիքի համար:

Այն ժամանակ ես մի քսան և հինգ տարեկան երիտասարդ էի: Երբ լսեցի նրա մարտահրավերը, սիրտս թնդաց, թողեցի ծնողներիս, զինավառվեցի և բազեի պես թռա նրա մոտ. նա այն ժամանակ Լոմբարդիայի[1] դաշտումն էր, Թուրինոյի[2] մոտ:

Երբ նրան ներկայացա, քաղցրությամբ հարցրեց անունս, այն ժամանակ մի փոքր ալեխառն էր նրա մորուքը: Օ՜հ, ի՜նչ գեղեցիկ էր նա՝ իսկական տղամարդ, առույգ և ուժեղ, իսկ հայրական գթով լի աչքերը փայլում էին հայրենիքի սիրով և վրեժով:

Նրա գլխի վերև ծփծփում էր սուրբ հայրենիքի դրոշակը, այդ դրոշակի տակ ես ուխտեցի կռվել և անձնազոհվել հայրենիքի համար, ազատության համար, Գարիբալդիի և ընկերներիս համար:

Մեր «Ալպյան որսորդներիս» զինավառ, հայրենասեր վաշ-տերը ուրախ երգելով անցնում էին Լոմբարդիայի ծաղկոտ դաշտերով, մենք բոլորս քաջ տղերք էինք, թռած-եկած ժայ-ռոտ կղզիներից, Ապենինյան կատարներից, կապույտ ծովի ափերից:

Ա՜խ, ինչքա՜ն լավ է, վեհ է կռվել հայրենիքի համար լավ ընկերների հետ մեկտեղ, մեռնել հայրենիքի համար լավ ընկերների գրկում...

Ա՜խ, անցած անգին օրե՜ր... գիտե՞ս, մենք ինչպե՜ս էինք

1 Լոմբարդիա – Պո գետի հովիտը հյուսիսային Իտալիայում

2 Թուրին – քաղաք հյուսիսային Իտալիայում

սիրում իրար զինվորներս, մի տան պես էինք: Քաղց ու ծարավ, ցուրտ ու անձրև, անքուն գիշերներ սիրով էինք տանում և մեր վերքերով պարծենում էինք:

Ինչպե՜ս էին սիրում մեզ իտալացի գյուղացիները, գրկաբաց էին ընդունում մեր հաղթական կտրիճներին:

Էհե՛յ, Գարիբալդի. ինչպիսի սիրտ ուներ, հո հրամայող չէր, այլ մեր ընկերն էր, մեր հավասարը, մեզ հետ տանում էր ամեն դժվարություն, և ավելին, նույնիսկ՝ կռվի ամենատաք տեղը ինքն էր առաջ նետվում: Ա՜խ, նա որ երևում էր մեր շարքերում, կրակ էինք կտրում և առյուծ դառնում: Մարդ զարմանամ է, թե ինչպե՜ս նրա բարի, գթոտ աչքերը մեզ խրախուսում էին փշրել, սպանել, կոտորել թշնամուն:

Եվ մենք միշտ հաղթող էինք: Մեր առաջ միշտ կանգնած էր լինում ինքը Գարիբալդին՝ սուրը բռնած, և կռվում էինք գլխապատառ-սրտապատառ. ու մեռնելիս աչքներս ձգած նրա վրա՝ «Կեցցե Իտալիան, կեցցե Գարիբալդին» գոչելով հանգչում էինք նրա գրկում, նրա ոտների տակ: Եվ նա բոլորի համար արցունք ուներ:

Քանի-քանի անգամ մենք ճակատ մտանք թշնամու հետ, որոնց ոչխարների վախկոտ հոտի պես քշում էինք, մաքրում Լոմբարդիայից: Մենք թվով շա՛տ չէինք, թշնամին մեզնից տասնապատիկ ավելի էր, բայց թիվս ո՞րն է, մեր մի տղան հարյուր էր, հազար էր:

Գարիբալդիի հետ մենք արծվի պես մխվում էինք թշնամու բանակի սրտի մեջ. խփում ծակում էինք և փոթորկի ուժով քշում նրանց աշնան տերևների պես-այդ կանոնավոր թնդանոթավոր, ավստրական-կայսերական բանակները:

Եվ նրանց քշեցինք մինչև Վենետիկի լագունները. պետք է բոլորին ծովը թափեինք, բայց Ֆրանսիայի կայսրը չգիտեմ ինչու նամակ գրեց Գարիբալդիին և արգելեց առաջ գնալ,

ինքը՝ Գարիբալդին, զայրացած, պատռեց կայսրի նամակը և պատռած կտորները ետ ղրկեց նրան, իբրև պատասխան:

Այդ մենք բոլորս տեսանք մեր աչքերով, բայց երբ մեր թագավորը նամակ գրեց Գարիբալդիին, որ դադարեցնի արշավանքը, Գարիբալդին լսեց, և մենք ետ դարձանք սուրբ Մարկոսի քաղաքի մոտերքից:

Այնուհետև մենք քանի-քանի կռիվ ունեցանք Հռոմի մարդագայլի հետ՝ Պապա Ռոմայի հետ, որը իշխանների և կարդինալների հետ ծծում է գյուղացուն և մոլորեցնում է մարդկանց:

Ես ութ-ինը տարի շարունակ Գարիբալդիի կամավորների բանակումն էի. և ընկերներով մեկտեղ շատ վերքեր ստացանք, որոնցով և լավացավ հայրենիքի մեծ վերքը:

Իմ սիրելի ընկերներից շատերը ընկան կռվի սուրբ դաշտում, փա՜ռք նրանց, լուսավորվի նրանց հոգին, ես էլ կուզեի մեռնել նրանց հետ, Գարիբալդիի աչքերի առջև, բայց բախտը ինձ ուրիշ բան էր կամեցել:

Նրա մեծ սրտի իղձը կատարվեց, ազատվեց սիրելի Իտալիան, միացավ, զորեղացավ... Վերջացան մեր կռիվները, բոլորս ցրվեցինք մեր տները գոհ և երջանիկ, տանելով միասին Գարիբալդիի հետ ապրած փառավոր օրերի հուշերը:

– Ահա՛ այստեղ է ապրում նա՝ իմ սրտի մեջ,– այս ասելով խփեց նա իր ոսկրացած կրծքին,– և նրա պատկերը կրծքիս վրա՛ է.– և նա դողդոջուն ձեռքով քանդեց բաճկոնի կոճակները և հանեց պարանոցից կախված մի փոքր նկար՝ Գարիբալդիի գլուխը... Այս փոքրիկ նկարները դուք կգտնեք ամեն մի աղքատ իտալացու կրծքի վրա-գյուղացիների, հովիվների... ինձնից անբաժան պիտի մնա այս նկարը և գերեզմանիս մեջ, հավիտյան...

Այստեղ ծերունին կանգ առավ նայեց ժամացույցին, ապա

և իմ հիացած երեսին:

– Երջանիկ ես դու, հայր Ջիովաննի, որ Գարիբալդիի բազեներից ես և պարտքդ կատարել ես դեպի հայրենիքդ, բայց ների՛ր, մի հարց տամ. ինչը՞ ստիպեց քեզ քո վերքերով առողջացած այդքան թանկագին Իտալիայից հեռանալ, ընկնել այս օտար աշխարհը, անծանոթ մարդկանց մեջ:

– Էհեյ, բարեկա՛մ, բարեկա՛մ,– հառաչեց նա, և նրա մի փոքր առաջ ոգևորված աչքերի թարթիչներից երկու կաթիլ արցունք կախվեցին. մի չլավացած վերք կար ծերունու սրտի մեջ, որին ես անզգուշությամբ դիպա:– Ես ապրեցի երկար ժամանակ իմ հայրենի օջախի տակ և աչքովս տեսա Իտալիայի մեծությունը, հուղարկավորեցի դեպի անմահություն Գարիբալդիի սրբազան աճյունը... Ա՛խ, մարդ չի հասկանում, ինչո՞ւ են մեռնում այդպիսի մեծ մարդիկ... բայց ի՞նչ ասեմ... այնքան թանկ արյուններով՝ դրսի թշնամիներից, օտար տերերից ազատված Իտալիան ընկավ մի նոր տեսակի գերության մեջ՝ մեր արյունակից տերերի ճանկն ընկավ, հարուստների և կառավարության պաշտոնյաների: Հարուստները ոսկի շղթայով կապեցին–կաշկանդեցին Իտալիան և իրենց ծանր թաթը դրին իտալական չարքաշ ժողովրդի սրտին և ճնշեցին: Աղքատ է շա՛տ մեր գյուղացին ու բանվորը, իմ որդին սպանվեց մեր կառավարության զինվորների ձեռքով, մի բանվորական գործադուլի ժամանակ, իսկ հարսս՝ գործարանի ծանր աշխատանքից թոքախտով մեռավ: Ես զայրացա ապերախտ հայրենակիցներիս դեմ, որը թոռիս վեր առա, հեռացա այն դաշտերից, որոնց վրայով ես էլ հազարների հետ հաղթական անցել էի մի ժամանակ: Ես չցանկացա ստրուկ լիներ մեր ազատած հայրենիքում: Էհ, մենք էլ մարդ ենք, հպարտություն ունինք:

Նավ նստեցի և եկա այստեղ, միևնույն է, մի տեղ պետք

է գնայի... Եվ ես քանի ողջ եմ, չեմ վերադառնա նորից ստրկացած հայրենիքս, հիմա ո՛չ Գարիբալդի կա, ո՛չ էլ ուժ ունիմ կռվելու... Բայց կուզենայի գոնե աձյունս թաղվեր իմ հայրենիքում, որ տարիներ հետո, երբ վերջնականապես. Իտալիան իր ստրուկ, չարքաշ ժողովրդով ազատվեր հարս-տահարության լծից, հաղթական ժողովրդի ազատ ձայները լսեի, ինչպես լսեցի երիտասարդ օրերումս...

Բայց ո՞վ է տանելու մի աղքատի աձյունը այդքան հեռո՛ւ,

Էհ, թող ազատվի Իտալիան, հեռվից էլ կլսեմ...

Ես ապրում եմ հիմա իմ թոռիս համար, Աստված կյանք տար ինձ այնքան, մինչև որ թոռիս իր սեփական ոտների վրա կանգնեցնեի, հետո մեռնեի, ուրիշ ոչ մի իղձ չունիմ հիմա. ի՞նչ է լինելու թոռնիկիս վիձակը, եթե ես շուտ մեռնիմ... Բայց Գարիբալդիի մեծ ոգին, որ միշտ գլխիս վերևն է, խրախուսում է ինձ, և արդեն նրա ոգով եմ ես մխիթարվում այս աշխարհում, երբ օրս հասնի, օ՜հ, այն ժամանակ ես Գարիբալդիի մոտը կլինեմ, այնտեղ, երկնքում...

Խզվեց ձերունու ձայնը, աչքերը բարձրացրեց վերև և ապա կանգ առավ երկար ու երկար Գարիբալդիի նկարի վրա...

Տիրեց մի երկյուղած լռություն...

Ես չուզեցա խանգարել նրա հոգեսլացումը, որ վեհ էր և նվիրական:

Այդ ժամանակ ներս մտավ թոռնիկը և վախվխելով բարևեց ինձ ու մտավ մյուս սենյակը: Ես վեր կացա, համբուրեցի ծերունու կոշտացած, սևացած ձեռքը, գլուխ տվի և հեռացա:

Տարիներ հետո, երբ ոտքս նորից ընկավ Օդեսա, շատ որոնեցի ծերունուն, բայց չգտա: Կարոտով նայեցի նրա վաղե-մի բնակարանին և մեկ-մեկ վերհիշեցի նրա բոլոր խոսքերն ու շարժուձևերը:

Ո՞վ գիտե, ուր է նա հիմա, արդյոք նորից՝ հոգին շքեղ երազների մեջ գրկել է և ամուր սեղմել մանր ու չնչին մարդկանց կոշիկները իր առնացի, հերոսական սրտի վրա և համբերությամբ կարկատում է՝ իր վերջին պարտքը կատարելով թոռնիկի հանդեպ, թե գոյության կռվի դաժան ալիքները, որ այնպես զորեղ են աղքատներին փշրելու, որ այնպես գռեհիկ են դեպի մեծություններն ու գեղեցկությունները, վերջնականապես խորտակել են այդ չքնաղ բեկորը և հողերին հավասարեցրել ու որբուկին թողել ապերախտ հայրենիքից դուրս, նյութապաշտ մարդկանց մեջ՝ խեղճ ու անօգնական...

1907 թ.

ԱԶԳԱՅԻՆ ԵՐԳԸ

(հապկված)

...Աշնան մի պայծառ առավոտ էր. Արարատյան դաշտի հրաշագեղ աշունը. փոշոտ ցանկերի միջից փայլփլում էին խաղողի ոսկեղեն ողկույզները, նուռն ու խնձորները, ասես՝ հրեղեն գնդակներ լինեին. հուռթի այգիներից լիության անուշ բուրմունքն էր խնկում. վերև, բաց-կապուտում, հավքերի շղթան էր ձգվում, ներքև, ցողաթուրմ արահետներով հայ գեղջուկի սայլերն ու ձիերն էին անցնում՝ բարձած աշնան հազար ու մեկ բերքերով:

Երկու ընկերով գնում էինք հինավուրց Արմավիրի բլուրի տակով. մեր գլխի վրա ծփում էր մեհենական սոսիների խորհրդավոր սոսափը. երկուսս էլ լուռ էինք, տարված մեր տեսիլներով:

Մեր ցուպերը՝ հովիվների պես, մեջքերնիս լայնքով դրած արմունկներիս մեջ, քայլում էինք Երասխի հին հունով դեպի մի գյուղ՝ Երասխի ձախ ափին:

Սքանչելիք է Արարատյան դաշտը:

Մասիսը ուղղակի դիմացներս էր. այնպե՛ս պարզ ու վճիտ էր, որ նրա ոտքերից մինչև գագաթը մեկ-մեկ կարելի էր դիտել: Մի հսկա սպիտակաբաշ առյուծի է նման նա, նստած հետի ոտքերի վրա, ալևոր գլուխը անհունի մեջ, հանգիստ և անվրդով:

Աշնան քաղցր ու մեղմ արևը Մասիսի վերից վար և Արարատյան երկրի լայնքին ու երկայնքին իր տարածուն ծիրանին էր փռել:

Մտանք մեր նպատակադրված գյուղը:

*****

Հաջորդ օրը, մեկնելուց առաջ գնացինք գյուղական գաղտ-նի դպրոցը այցի. ուսուցչի հետ արդեն երեկոյան ծանոթացել էինք. նա նույն գյուղից մի կրակոտ երիտասարդ էր:

Ցարական կառավարությունը փակել էր հայկական դպրոցները՝ քաղաքների և գյուղերի, գրավել էր դպրոցների պատկան շենքերն ու եկամուտ բերող կալվածքները: Հայ ժողովուրդը զրկվել էր ազգային կրթություն ստանալու մի-ջոցներից և հնարավորություններից: Հայ ժողովրդի զգայուն մասը գիտակցում էր հայությանը հասած ծանր հարվածը, և հայրենասեր անհատներ ինքնաբերաբար մտածում էին կարելի չափով հակազդել պետական այլասերող քաղաքա-կանությանը: Հայկական գավառներում տեղ-տեղ, տակավին սակավաթիվ գյուղերում, սկսեցին գործել գաղտնի դպրոցներ, համեստ միջոցներով:

Նախկին դպրոցների ուսուցիչներից ոմանք մնացին իրենց գյուղերում՝ նվիրվելով մանուկ սերունդի ազգային կրթու-թյանը: Նրանք սովորեցնում էին գրել-կարդալ և հասարակ թվաբանություն: Հետագայում այդ տարրական դպրոցների քանակը շատացավ:

Այդպիսի դպրոցներից մեկին էր, որ մենք այցելեցինք:

Արաքսի ափին հաստաբուն ընկուզենու տակ խումբ-խումբ, հասարակ նստարանների վրա, տեղավորվել էին բա-վական մեծ թվով մանուկներ և պատանիներ:

Օրը կիրակի էր. գյուղը հանգստանում էր դաշտային աշ-խատանքներից, և այդ պատճառով դպրոցը լիքն էր աշա-կերտներով, ինչպես բացատրեց մեզ ուսուցիչը: Դպրոցը միայն մի ուսուցիչ ուներ, բայց ուսուցչի եռանդը հասնում էր ամեն տեղ: Մի խումբ «այբուբեն» էր սովորում, մյուս խմբում՝

«Մայրենի լեզու» էին կարդում, երրորդ խմբում՝ Պալասյանի «Հայոց Պատմությունից» էին դաս պատասխանում, մի ուրիշ խմբում՝ «Դավիթ Բեկ» էին կարդում»:

Երբ դասաժամը վերջացավ ու աշակերտները պիտի ցրվեին, ընկերս, որ շատ երգ սիրող էր, խնդրեց ուսուցիչից, որ աշակերտները մի երգ ասեն: Ուսուցիչը պատասխանեց, թե ինքը, դժբախտաբար, «բաղաձայն» է և դրա համար երգ չի սովորեցրել. սակայն, ավելացրեց, որ աշակերտների միջից երգողներ կան, և առաջարկեց նրանց, թե՝ ով կարող է, թող երգի: Փոքրերը սիրտ չարին, մեծերն էլ քաշվեցին...

– Բայց լավ կլինի բոլորը գոնե մի ընդհանուր ազգային երգ գիտենան. օրինակ, «Մայր Արաքսին», որ շա՛տ տեղին է, հենց նրա ափին եք,– ասաց ընկերս:

Ուսուցիչը թեթև կարմրեց, ապա մի պահ մտածելուց հետո, գլուխը եռանդուն թափահարելով, դարձավ աշակերտներին.

– Հապա՛, սիրելիներս, ամենքդ մեկ շարվեցեք այստեղ,– և հետո մեզ,– ինչպե՞ս չէ, գիտեն և լավը գիտեն:

Ու ձեռքի քանակը[1] թափով վեր բարձրացնելով, գոչեց.

–Բոլորդ միասին ինձ հետ երգեցեք «այբ–բեն–գիմ»: Չէ՛ որ բոլորիդ անգիր սովորեցրել եմ, և միասին ձայնով ասել ենք: Դե՛հ այսպես:

Եվ քանակի հավասար բախումներին ներդաշնակ՝ բոլորը, հետևելով ուսուցիչին, սկսեցին միասին բարձր և եղանակավոր ձայնով հեգել.

Այբ, բեն, գիմ,
Դա՛, եչ, զա,
Է, ըթ, թո...

Այսպե՞ս մինչև վերջը, քառասուն–հիսուն կրծքից բխած այս հուժկու, բազմահնչուն և միահամուռ ձայնը, որ ինքնին

1 քանակ – քանոն

հայոց լեզուն է, Երասխի շառաչի հետ, փռվելով Արարատյան աշխարհի վրա՝ թվում էր, սլանում է ազատ– Մասիսն ի վեր:

Ամենքի երեսին պայծառ ժպիտ կար. ուսուցիչը շատ ոգևորված էր:

– Ահա՛ ձեզ մի ընդհանուր ազգային երգ, որ ամեն հայ անպատճառ պետք է գիտենա. ահա՛ չորս–հինգ տարի է, ես այդ երգն եմ սորվեցրել, ուրիշ երգ չեմ ճանաչում... –Բոցավառ շրթունքներով շնչասպառ ասաց ուսուցիչը և սրբեց քրտնած ճակատը:

– Շատ ճիշտ եք ասում և կեցցե՛ք, իսկապես որ աննման էր,– ոչ նվազ ոգևորությամբ պատասխանեցինք մենք:

Ապա մեր շնորհակալությունը հայտնելով, ամուր սեղ–մեցինք սրամիտ ուսուցիչի ձեռքը և ուրախ ու թեթև շարու–նակեցինք մեր ուղին:

Մի պահ գտնվում էինք այդ տարօրինակ երգի ազդեցու–թյան տակ. ընկերս խզեց լռությունը.

– Համաձայն չե՞ս, որ քանի հայը կապրի, հայոց «այբ–բեն»–ը չի՛ մեռնի:

– Այո՛,– ասացի ես,– բայց ես հակառակին ավելի համաձայն եմ. այն որ՝ քանի հայոց «այբ–բեն»–ը կապրի, հայը չի՛ մեռնի...

– Դրան նույնպես համաձայն եմ,– թերևս ավելի շատ,– սրտաբուխ ձայնով պատասխանեց սիրելի ընկերս:

ԵՐՋԱՆԻԿ ԽՐՃԻԹԸ

Զմրուխտյա գետակի վրա մի խեղճ ջրաղաց կար:

Ջրաղացի դռան առջև, կանաչ ուռենու տակ, թիկն էր տվել ջրաղացպանը և չիբուխը գոհ ծխում. կողքին նստել էր կինը, իսկ նրանց աչքերի առջև մի սիրուն մանուկ, նրանց երեխան, խաղ էր անում:

Մեղմիկ սոսափում էր ուռենին, և ջրաղացն անուշ մտմտալով, ասես հին օրերից մի հին հեքիաթ էր պատմում:

Ինչպես եղավ, մի օր այդ սիրուն մանուկը վազելով թիթեռնիկի հետևից, հեռացավ ջրաղացից, ընկավ մացառների մեջ, անցավ ձորակից ձորակ, կորցրեց ջրաղացի շավիղը ու գնաց, գնաց, հասավ մեծ ճանապարհին, նստեց եզերքին ու լաց եղավ:

Անցավ մի քարավան. մի ուղևոր տեսավ լացող մանուկին, խղճաց, վեր առավ և իր հետ տարավ:

Տարավ իր տունը, և որովհետև զավակ չուներ, որդեգրեց նրան:

Մանուկը մեծացավ, դարձավ մի շնորհալի երիտասարդ:

Ամենքը սիրում էին նրան և ուրախանում նրա վրա, բայց նա տխուր էր, միշտ տխուր:

Երբ երեկոները մենակ նստում էր իրենց շքեղ պատշգամբում, որի շուրջը բացվում էր պարտեզը՝ հովասուն ծառերով և կարկաչուն շատրվաններով՝ նրա հոգին սլանում էր մի ուրիշ վայր, որ հեռավոր երազի պես մեկ երևում էր, մեկ չքանում... Երևում էր մի խեղճ ջրաղաց զմրուխտյա գետակի վրա, որ օր ու գիշեր մանկության պես սիրուն մի հին հեքիաթ էր պատմում, տեսնում էր երկու հարազատ դեմքեր՝ նստած կանաչ ուռենու տակ. մեկը մտքի մեջ ընկած չիբուխ է ծխում,

մյուսը արցունքոտ աչքերով նայում է հեռուն:

– Ինչո՞ւ ես տխուր, իմ որդի,– ասում էր հարուստ հայրը նրան,– ի՞նչդ է պակաս, թե սեր ունիս մի աղջկա, հայտնիր, թե չէ, ի՞նչ կա...

Եվ խնջույք էր սարքել բարի հայրը որդուն ուրախացնելու համար. դահլիճները լուսավորված էին ջահերով. նազելի աղջիկները պատել էին երտասարդի շուրջը, ասում ու ծիծաղում:

Եվ երիտասարդը մի օր զգույշ դուս ելավ դալիճներից, անհայտացավ խավարի մեջ ու էլ չվերադարձավ:

Նա գնաց, շրջեց, թափառեց շատ ու շատ տեղեր, հարցուփորձ արավ և մի օր վերջալույսի շողերի տակ տեսավ զմրուխտյա գետակի վրա մի խեղճ ջրաղաց: Տեսավ՝ ջրաղացին կռնակը տվել է մի հին խրճիթ, որի բուխարիկից մարմանդ ծուխ է ելնում:

Մոտեցավ խրճիթին, կամացուկ նայեց լուսամուտից ներս. նստել էր մի ալևոր մարդ և մտախոհ չիբուխ էր ծխում. մի երերուն պառավ ցամաքած ձեռքերով սեղան էր փռում:

Երբ նրանք հացի նստան, պառավը վերցրեց մի կտոր հաց ու ասավ.

– Այս էլ որդուս բաժինը:

– Ա՛յ կնիկ, այս քանի տարի է, միշտ էլ որդուս բաժինն ես պահում ու առավոտ անծանոթ անցորդներին տալիս...

Հեյ վախ, մեր որդին էլ չի գա:

– Ա՛յ մարդ, Աստված գիտե, մեր որդին հիմի ում պատի տակ կուչ է եկել. ուրիշի մոր ձեռքին է նայում, կարելի է այն մոր տղան էլ հեռու տեղ է, ու ես նրան իմ որդուս բաժինն եմ տալիս. ի՞նչ իմանաս, կարելի է նա էլ իմ որդուս իրենի բաժինն է տալիս...

Այդ միջոցին ներս ընկավ որդին, գրկեց մորն ու հորը,

համբուրեց և լացեց:

Ա՜ ա՛ , մեր որդին,–բացականչեցին ծերունիները և գրկերի մեջ առան իրենց կորած, կարոտացած որդուն և լաց եղան:

Օջախի մեջ կարմիր կրակը ուրախ–ուրախ թևին է տալիս, պայծառ ու տաք ժպիտով լցնում է երջանիկ խրճիթը:

Ջրաղացը անուշ–անուշ մտմտալով, մանուկ օրերից մի հեքիաթ է պատմում՝ մանկության պես սիրուն մանկության պես ոսկի...

«ՀԱՄԲԵՐԱՆՔԻ ՁԻԲՈՒԽԸ»

Երկաթուղին ոլորվում էր Շիրակի ծաղկած դաշտերում: Վագոնի լուսամուտից նայում էի այնքան սիրելի հողի կտորին, ուր խաղաց ու անցավ իմ բախտավոր մանկությունը:

Ահա՛ և Օհան-ամու ջաղացը: Այստեղ էր մի ժամանակ չխկչխկում Օհան-ամու ջաղացը: Առուն չորացել է հիմա, ջաղացը ավերվել է վաղուց, միայն երեք ուռի և մի բարդի է մնացել այն փոքր ծառուտից, որ տնկել էր Օհան-ամին ջաղացի շուրջը:

Ինչքա՜ն անգամ ենք նստել այս ծառերի տակ Օհան, ամու հետ և զրույց արել:

Այն օրվանից շատ բան է կուլ գնացել ժամանակի անհունության մեջ՝ անկրկնելի և անվերադարձ, և Օհան ամին էլ չկա, վաղուց մեռել է նա և թաղված է այս ծառերի տակ՝ իր սրտի ուզածի համաձայն:

Եվ հիշում եմ քո իմաստուն խոսքը, Օհան-ամի.

«Մարդը կերթա, աշխարքը կմնա՛»:

Մեր ջաղացից կես ժամ հեռու, Ախուրյանի զառիթափի վրա էր գտնվում Օհան-ամու փոքրիկ ջաղացը մի աղորիքով, որ դառնում էր Ախուրյանի մեջ թափվող մի կարկաչուն առվակի ջրով: Իր ձեռքով էր շինել Օհան-ամին ջաղացը և նրան կիպ տնակը և իր ձեռքով էլ մշակում էր ոչ մեծ բոստանը, որ փռված էր ջաղացի շուրջը մինչև գետի եզերքը:

Երբ մեր ջաղացն էի լինում՝ հաճախ այցի էի գնում Օհան-ամուն: Թեյ ու շաքար էի նվեր տանում նրան, որ միասին թեյ խմեինք, և լսեի նրա զրույցները:

Շատ վաղուց էր այդ: Շատ տարիներ առաջ, այն պարզասիրտ և միամիտ ժամանակները, երբ Օհան-ամու ծերունի ընկերները, գյուղից գյուղ, ցուպերը շավիղների քարերին

ծեծկելով քթերի տակ մի հին բան թոնթնալով, կորամեջք ու տնկտնկալով գալիս էին ջաղացը՝ հատկապես Օհան-ամու ընտիր թյությունից մի չիբուխ քաշելու և հնությունից մի-երկու խոսք իրար հետ սրտանց խոսելու համար և նորից տնկտնկալով վերադառնում էին իրենց գյուղերը:

Պատանի երևակայությանս համար երևում էր լուրջ, մենակյաց Օհան-ամին, իբրև նահապետական դարերի մի իմաստուն, որ վաթսուն տարիների գագաթից նայում է աշխարհին, միտք է անում աշխարհի բանը՝ ծխելով իր «համբերանքի չիբուխը»:

Իմ թարմ զգայության վրա խորհրդավոր տպավորություն էր թողնում նրա անցրած ու ապրած կյանքը և իր ապրումներից գումարած մտքերը:

Մինչև քառասուն տարին Օհան-ամին ապրել էր իրեն պապերի գյուղում, աշխատել էր օր ու գիշեր, ցանել ու հնձել, Կողբ ու արանները քիրա-քյարվանի գնացել, ծնողներին խնամել ու պատվով թաղել, քույրերին ամուսնացրել, ինքն էլ ամուսնացել և որդիներ հասցրել:

Քառասուն տարեկան հասակում գյուղում հողաբաժին եղավ: Հարուստներն իրենց մեջ բաժանեցին բերրի հողերը և ստերջ հողերը տվին թույլերին, խեղճերին:

Օհանը զայրացավ: Վառեց ու բորբոքեց հողազուրկների արդար վրեժը: Գյուղի զրկված մասը ըմբոստացավ: Հարձակվեցին, ծեծեցին ռեսին ու մի քանի հարուստների:

Գանգատը հասավ քաղաք: Եկավ կաշառված պրիստավը մի քանի յասավուլներով (ոստիկան), հավաքեց ըմբոստներին, բարկացավ, ոտները գետին զարկեց ու քաշեց նրանց մտրակի տակ:

Արյունը կոխեց Օհանի աչքը, ձեռքը ձգեց պատահած քարին և նետեց պրիստավի կրծքին: Ծեծվողները թև առան,

հարձակվեցին յասավուլների վրա, զինաթափեցին նրանց, քարահալած արին պրիստավին ու ոստիկաններին և գյուղից քշեցին:

Երրորդ օրը, երբ կազակները եկան նրանց ձերբակալելու, նրանք գյուղից փախել էին արդեն, ելել էին սարերը, «ղաչաղ» էին ընկել:

Կարճ ժամանակի ընթացքում փախստական գյուղացի-ները մեկ-մեկ իջան գյուղը, ընկան հարուստների ոտները, ներում խնդրեցին և ներվեցին:

Օհանը մնաց չորս ընկերով փախստական: Մի ժամանակ հետո, չորս ընկերն էլ եկան, վզները դրին հարուստների շեմին, ներում ստացան: Բայց Օհանը մնաց մենակ և ան-սասան: Նա չզիջեց: Մերժեց հարուստների պատգամը, որ ուղարկել էին նրանք՝ հանձնվել, զղջալ և թողություն ստա-նալ:

Մի օր էլ, մատնությամբ, մի գյուղում բռնվեց նա: Ձեռները կապեցին հետևը, տարան Գյումրի քաղաքը, դատեցին և չորս տարվա բանտարկություն վճռեցին:

Երբ Օհանը բանտից ազատվեց, գյուղն եկավ, որդիները հասել էին արդեն, ուժովցել և հարստացել, բայց իրեն մենակ զգաց գյուղում, չուզեց տեսնել իր դավաճան, փոքրոգի ըն-կերների երեսն անգամ: Չուզեց մնալ գյուղում, որպեսզի ստիպված չլինի պատահելու իր թշնամի հարուստներին:

Արդեն բանտում երազել էր մեկուսանալ- «աշխարհաթող» լինել: Եվ հիմա, բանտից ելնելով, վճռեց և վերջնականապես տեղափոխվեց ջաղացը: Եվ միայն շատ անհրաժեշտ դեպքե-րումն էր գյուղ գնում:

Անզոր եղան կնոջ և որդիների թախանձանքները՝ բեկա-նելու փայփայած նրա իղձը:

«Քանի ողջ եմ,- այսպես ասաց ու այսպես կտակեց իր

որդիներին.– Էստեղ կաշխատեմ կապրեմ, երբ մեռա, էստեղ թաղեցեք ինձի՝ իմ ծառներիս տակը»:

Եվ այսպես «աշխարհաթող» եղավ Օհան–ամին:

* * *

Այսօրվա պես հիշում եմ իմ այցելած՝ օրերից մեկը:

Ամառ էր: Ախուրյանում լողանալուց հետո գնացի Օհան–ամու մոտ զրույց անելու:

Օհան–ամին թիկն էր տվել ծառերի տակ: Մի փոքրիկ արախ–ձին մասնակի ծածկում էր նրա գլխի նոսր, ճերմակ մազերը: Ճակատը շատ կնճռոտված էր երևում: Ահագին ձյունա–փայլ մորուքը խառնվել էր բաց կրծքի ալեխառն մազերին: Ինքնամփոփ ծխում էր չիբուխը: Ոտների տակ մրափում էր Ասլանը՝ Օհան–ամու հավատարիմ, հսկա գամփռը:

Բարև տվի և թեյ–շաքարը դրի կողքին: Խորշոմների մեջ կորած խոհուն աչքերով նայեց ինձ:

– Գալդ բարի, աղախպորս տղա,– այսպես էր նա միշտ կոչում ինձ:

Միջօրեի ճպուռներն արևաբորբոք ճռռում էին, կարծես արևի ձայնն էր այդ կամ ուղղակի, արևի ճառագայթներն էին ճռռում այսպես բարկ ու բորբոք:

Ջաղացը ծուլորեն չխկչխկում էր: Ջաղացի դռանը՝ կապած կար մի խղճուկ էշ, որ եռանդով քսում էր մեջքը պատի անկ–յունին: Հավերը քջուջ էին անում այս ու այն կողմ:

Ինձ տեսնելով՝ մոտեցավ Օհան–ամու պառավը, որ եկել էր ամուսնուն այցի:

– Ես՝ չէ, թող աղեն ըսե, – դիմեց ինձ,– հայը էսօր քեֆ չունի, կըսե՝ մեջքս կցավի: Էս չոլում հերիք մնա, ինչի՞ համար: Թող տուն գա, առոք–փառոք ապրի, ջարդվելիք հարսներն

ինչի՞ համար են, թող շահեն: Էս օր-ծերությանը դադար չունի, մեկ գլուխ կդատի ու կաշխատի: Ինչ պիտի տանի աշխարքեն:

– Կնի՛կ հերիք փնթփնթաս, քանի հազար անգամ ասել եմ քեզի՝ ես աշխարհաթող եմ եղել, ես էլ գեղն եկող չեմ: Խոսքս խոսք է: Աշխատե՛լ: Քանի ձեռքս բերանս կհասնի, պտի աշխատեմ: Հո հարստության համար չե՞մ դատում. իմ աչքս կուշտ է: Տղերքս իրանց համար, ես ինձ համար: Իմ հացս իմ քրտինքովս պտի ուտեմ: Ես քեզնից լավ գիտեմ, որ աշխարքից բան տանող չի եղել, բայց մենակ թե՝ մարդս էս աշխարքն եկել է աշխատանքի համար: Ձեռքս՝ բան, ոտքս գերեզման: Պրծա՞նք:

Դե՛հ, էս չայ-շաքարն առ, սեղան բաց, չայդանն էլ դիր, աղախպորս տղի հետ հաց ուտենք, չայ խմենք: Երբ պառավը գնաց, ես հարցրի.

– Օհան-ամի, հիվա՞նդ ես:

– Չէ՛, ջանըմ, մեջքիս ցավը հո նոր չէ՞ հին բան է, բանտից եմ հետս բերել: Հիմի հո դպա ջահելություն չե՞նք երթա. տվողը ինչ որ տվել է, հիմի քիչ-քիչ ետ կառնի: Էդպես է աշխարքիս բանը: Ես էլ կամաց-կամաց ճամփա կիստկեմ դպա հորս քովը:

Ու չիբուխը խրելով գոտկի ծալքը՝ թեթև շարժումով ոտքի ելավ:

– Էրթանք բոստանը, մեկ քիչ սոխ, թարխուն քաղենք, էսօր կնիկս ինձի համար գառով փլավ է բերել, ուտենք իրար հետ:

Մարգերի նեղ արահետով քայլում էր Օհան-ամին՝ առանց գավազանի, նա տակավին գավազան չէր գործածում: Ասլանը կրնկակոխ, լեզուն դուրս ձգած՝ հետևում էր նրան:

Ես գնում էի նրանց հետևից:

Օհան-ամին կորաքամակ էր արդեն, գլուխը բավական թաղվել էր ուսերի մեջ. հաստ, բայց կարճ ոտները դեռ տո-

կուն էին ու ամուր:

Ասլանը՝ կապտավուն մազերով աժդահա գամփռը, իր տոհմի երրորդն էր, որ ապրում էր այստեղ: Նրա եղբայրներն ու քույրերը ապրում էին գյուղում՝ Օհան-ամու տանը:

Այս Ասլանից առաջ երկու Ասլան ապրել էին այստեղ իրար հաջորդելով, և նրանց թաղել էր Օհան-ամին բոստանի ծայրում ու վրանները քար ձգել:

Օհան-ամին թարմ կսկիծով մեկ-մեկ հիշատակում էր նախորդ Ասլանների բարեմասնությունները, նրանց հետ կապված դեպքերը, նրանց անձնազոհ քաջությունները:

Ասլանը Օհան-ամուց մի վայրկյան չէր բաժանվում, երբ իրար չէին տեսնում, անհանգիստ ու ջղայնացած որոնում էին իրար:

Իրար հետ սեղան էին նստում. Օհան-ամին ուտում էր իր ճաշը, Ասլանը իր լափը:

Ձմռան երեկոները Օհան-ամին բուխարիկի կողքին նստած՝ լուռ, իր չիբուխն էր ծխում, Ասլանը նրա ոտների տակ, գլուխը թաթերի վրա դրած, լուռ, չիբուխի ծուխի պարույկներին էր հետևում:

Երբ մեկը Ասլանի մոտ «Օհան-ամի» արտասաներ, նա աչքերը կբանար լայնորեն, ականջները կսրեր, պոչը կշարժեր: Օհան-ամու անունը թինդ էր հանում Ասլանի հոգին:

Վա՛յ թե մեկը Օհան-ամու բացակայության ժամանակ ձեռք դիպցներ նրա որևէ իրին՝ Ասլանի զայրույթին չափ չէր լինում, կհաչեր ու կգազազեր մինչև տերը գար. սակայն ինքը սիրում էր խաղալ Օհան-ամու իրերի հետ: Հաճախ այսպիսի հանաքներ էր անում: Թաքցնում էր Օհան-ամու թյությունի քսակը կամ թաշկինակը և սուտ-քուն մտած, ներքին հրճվանքով նայում էր, թե ինչպես իր տերը քրքրում է ամեն մի անկյուն՝ կորցրածը գտնելու, և հետո, ինքը քնած տեղից

ելնում էր, որոնում, գտնում իրը և ուրախ-ուրախ բերում հանձնում Օհան-ամուն:

Մի օր եղբորս երեխաներն Ասլանին բռնել էին դաշտում, ուժով տարել էին մեր տուն, փակել մի սենյակում, առատ միս դրել առաջը, որպեսզի այս կերպով սովորեցնեին մեր տան վրա: Բայց երկու օր Ասլանը գրեթե ոչինչ չէր կերել, անընդհատ ոռնացել էր՝ մինչև որ մայրս արձակել էր նրան:

Եվ Ասլանն իսկույն, խելակորույս, սլացել էր Օհան-ամու մոտ:

Երբ ես մի օր Օհան-ամուն պատմեցի Ասլանի կրած տանջանքը մեր տանը, նա հանգիստ սրտով ասաց.

– Թագավորի պալատն էլ տանես ու ամեն օր հավ ու լոր տաս, էլի պտի պրծնի, գա:

Եվ ավելացրեց.

– Էս շուն է. հալա մեկ ասա՝ շուո՛ւն: Էս մարդ արարած չէ: Էս՝ կնիկարմատ չէ: Էս՝ շուն է՝ հավատարմություն: Մարդու բնույթն իսկի չի կրնա հասկանա շան բնույթը: Մարդը սուտ է, հավատարմությունը մարդու համար անհասկանալի բան է:

* * *

Նստեցինք ծառերի ստվերում: Ասլանը սեղանակից էր մեզ՝ մի փոքր հեռու պպզած: Մենք գառի ոսկորները նետում էինք նրան, նա էլ ճարպկորեն այնպես էր դիրքավորում գլուխը, որ ոսկորներն ուղղակի ընկնում էին երախի մեջ, և մի ակնթարթում հզոր ատամներով փշրում էր ոսկորները:

Օհան-ամին մի բաժակ օղի խմեց, մի բաժակ էլ ինձ մատուցեց.

– Խմե՛, աղախպորս տղա, խմե, որ ուրախանանք: Էս աշխարքում գլխավոր բանը ուրախասիրտ ըլնելն է: Ուրախու-

թյունը բախտավորության կեսն է: Ինչ որ ընելու է, պտի ընի. էս գլխեն ի՞նչ տալացուք ունենք տխուր ընելու: Էս սհաթն է մեր ձեռքը, քանի էս սհաթը մեր ձեռքն է, ուրախ ընենք, մեկէլ սհաթի տերը մենք չենք, կարելի է կանք, կարելի է չկանք:

Օհան-ամին բաժակը կրկնեց:

– Ես չար բան սիրող չեմ, կռիվ ուզող էլ մարդ չեմ, ու վիճակիցս էլ շատ գոհ եմ: Էս ջաղացը, էս կտոր հողը շատ է ինձի համար: Աշխարհքը որ բաժնեն կարելի է էսքանն էլ ինձի չհասնի: Էնքա՜ն մարդիկ կան անտուն, անհող, ետնյալ աղքատ...

– Էյ գիտի, Միրզա Մեհդի, ականջդ կանչե՝ թե որ ողջ ես. թե էն է պառկել ես հողի տակ, տղերքդ ողջ ընեն: Էսպես մեկ տաղ կերգեր բանտի մեջ, երկու տարի միալար: Էդ տաղի խոսքերը մտքիս մեջ տպվել են: Քսան տարի է՝ ամեն օր կըսեմ ինձ ու ինձ:

Կանաչ դաշտի պարզ հոլիկը
Շահի ոսկե քյոշքից լավ է:
Քրտինքովդ կերած հացը
Սուլթանների ճաշից լավ է:
Շահիրների մոդամներից
Քամու ազատ շունչը լավ է:
Հարուստ, հպարտ ախպորիցդ
Սրտամոտ օտարը լավ է:

– Լավ խոսքեր են,– ասացի ես,– բայց ո՞վ էր էդ Միրզա Մեհդին:

– Էն աճամ էր: Իմ տարիքիս մարդ էր: Կեղծ փող էին գտել քովը, բերել կոխել էին բանտը: Երկու տարի իրար հետ շատ սիրով ապրանք, կողք կողքի, մեկ ամանից էինք ուտում: Իմ ու քու չունեինք: Չիտեմ՝ մեղավոր էր, թե փորձանքի մեջ ընկած:

Բանտում բռնված մեկը չկա, որ իրան մեղավոր հաշվե. ամեն մարդ իրան արդար, անմեղ է հաշվում. բայց ազնիվ պատ–վական մարդ էր, իմաստուն մարդ էր, խելքի ծով. շատ երևելի խոսքեր ուներ:

Կնստեր թախտի վրա, չիբուխը կքաշեր միալար ու կըսեր՝ «Քաշենք համբերանքի չիբուխը մինչև ազատության դուռը բացվի»: Ես էլ նրանից սովորեցի էդ խոսքը, ես էլ կքաշեմ հիմի համբերանքի չիբուխը՝ մինչև...

– Կնի՛կ, մեկ հատ էլ լից,– ընդհատելով իր խոսքը՝ Օհան–ամին դիմեց կնոջը, և լիքը բաժակը վերցնելով, կարծես, մի վայրկյան անջատվելով՝ հայացքը հառեց հեռուն:

– Կենա՛ցդ, Միրզա: Մեհդի, ախպեր ջան,– ասաց և բերանը սրբելով դարձավ ինձ.

– Հա՛, էն կուզեի ասել՝ աշխարհքը էն գլխից՝ համբերանք է եղել ու կա...

Շատ տեսակի մարդիկ կային բանտը՝ եփված, աշխարհա–տես: Հայ ասես, թուրք ասես, էլ քուրդ, ըռուս: Վարժապետ կար, վաճառական, գրել–կարդալ գիտցող մարդիկ:

Շատ բան սորվեցի էդ մարդկանցից: Վաստակածդ փողը քուկը չէ, կրնա ուրիշը գողնա տանի, բայց ինչ որ սորվեցիր՝ էն քուկդ է: .

Մեկ լավ ջահել տղա կար՝ անունը Սարգիս: Հարազատ ախպերը քառասուն տեսակ զրկել էր նրան, վերջն էլ հողը ձեռքից ուզեցել էր խլե: Սարգիսը կրակ էր բացել վրեն, վիրավոր էր արել, բայց չէր սպանել: Բանտ էին քցել մեկ տարով: Բանն աջողի, անուշ տղա էր, գառի պես, պատվով:

Էդ ագահ ախպոր վրա Միրզա Մեհդին ըսավ.

– Ժամանակով աճամի հողը մեկ մարդ կուգա, կիջնի մեկ գեղ ու կխնդրվի՝ իրան դրկից շինեն, հող տան, ապրի: Գեղի մեծերը կըսեն,– էս հողը քեզի. կըսե՝ քիչ է: Կըսեն էն մեկն էլ

քեզի. կըսե՝ նորեն քիչ է: Էն ժամանակ գեղի մեծերը կըսեն.– Էյ դու ծակաչք մարդ, ահան մեր հանդը առաջդ է, վազե՛, ինչքան ոտքդ կտրեց՝ էն քեզի: Էս մարդն էլ էնքա՜ն կվազե, էնքան կվազե, որ վերջը շունչը կկտրի, սիրտը կպատռի, կընկնի, կմեռնի... Հիմի քու ախպերն է. պատիժն առավ, մահը մոտիկուց տեսավ: Էդքանն էլ բավական է:

– Մեկ հատ էլ խմենք ու ըսենք՝ հերիք է:

Իմ մերժումիս վրա՝ ինքը խմեց:

– Բանտի մեջ մեկ կոտր ընկած վաճառական կար, շատերի փողը կերել էր: Ծիծաղու բան էր: Ում փողը որ կերել էր, նրանց շատերից ամեն օր ուտելիք ու խմելիք կստանար: Էդ բանի վրա ինքը կրսեր թե՝ ես Նոյ նահապետի պարտապանն եմ: Ըսել է թե՝ ջրհեղեղի ժամանակ, երբ որ տապանը ջրերի վրա էր, մեկ մարդ լող է տալիս դպա տապանն ու գոռում.– Նո՛յ ջան, ճոպանը քցե, տապանդ ելնեմ: Միտքդ չէ՞, ուր դու եղ չունեիր, քեզի մի տիկ եղ տվի: Նոյ նահապետը չլսելու տվավ ու մտքի մեջ ըսավ.– Ազատեմ, հետև պտի կանգնի, եղը պահանջե: Թող ջրի տակն անցնի:

Մեկ ուրիշ մարդ մոտեցավ, թե Նո՛յ, ազատի ինձի դու լավ մարդ ես: Էս տարին ալուր չունեի, մեկ ջվալ ալուր փոխ տվիր... Նոյ նահապետը տղոցը թե ազատեցեք, խեղճ է: Ու մտքի մեջ ըսավ.– որ խեղդվի, ալուրըս պտի կորի, ազատեմ, կելնի, կաշխատի, պարտքը կուտա:

Հիմի էլ էս իմ պարտատերերն են:

Օհան-ամին չիբուխը լցրեց և, մի կում ծուխ առնելով ու արձակելով, շարունակեց.

– Էսպես, բանտ ըսածդ մեկ հավաք աշխարք է: Մենակ էն զանազանությունը կա, որ աշխարքում չբռնված գողերն ու արունքտերերն են ապրում, իսկ բանտի մեջ բռնված գողերն ու արունքտերերը:

Բանտի մեջ հասկացա բանի ուղն ու ծուծը, էն, թե ամեն, ամեն գեշ բաների պատճառն իմ ու քունն է: Գեղ ու քաղաք իրար գզում են փողի, հարստության համար, ուրիշի աշ-խատանքը տանելու համար:

Ու քանի որ փողը կա, մարդ չկա, քանի իմ ու քու կա, սեր ու խիղճ չկա: Էդտեղից էլ հարուստ ու աղքատ, զրկող ու զրկվող, բանտ, արունհեղություն:

Թուրքը կըսե.- «Կռիվն ուրտեղի՞ց է:- Մեկը կուտե, մեկէլը կաշե.- կռիվն էդտեղից է»: Ես իմ մասիս.- հաշիվս իստկել եմ աշխարքի հետ: Ուրիշ ի՞նչ կրնայի անել: Կռվեցի, բանտ դրին, մենակ մնացի: Մենակ մարդն ի՞նչ կարող է անել աշխարքի սարքի դեմ: Ջարկես-զարկվես, օգուտն ի՞նչ: Գեղ պիտի կանգնի, որ գերան կոտրի: Հիմի՝ իմ ձեռքս առանց ուրիշի բերնից հաց փախցնելու՝ իմ բերնիս հացը կվաստակե, և էլ արդար հացս միշտ կիսել եմ ուրիշի հետ, ծանոթ-անծանոթի հետ:

Ուրախ աղմուկով, թևերը թափ տալով եկավ խելառ Մխոն:

- Մխո ջան,- ասաց Օհան-ամին, նստի հաց կեր:

- Մխոն էնքան ուրախասիրտ է,- դարձավ Օհան-ամին ինձ,- գիտես թե՝ ո՛չ պառավնալ կա, ո՛չ մեռնել: Աշխարքը իրա վրա ծախես, մեկ կոպեկի չի առնի: Ամենեն հարուստ մարդն է, ինչու որ ամենեն գոհ ու կուշտ մարդն է: Ամեն բանի հաղթել է:

Մխոն Օհան-ամու քրոջ որդին էր՝ մանուկ հասակից որ-բացած: Մեծացել էր քեռու տանը, իբրև նրա որդիներից մեկը: Մոտ երեսուն տարեկան կլիներ, նեղ ճակատով, մեծ քթով և բարձրահասակ:

«Խելառշունչի մեկն է» գյուղացիները այսպես էին բնորո-շել նրան: Խելառ- խելոք: Խոսում էր անկապ, տակից-վրայից, սարից-ձորից: Սակայն մշտապես զվարթ տրամադրության

մեջ էր այդ մարդը: Թվում էր, թե երբեք տխրություն զգացած չէր կարող լինել նա: Աշխարհի չար իրերը նրան բարի դեմքով էին երևում: Ամեն բան ծիծաղի առիթ էր նրա համար–մահն էլ, մահի բոլոր տարրերն էլ՝ ցավ, հիվանդություն, ծերություն:

Մխոն ապրում էր Օհան–ամու հետ, թեև նրա մի ոտը ջաղացումն էր, մյուս ոտը՝ գյուղում: Միասին վարում էին իրենց փոքր տնտեսությունը՝ բաղկացած մի–երկու տասնյակ հավերից ու բադերից և մի կթան կովից: Միասին կռանում էին ջաղացաքարը և սարքի գցում:

Մխոն անչափ նվիրված էր Օհան քեռուն, նրա խոսքին՝ հլու–հնազանդ: Եվ միայն Օհան քեռու հարցերին էր լուրջ պատասխանում:

Մխոն գդակ չէր դնում գարուն–ձմեռ: Մազերը թաղիքի պես կպել էին գլխի մաշկին: Միայն սաստիկ ցրտերին բաշլուղ էր փաթաթում գլխին:

Երբ գդակ էին տալիս, նա մի կողմ էր նետում ասելով,– «Իմ փափախս գտեք, տվեք՝ դնեմ, ուրիշը չեմ ուզե: Իմ փափախս վեցը հատ աբասի արժեր»:

Գյուղի երիտասարդները, յուրաքանչյուր անգամ նրան տեսնելիս հարցնում էին.

– Մխո ջան, փափախդ ո՞ւր է:

Եվ Մխոն ամեն անգամ, օրական հարյուր անգամ իսկ, միևնույն պատասխանն էր տալիս,

– Ի՞նչը:

– Փափախդ ո՞ւր է:

– Ո՞ւմ:

– Քու փափախդ ո՞ւր է:

– Փափա՞խս, հա: Քամին տարավ փափախս: Չիտեմ, խոլեռի տարին էր, թե քեռուս ձիու կորած տարին, մեկ սատանի

քամի ելավ, աշխարհ առավ մեջ, ջաղցի քարի պես պտտցուց, ֆոռացրեց: Ես մե մենձ քարի տակ մտա, քարը բռնի, տափ եղա: Մենակ փափախս տարավ, էն տանելն է, որ տարավ: Հիմի վռվ գիտե, փափախս որ սարի գլխուն է դրել, որ ծո-վերու վրեն կտմբտմբա:

Ինչ փափախ ինչ փափախ, վեցը հատ աբասի արժեր:

Մխոն սեղանի ափին ծունկի եկած՝ ձեռքն ընկածը խոթում էր բերանը և խնդումերես նայում Օհան-ամուն:

– Մխո, գեղն էիր,– հարցրեց Օհան-ամին:

– Վռվ,

– Դու գեղն էիր:

– Չէ, քեռի ջան, գնացել ճամփու վրեն կայնել էի՝ էկող-էրթացողի հետ մեքիչ խորաթա էնելու:– Քեռի ջան,– բարձր ծիծաղով ավելացրեց,– ըսին թե՝ հոռոմցի Բաթո աղեն մեռել է, հա՛, հա՛, հա՛, մեռել է:

Եվ ծիծաղից դողում էր ողջ մարմնով:

Օհան-ամին աչքերը մի պահ գոցեց, ձախ ձեքով տրորեց ճակատը և ապա աչքերը վրաս հառելով՝ ասաց.

– Գռող-գռփողի մեկն էր, աղքատի շապիկը վրայից հա-նող: Տեղովը որ արև-արեգակ ըլներ էդ Բաթո աղեն, էլի մեկ մարդու չէր կրնա տաքացնե:

Ողորմի՛ կողքի մեռելներին...

Եվ մի երկու ումպ թեյից հետո՝ շարունակեց:

– Լավ կճանչնայի, ինչքան որ ագահ էր, էնքան էլ կծծի էր: Աշխարքը իրան տայիր՝ աչքը էլի մրջունի տարած մեկ գարի հատիկի վրա կըլներ: Ագահ մարդու փորը կրնա կուշտ ըլնի, բայց աչքը միշտ անոթի կըլնի:

Էս մարդը բան էլ չէր ուտում, միալար կդիզեր ու կդիզեր: Տղա զավակ էլ չուներ, դիզածը մնաց փեսաներին: Էդպես է աշխարքիս բանը՝ կծծի մարդու վիզը ոջիլը կուտե, փողը՝

ուրիշը:

– Մարդը գնացական է,– ամփոփեց իր մտքերը Օհան–ամին,– նրա լավ գործը՝ մնացական, ըսել է՝ ինքն է մնացական: Ա՛յ, խոսքի օրինակ, էս շաքարը գցեցիր չայի մեջ՝ հալավ, կորավ, չկա. բայց չայն անուշցավ: Էնպես էլ լավ մարդը կմեռնի, բայց նրա լավ գործը աշխարհքը կանուշցնե: Թե չէ առանց լավ մարդու աշխարքը շա՛տ դառն է՝ օձի լեղի...

– Վո՞վ,– հարցրեց Մխոն:

– Բաթո աղի վրա է խոսքս, Մխո ջան:

– Որ մեկ բրդուձ հաց տար ուրիշին, ի՞նչը կծռվեր,– ասաց Մխոն քրքջալով:

– Ղուրբան եմ եղել էդ ձակատիդ: Մխո՛ ջան,– խրախուսեց Օհան քեռին՝ մի մեծ կտոր շաքար Մխոյին տալով, որը ղռթ–ղռթ աղմուկով մանրեց ատամների տակ:

Քայլ առ քայլ երեկոյանում էր: Լեռները ծփում էին մանուշակի գույների մեջ. արևածաղիկները ոսկե գլուխները կախում էին: Դաշտերից ու արտերից դանդաղ–դանդաղ տուն էին դառնում շինականները:

Ես վեր կացա գնալու: Օհան–ամին ուղեկցեց ինձ մինչև բոստանի ծայրը՝ ճանապարհին մի քանի մատղաշ վարունգներ քաղելով ինձ համար:

Բոստանի ծայրին կանգնեցինք, Օհան–ամին ծանրությամբ նայեց շուրջը դաշտերին ու գետի փայլփլուն ոլորներին, դաշտերի մեջ ձգվող շավիղներին, նայեց հեռավոր լեռներին, որոնց նայել է տասնյակ տարիների ընթացքում, և մայր մտնող արևին նայեց ու չիբուխը վառելով ներս տարավ մի ումպ ծուխ և ապա, ծուխ ու հոգոց իրար խառնելով, ասաց.

– Է՛ էհ, ծերացա՛նք, ըսել է՝ եկանք հասանք ծերին: Ամեն բանի ծերին, կյանքի ծերին, աշխարքի ծերին... Վնաս չունի: Մեկ խնդրանք ունիմ. քանի ողջ եմ, ոտ ու ձեռով մնամ,

գետնին գերի չըլնիմ, աշխատեմ ու էստեղ, ջաղացիս դուռը նստած, համբերանքի չիբուխս քաշեմ ու ամեն օր լսեմ բարի, ուրախ լուրեր աշխարքիս չորս դիերից, ամեն կողմերից: Էլ ուրիշ բան չեմ ուզի...

* * *

Իմ սիրելի Օհան-ամի:

Շատ և շատ տարիներ են անցել այն օրերից, շատ բան է խավարել իմ հիշողության մեջ, սակայն անջնջելի է մնացել քո նահապետական պատկերը իմ հոգում:

Եվ հիշում եմ միշտ քո անմոռաց զրույցները, և քո համբերանքի չիբուխի խաղաղ ծուխը աչքիս առջևն է դեռ, և քո հանգիստ, հնամենի ձայնը ականջումս է տակավին...

Երևան, 1928 թ.

ԱՆՊԱՐՏԵԼԻ ՈԳԻՆ

Եփրատից հեռու, անապատում կային մի քանի խղճուկ տաղավարներ:

Հայրենի ողբալի սպանդից մազապուրծ մի քանի տասնյակ հայեր էին ծվարել, նրանց ներքև՝ ծերեր, կանայք ու մանուկներ:

Ցնցոտիներով էր ծածկված նրանց ոսկրացած մերկությունը, և նրանց հայացքների մեջ մշտական սարսափն էր սառած, ինչպես կախաղանի տակից հրաշքով ազատված մահապարտների աչքերն են լինում:

Ժպիտ և ուրախություն սպանված էին նրանց աչքերի մեջ. միայն անմեռ հույսի մի կայծ կար, որ տակաւին կյանքի նշույլ էր տալիս նրանց բիբերին:

Երկնքից հրաշեկ արևը կրակ էր մաղում, և առավոտը կիզիչ էր ինչպես միջօրեին:

Հեռուն, դեղնավուն հողերի վրա, հորիզոններն էին իջնում պղնձե պատերի պես:

Ծերերն ու պառավները՝ հիվանդ ու դալուկ, կուչ էին գալիս տաղավարների մի անկյունում, գոց աչքերով իրենց երդիկների անդորր ծուխն ու պարտեզների ծաղկած ծառերը վերապրելով: Եվ քանդվում էր ու հատնում նրանց չարչարված հոգին...

Գիշերները թեթև անդորրում էին այդ թշվառների հուր ու զարհուրանք տեսած աչքերը, սակայն հաճախ քրքրվում էին նրանց հոգիները կարմիր, ահավոր տեսիլներով...

Առավոտ էր: Վաղահաս պառաված կանայք ստվերի մեջ նստած չորացած մատներով կար էին անում, հազար խնդրանքով ձեռք բերված աշխատանքներ, որոնցով իրենց

հարազատների չոր հացն էին վաստակում:

Անխոնջ, անդուլ կարում էին նրանք, իրենց ճմլված սրտերի մեջ սև արցունք թափելով:

Տաղավարների առջև մանուկներ՝ պզտիկ աղջիկներ ու մանչեր, մոռանալով իրենց խղճալի օրը, խաղ էին անում՝ նույնիսկ երբեմն ուրախ ճիչ արձակելով:

– Տղա՛ք, դասի եկե՛ք,– հնչեց տաղավարներից մայրերի ձայնը:

Եվ երեխաները ցրվեցին տաղավարները: Երկու երեխա՝ եղբայրներ, ձեռք ձեռքի բռնած մտան տաղավարներից մեկը: Մեծը տասներկու տարեկան կլիներ, փոքրը՝ յոթ–ութ: Երկուսով էլ վազեցին, ընկան մայրական գիրկը:

Չարաբախտ կինը նահատակության ճանապարհի վրա կորցրել էր իր ամուսինը և երկու զավակ. ամուսնուն ու պատանի որդուն շատերի հետ միասին անդարձ տարել էին թուրք ոստիկանները, իսկ ծաղկափթիթ աղջկան հափշտակել էին քրդերը:

Մայրը գորովագին համբուրելով երեխաներին՝ ասաց կրտսերին.

– Աղվո՛ր գառնուկս, հիմա ես կը գրեմ, դուն պիտի կարդաս. տեսնեմ, գիրերը լավ կը ճանչնա՞ս. վերջն ալ ասոր նման պիտի գրես. եթե լավ կարդաս, քեզի արմավ կու տամ:

Եվ մայրը ցուցամատով գրեց ավազի վրա.

«Աստված պահե հայրիկս, քույրիկս, աղբարիկս»:

Երեխան հեգելով կարդաց գրածը:

– Ապրի՛ս, աչքի՛ս լուսիկը:– Մայրը նորից համբուրելով փոքրիկին՝ մի քանի չորացած արմավ տվավ:

– Հիմա ալ դուն նստե գրե:

Երեխան արմավը ուտելով՝ սկսեց փոքրիկ մատով գծեր քաշել ավազի մեջ:

Մայրը դիմելով մեծ որդուն՝ ասաց.

– Իմ սիրելի՛ Վազգենս, տեսնեմ ի՞նչ գրեր ես:

Մանուկը մի քանի բաներ էր գրել ավազի վրա: Մայրը աչքերը լարելով կարդաց.

«Այլազգը տարավ հայրիկս, քոյրիկս, աղբարիկս, կ՚ըսեն որ սպաննած են. ես չեմ հավատար. երբ տուն դառնանք, զանոնք հոն ողջ առողջ պիտի գտնենք»:

– Հարկա՛վ, սիրելի՛ս, հարկա՛վ...

Եվ արցունքը զսպելով համբուրեց երեխային և չկարողանալով դասը շարունակել՝ երկուսին արմավի հետ մի կտոր սև հաց տալով՝ ասաց.

– Հիմա գացե՛ք, դուրսը խաղցե՛ք, իրիկունը, Վազգենի՛կս, քեզի Ավետարանեն դաս պիտի տամ. անանկ լավ պիտի սորվիս, որ ընկերներդ զարմանան, ու երբ տուն երթանք, հայրիկդ պիտի տեսնե, որ պարապ չես անցուցած հոս ատենդ. շատ պիտի ուրախանա:

Երեխաները զվարթ դուրս թռան:

Մայրը նրանց հետևից փղձկաց դառնագին. ապա արցունքները սրբելով՝ լացակումած մրմնջաց.

– Այո՛, երբ մեր ազատված Հայրենիքը դառնանք, զանոնք ամենքն ալ հոն հարություն առած պիտի գտնանք, անշուշտ:

Ականատեսը ավելացրեց.

– Խեղճ հայ մայրերեն մի քանին հետերնին միմիայն Ավետարան ունեին. թուղթի ոչ մեկ կտոր: Անապատի ավազները յաճախ դարձան հայ մարտիրոսված մանուկներու համար գիրք ու տետրակ, և ավելի հաճախ՝ պատանք ու գերեզման՝ անխաչ, հավիտյան կորսված ու անհայտ:

ՕՋԱԽԻ ԾՈՒԽԸ

Քանի՞ տարեկան կլիներ Վարոս ամին[1]: Այն ժամանակ շատ տարեց էր թվում նա ինձ, որովհետև ես, համեմատաբար, դեռ շատ երիտասարդ էի: Իսկ հիմա, երբ Վարոս ամուն կենդանացնում եմ երևակայությանս մեջ, կարող եմ հազիվ վաթսուն տարեկան տալ նրան, գլխի մազերը կես առ կես սև ու ճերմակ էին, աչքերը կայծով էին, ձայնը ուժով, ողնաշարը՝ շիտակ:

Լուրջ, խոհուն, պատկառելի մարդ էր: Իմաստուն առածներով համեմված ամեն մի խոսքը: Գյուղի ազդեցիկ մարդկանց առաջին շարքումն էր: Թեև երկու աղջիկ ուներ, սակայն իրեն շատ դժբախտ էր զգում արու զավակ, «ժառանգ» չունենալու պատճառով: Եվ կինն էլ վաղուց արդեն դադարել էր «պտուղ» տալուց:

Ժառանգի կարոտը անսփոփ վշտի պես կրծում էր Վարոս ամու սիրտը, Միշտ մռայլ էր, և մանավանդ խեղճ կնոջ հանդեպ չարությամբ, հանդիմանությամբ լցված: Առանց պատճառաբանելու, միայն կնոջն էր մեղավոր բռնում ժառանգ չունենալու դժբախտության մեջ: Իսկ խեղճ կինը լուռ կրում էր ամուսնու անարդար հանդիմանությունը, ինքն իր հերթին պատճառը վերագրելով «աստվածային անհասանելի կամքին»:

Եղավ որ կինը մեռավ: Վարոս ամին կքեց այս հարվածի տակ: Նրա տունը բոլորովին ամայացավ:

Աղջիկները թեև այդ սուգի օրերը հոր տունն էին եկել, բայց կարճ ժամանակից հետո պիտի վերադառնային իրենց տները: Նրանք ուրիշ գյուղեր էին հարս գնացած, նրանց

1 ամի–հորեղբայր, մեծահասակներին դիմելու կոչական բառ

մեկնելուց հետո Վարոս ամին պիտի մնար մենակ, այս ծեր օրերում բոլորովին մենակ և անմխիթար:

Այս վիճակը սարսափեցնում էր նրան:

Իսկ եթե տեղափոխվեր աղջիկներից մեկն ու մեկի մոտ, այդ կնշանակեր իր տան դուռը հավիտյան գոցել, իր օջախի ծուխը հավիտյան մարել: Այս վիճակը և՛ս ավելի սարսափեցնում էր նրան: Եվ ժամերով նստում էր իր թափուր տան պատի տակ, աչքերը առանց մտածումի անորոշ կետի հառած:

Վարոս ամուն ես մոտիկ էի. նա մեր ընտանիքի հին բարեկամն էր և լավ դրացին:

– Վարո՛ս ամի, ինչո՞ւ ես քեզ այդպես զուր տանջում,– փորձեցի նրան մխիթարել,– ամենքիս ճամփեն էլ վաղ թե ուշ էդ է: Եկողը պիտի երթա:

– Գիտեմ, տղաս, գիտեմ, գիտեմ,– ասաց նա՝ մատով հողը փորելով,– Բայց մարդու սիրտը խոսք չի հասկանում...

Լռություն: Ապա խոր հառաչեց:

– Ա՜խ, ո՜ֆ... ողորմած հոգին պիտի մեռներ ու ինձի էսպես թողներ պատերի տակ, փեսաներիս հույսին: Մեղա քեզ, Աստվա՛ծ, մեղա՜ թող ծանր չլինի քեզ, թե որ ասեմ քու Շողակաթ աղախնուն թե որ պիտի տանեիր քովդ, ինչի՞ ավելի կանուխ չտարար, քանի ես դեռ... հաջորդ բառերը կուլ տալով.– ժառանգի համար է խոսքս: Ուրիշ բան չմտքես:

– Վարո՛ս ամի, արժե՞ միթե ժառանգի համար այդքան ավել և այդպիսի դառն խոսքեր ասել,– կես հանդիմանիչ, կես կարեկից եղանակով ասացի ես:

Թերևս սրտի դառնությունից ակամա ժայթքեց նրա այս տմարդի բաղձանքը, որից սակայն ես շատ վատ ազդվեցի, և նա նկատելով այս, կարծես իրեն արդարացնելու համար, ավելացրեց.

– Խղճմտանքս տանջում է ինձ... մարդ էլ իրեն կնոջ մահն ուզենա... Բայց ի՛նչ ասեմ, չգիտեմ: Ինքը մեռավ՝ գնաց. էգուց էլ ես կմեռնեմ, կերթամ՝ մեր անունը աշխարքիս երեսից կջնջվի, հիշող չի լինի, ասել է՝ որ ոչ եղել ենք, ոչ էլ բան... Ժառանգն է մարդուս կյանքը, ժառանգ ունես ասել է՝ դու կաս, կապրիս, քեզ մահ չկա, ծուխդ կա աշխարքի վրա, նորեն քեզի համար աշխարքը կա...

Դու էս բաները չես հասկանա, դու դեռ երիտասարդ ես:

Անցավ ավանդական «քառասունքը», երբ ննջեցյալի մահից քառասուն օր հետո ընտանիքի անդամները պաշտոնապես «սգահան» էին լինում, դառնում էին կյանքի ընդհատված առօրյային, գոնե արտաքնապես, և հաճախ վիշտը իրենց հոգում անթեղելով:

Վարոս ամին քառասունքից հետո էլ տևական և լիակատար սուգի մեջ էր՝ միշտ մռայլ, միշտ մտամփոփ: Դեմքը այլևս ածելի չտեսավ, մորուքը երկարեց և ճերմակ մազերը օրեցօր հաղթեցին սևին:

Աղջիկների գնալուց հետո Վարոս ամին մնաց մենակ, մի ծառայի հետ, այս դատարկված տան տխուր լռության մեջ:

Նրա հացը հարևաններն էին թխում, կովերն ու ոչխարները հարևաններն էին կթում:

Իր հորեղբոր այրին, մի պառավ կին, օրը մի անգամ գալիս էր՝ տունը իբրև թե կարգի բերելու: Ի՞նչ կարող էր անել խեղճ տկար պառավը: Մի բան վերցնում էր՝ մի ուրիշ տեղ դնում, մի երկու ավել զարկում թոնրի շուրջը և քթի տակ անընդհատ խոսում Շողակաթի հետ,

– «Աղջի Շողո՛, հա՛րս ջան, վա՜խ, լուսս թափվեր... ձեռքովդ շարած կարասներդ, ծալքդ... Էս ի՜նչ անաստված բան արիր, ո՞ւմ թողիր ձագուկներիդ, խեղճ, ջրատար Վարոսին... Ո՞ւր գնացիր, հա՛րս ջան...»:

Բարեկամները խորհուրդ էին տալիս Վարոս ամուն– արտերը վարձու տալ, տունը ծախել, տանմեջը, տավարն առնել գնալ աղջիկներից մեկի մոտ տեղավորվել, այնտեղ պատսպարվել:

Վարոս ամին գլխի ժխտական շարժումով առանց խոսքի, մերժում էր նրանց խորհուրդը:

Հասակակիցները խորհուրդ էին տալիս Վարոս ամուն–մի տարեց այրի կին բերել տունը դարձնելու համար, իհարկե ամուսնանալ հետը, որ ծեր, անօգնական օրերին իրեն շահե, խնամե:

Վարոս ամին լուռ լսում էր նրանց՝ աչքերը հեռավոր մի բանի հառած...

Հունձքի ժամանակը հասավ: Վարոս ամին մշակների հետ արտերը հնձեց, կալը կալսեց, հարդը մարագը լցրեց, ցորենի մի մասը հորեց, մյուս մասը տարավ ջաղաց, ալյուրը բերեց, ամբարեց: Աշնան բերքերով տունը լցրեց, ձմռան պատրաստությունը, նախկին տարիների պես, լրիվ կատարեց:

Եվ երբ ամեն բան ավարտած տեսավ, մի օր էլ խնամքով սափրվեց, հագավ «դրսնավուր» (տոնական) լավ զգեստները, տան պահպանությունը հանձնեց ծառային, ձին նստավ և, իր մտադրության մասին առանց ուրիշ մեկին մի բան ասելու, գյուղից գնաց:

Երկու շաբաթ անց վերադարձավ՝ մի երիտասարդ կին ձիու գավակին առած: Զարմացած դուռ ու դրկիցներին և բարեկամներին անվերապահ հայտնեց, թե սա իր կինն է եկեղեցիով օրինավոր պսակված:

Համեմատաբար երիտասարդ և գեղեցիկ մի այրի կին էր նա. չքավոր ընտանիքից: Գյուղերից մեկում գտել էր նրան, այնտեղ էլ պսակվել:

Սկսեցին գյուղում Վարոս ամուն ծաղրել և քննադատել:

– Լխկած, փտած Վարոս ամին ռում համար է բերել էս ջահել հարսը: Կանայք ասում էին.

– Էս անպատիվ Վարոս չեղածդ ինչ ասավ էս քածը բերեց լուսահոգի Շողոյի տեղը: Տղամարդ ասածդ շուն է, շուն, ոչ ամոթ ունեն, ոչ Աստծուց վախ:

Ծերունիներն ասում էին.

– Ցնդել է Վարոսը, ցնդել: Խելոք մարդ գիտեինք իրան, էս ինչ գեշ օրինակ տվեց աշխարքին:

Սակայն Վարոս ամին, երիտասարդացած, անցնում էր գյուղի փողոցներով, գլուխը հպարտ բռնած, առանց ուշ դարձնելու ականջին հասած չարամիտ կամ ծաղրական խոսքերին: Եվ կրկնակի եռանդով, ուրախ-զվարթ, աշխատում էր տանն ու դռանը, հոգատար ձեռքը տավարի և ոչխարների վրա:

Ամուսնությունից յոթն ամիս հետո, Վարոս ամու կինը մի արու զավակ աշխարհ բերեց:

Վարոս ամու հպարտ ուրախությանը չափ ու սահման չկար: Թևեր առած թռչում էր: Հիմա ժառանգ ուներ, և ամբողջ աշխարհը իրեն էին վերադարձրել:

Վարոս ամին երեխան մկրտեց, անունը դրեց Մնացական:

Սակայն գյուղում սկսեց ծայր առնել բամբասանքն ու խծբծանքը Վարոս ամու կնոջ մասին:

Բամբասանքները ճամփա էին կտրել և հասել նրա ականջին: Շատ ազդվել էր նա, շատ տխրել և մանավանդ խիստ զայրացել, որ իր կնոջ անարատ պատիվն այնպես անարդար կերպով անարգում էին չարաթույն լեզուները՝ անտեղի, լիրբ զրպարտանքներով:

Մի առավոտ Վարոս ամին եկավ ինձ մոտ:

– Դու գիտնական մարդ ես,– դիմեց ինձ,– գրքերդ մեկ բաց՝ տեսնենք: Տեսնենք թե՝ իմ տարիքի տեր մարդուց ծնած օխթ–

նամսեկան երեխան կարո՞ղ է ապրել:

– Իհարկե, կարող է ապրել: Ոչ մի կասկած,– հանգստացրի նրան:

– Նորից ասում եմ, իմ տարիքի տեր մարդուց, կուզեմ ասել, ինձնից ծնած երեխան,– և շեշտեց «ինձնից» բառը:

Աչքերիս մեջ կարդալով իմ զարմանքը, Վարոս ամին հուզված ասաց.

– Դու չե՞ս լսել, որ գեղը վրաս հաչում է, թե տղան ինձնից չէ, թե՝ հետը բերովի է: Ես չգիտենալ ձևացրի:

– Հա, գեղը որ կա՝ անաստված, անխիղճ, անամոթ բան է... Եվ քիչ հետո հարեց,– Բայց ամենագետ Աստծուն հայտնի է, որ երեխան իմս է: Կնիկս անարատ է, կնիկս անմեղ է թե Աստծու, թե իմ առաջ:

– Դարդակ խոսքերին ուշք մի դարձրու, Վարոս ամի,– ասացի ես,– միայն երեխային լա՛վ պահիր, լա՛վ կերակրիր: Յոթնամսականներին ավելի լավ պիտի խնամել:

– Պահել... հոգիս չեմ խնայի, աչքիս լույսը կթափեմ, լավ կպահեմ, ձեռքիցս եկածն ու չեկածը կանեմ:

Եվ տեղից վեր ելնելով՝ ինքնավստահ կեցվածք առավ, խոսեց, կարծես խոսքը իրեն ուղղելով:

– Հիմա ես է՛լ մահից վախ չունեմ: Աշխարհք ոտքի ելնի իմ դեմ, է՛լ ինձ չի կարող հաղթել: Հիմի թող գեղը հաչե, ինչքան կուզե:

Եվ Վարոս ամին արհամարհոտ աչքերը գյուղացիների վրա հածելով անցնում էր գյուղի փողոցներով գլուխը բարձր բռնած:

Երջանիկ և անդորր սրտով, երեխան գիրկն առած, նստում էր դռանը, մի աչքը թանկագին ժառանգի վրա, մյուս աչքը տուն ու տեղի տավարի և ոչխարի վրա: Անցան շատ տարի–ներ:

– Արտասահմանից վերադարձա հայրենիք: Գնացի Շիրակ, մեր գյուղը այցի:

Իմպերիալիստական պատերազմից առաջ մեռել էր Վարոս ամին: Թուրք բանակը արշավել էր Շիրակ, ավերել էր. գյուղը, կոտորել էր բազմություններ և ավար առել ինչքերը: Վարոս ամու կինն ու տղան փախել էին լեռները: Ասքյարները կողոպտել և ավերել էին նրա տունը նույնպես:

Հրի և սրի միջից, արցունքի և արյունի միջից մարմին էր առել Սովետական Հայաստանը: Սկսվել էր խաղաղության վերակառուցման աննախընթաց շրջան: Ժողովրդի ողջ մնացած մասը վերադարձել էր իր ավերակ բույները՝ նորից վերանորոգելու և նորից վառելու պապենական օջախները:

Խնդրանքիս վրա կանչեցին իմ հին բարեկամ Վարոս ամու որդուն: Քսանևյոթ տարեկան մի պարթև երիտասարդ, հոր քթից թռած, հոր պես բարձրահասակ, կայծուն աչքերով, կանգնեց առաջս:

Մնացականը նորից շինել էր հոր տունը, հին հիմքերի վրա, բայց ճաշակով, հարմարագույն, մեծ լուսամուտներով և բարձր առաստաղով:

Ամուսնացել էր, ուներ երկու զավակ՝ մի տղա և մի աղջիկ:

Տղայի անունը դրել էր Վարոս, աղջկա անունը՝ Շողակաթ:

Նորից կանաչել էին գյուղի արտն ու արոտները, նորից քաղցր բառաչյունով տավարը գալիս էր հանդից և լիզում էր գոմերի առջևը տարածուն աղած հին սալաքարերը:

Եվ փոքրիկ Վարոսը զվարթ խաղում էր գառների հետ մեծ մոր սիրագորով աչքերի ներքո, և նորից Վարոս ամու շեն տնից ծուխ էր ելնում և փռվում էր համայնական դաշտերի վրա և Վարոս ամու գերեզմանի վրա՝ իր օջախի անուշ ծուխը...

Երևան, 1927 թ.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԱԽԱԲԱՆ 3

ԱՎԵՏԻՔ ԻՍԱՀԱԿՅԱՆ 5

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ 7
ՄԻ ՄՐԱՀՈՆ ԱՂՋԻԿ ՏԵՍԱ 7
ՌԱՎԵՆՆԱՅՈՒՄ 8
ՄԵՐ ՊԱՏՄԻՉՆԵՐԸ ԵՎ ՄԵՐ ԳՈՒՍԱՆՆԵՐԸ 9
ՍԻՐՏՍ ԵՐԿԻՆՔ Է 10
ԵՍ ԵՐԳԻՉ ԵՄ 10
ՏԻԵԶԵՐՔԻ ՊԵՐՃ ՀՅՈՒՍՎԱԾՔՆ ԵՄ 10
ԴԱՐԴՍ ԼԱՅԵՔ, ՍԱՐԻ ՍՄԲՈՒԼ 11
ՄԱՅՐԻԿԻՍ 12
ՄԱՃԿԱԼ ԵՍ, ԲԵԶԱՐԱԾ ԵՍ 13
ԳԻՇԵՐՆ ԵԿԱՎ, ՋՈՎ-ՀՈՎՆ ԸՆԿԱՎ 14
ՍԵՎ ԱՉԵՐԵՆ ՇԱՏ ՎԱԽԵՑԻՐ 14
ՍԻՐԵՑԻ, ՅԱՐՍ ՏԱՐԱՆ 15
ՍԵՎ-ՄՈՒԹ ԱՄՊԵՐ ՃԱԿՏԻԴ ԴԻՋՎԱՆ 15
ԷՅ, ՋԱՆ-ՀԱՅՐԵՆԻՔ, ԻՆՉՔԱՀ ՍԻՐՈՒՆ ԵՍ 16
ԱՐԱՋԻ ԱՓԻՆ ԲՈՍՏԱՆՍ ԼԻՆԻ 17
ՈՐՍԿԱՆ ԱԽՊԵՐ, ՍԱՐԵՆ ԿՈՒԳԱՍ 17
ԵՍ ՁԵՋ ԱՍՈՒՄ ԵՄ՝ ԿԸԳԱ ՈԳՈՒ ՍՈՎ 18
ՕՏԱՐ, ԱՄԱՅԻ ՃԱՄՓԵՔԻ ՎՐԱ 19
ՇԱՏ ՄԻ՛ ՏԽՐԻՐ, ՇԱՏ ՄԻ՛ ԽՆԴԱՐ, ՍԻՐԵԼԻՍ 19
ՔՈՒ՛ՅՐ ԻՄ ՆԱՋԵԼԻ, ՆԱՅԻՐ ՔՈ ԴԻՄԱՑ 20
ԷՅ, ԴՈՒ, ՋԱՀԵԼ, ՀՊԱՐՏ ՀԱՍԱԿ 21
ԵՐԱՋ 21
ԳԵՏԱԿԻ ՎՐԱ 22
ԿՏԱԿ 22
ՀԱՅՐԵՆԻՔԻՍ 23
ՀԱՅՐԵՆԻ ԾՈՒԽԸ 24
ՀԱՅՐԵՆԻՔԻՍ 25
ԲԻՆԳՅՈԼ 26
ՌԱՋՄԱԿՈՉ 27
ՄԵԾ ՀԱՂԹԱՆԱԿԻ ՕՐԸ 29

ԱՎԻԿԻՆ 30
ԿՅԱՆՔԻՑ ԹԱՆԿ ԲԱՆԸ 31

ԱՌԱԿՆԵՐ 31
ՀԱՎԵՐԺԱԿԱՆ ՍԵՐԸ 33

ԼԵԳԵՆԴՆԵՐ ԵՎ ԲԱԼԼԱԴՆԵՐ 33
ԱՍՊԵՏԻ ՍԵՐԸ 38
ՀԱՅՐԵՆԻ ՀՈՂԸ 40
ՊԱՆԴՈՒԽՏ ՈՐԴԻՆ 47
ՄԱՅՐԸ 48
ՄՈՐ ՍԻՐՏԸ 50
ԺՈՂՈՎՐԴԻ ՔՆԱՐԸ 52

ՊՈԵՄՆԵՐ 57
ԱԲՈՒ-ԼԱԼԱ ՄԱՀԱՐԻ 57
ԱՐԱԳԱԾԻՆ 87
ՍԱՍՄԱ ՄՀԵՐ 88

ԼԵԳԵՆԴՆԵՐ ԵՎ ԶՐՈՒՅՑՆԵՐ 123
ԱՐԾՎԱՄԱՆՈՒԿ 123
ԼԻԼԻԹ 135

ԱՐՁԱԿ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ՊՈԵՄՆԵՐ 163
ԵՐԳԻ ՀՐԱՊՈՒՅՐԸ 163
ՍԳԱՎՈՐ ԱՐԱԳԻԼԸ 166
ՍԱԱԴԻԻ ՎԵՐՋԻՆ ԳԱՐՈՒՆԸ 169

ՀԵՔԻԱԹՆԵՐ **175**
ԱՄԵՆԱՊԻՏԱՆԻ ԲԱՆԸ 175
ԱՐԵՎԻ ՄՈՏ 178
ԱՂԱ ՆԱՋԱՐ 181

ՊԱՏՄՎԱԾՔՆԵՐ 197
ԳԱՐԻԲԱԼԴԻԱԿԱՆԸ 197
ԱՋԳԱՅԻՆ ԵՐԳԸ 205
ԵՐՋԱՆԻԿ ԽՐՃԻԹԸ 210
«ՀԱՄԲԵՐԱՆՔԻ ՉԻԲՈՒԽԸ» 213
ԱՆՊԱՐՏԵԼԻ ՈԳԻՆ 228
ՕՋԱԽԻ ԾՈՒԽԸ 231

ԻՄ
գրադարանը

ԱՎԵՏԻՔ ԻՍԱՀԱԿՅԱՆ

Կազմող և խմբագիր՝ Ն. Վիրաբյան
Հրատարակչության խմբագիր՝ Գ. Հովհաննիսյան
Համակարգչային ձևավորումը՝ Հ. Փիլոյանի
Կազմի ձևավորումը՝ Ա. Օհանջանյանի
Կազմի նկարը՝ Գ. Պողոսյանի

EDIT PRINT
43 Mashtots str., Yerevan
Tel.: (374 10) 520 840
www.editprint.am
info@editprint.am

ԷԴԻԹ ՊՐԻՆԹ
Երևան, Գ. Մեսրոպի 43
Հեռ.՝ (374 10) 520 840
www.editprint.am
info@editprint.am